ДАРУСЯ

ДРАМА ЩОДЕННА

– Ви, Марійо, у кого георгіни1 брали, що такі дуже веселі та пишні? — питає Васюта почерез паркан сусідку. — Я свої як не пильнувала, а таки якась бола їх скосила. Скрутилися, як равлики, та й по всьому. Чи то в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі вимикала, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма. Та Божка його знає, що з моїми квітками приключилося? Пропали — та й по всьому. А оцей бур 'ян ні до чого. Я люблю, аби були великі і пишні квіти, а не якесь дрібнизниче, — викидає оберемок айстр на стежку. – Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого… ще наврочать мені врожай, — не розгинаючись від грядки, відповідає — нібито сердиться — Марія. — А то мені солодка Даруся дала. І лілії, і оцю ружу. Сама принесла навесні. – Ще до того, як їй знов лихо стало? – Та ні, вже по тому. Вона, сирота, носила викопане коріння по селу, як дитину. Загорнула в ковдру, якою сама вкривається, притиснула до грудей та й гріє, а принесла — розповиває, ну чисто тобі, як дитину. Я вам скажу, Васюто, так мене серце тоді заболіло, що вже й сваритися із своїм Славком передумала, а він усе ж не каліка… шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, дай Боже… А най мій язик чиряки обсиплять, яке дурне сказала! …А Солодка Даруся сидить у квітнику між айстрами, у трьох кроках від Марії з Василиною, заплітає-розплітає давно поріділу сиву косу, слухає незлобну розмову про себе, і лиш тихо усміхається. Вони таки не мають смальцю в голові а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна — вона солодка. Ну, то й що, що коріння жоржин загортала в ковдру? То було якраз тоді, коли сніг зійшов, а морози іще не попустили. Даруся роздавала по селу квіти, бо так багато їх викопала восени, що більше, ніж барабуль у пивниці було. Ото й понесла до хатів, коло котрих ніколи не цвіли квіти. Чи була би несла голе коріння в таку студінь? Васюта чомусь не носить свого онука в садок у одних штаненятах, а лиш загортає в коцик, а вже тоді бере на руки та й колише крізь село. То ж така сама дитина, як

жива квітка. Даруся сидить на теплій, іще майже літній землі, гладить веселі голівки айстр, куйовдить долонею запашні кучері, говорить до них, розказує, що хоче, сміється — і що ж тут такого дурного? Чому вона дурна, коли вона все розуміє, знає, що і як називається, який сьогодні день, скільки яблунь вродило в Маріїнім саду, скільки від Різдва до Різдва людей у селі родилося, а скільки вмерло?! В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає. З курми вона говорить краще, ніж із людьми. Дерева її розуміють, пси не займають, а люди — ні. Не можуть люди лишити Дарусю на саму себе. Але з людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй конфету. Та що про це думати, як нема про що. Люди в селі часом роблять таке, що навіть Даруся хапається за голову, але їх дурними чомусь ніхто не називає, а про неї, що говорить з деревами і квітами, і живе собі, як хоче, хоч і шкоди не робить нікому, думають, як про дурну. А якщо вона таки дурна, хоч і не є видима каліка? ...Федьо осідлав був свого барана і повіз на нім сина до школи, і ніхто не сказав, що Федьо дурний, хоч до сина відтоді так і прилипло прізвисько "баран". А Степан приїхав з міста на храмове свято та й привіз блискучу круглу шайбу якогось дуже великого розміру. Коло клубу хлопці грали на спор, то Степан поспорив, що за пляшку пива натягне залізну шайбу на свого дурня і через півгодини стягне, і нічого дурневі не буде. А дурень із Степанових штанів Степана не послухав, спух, мало не тріснув у різьбі з шайбою. Так що Дмитро-газозварювальник розпилював шайбу на Степановій срамоті якоюсь пилкою. Та так довго, що самому руки тряслися, аби не поранити Степанове хазяйство, бо той мав скоро женитися. Посміялися в селі, побідкалися — та назвати Степана дурним забули. Вони в селі собі думають, що Даруся не розуміє, що, аби не казати дурна, вони їй кажуть солодка. Маріїн син Славко якось-то напився так, що виніс із стайні підсвинка, дав йому тринадцять ножів у груди, кинув у став коло хати і заборонив домашнім близько підступатися до води. "Най плаває гад проклятий! —кричав п'яний Славко на всю округу. — А хто зробить не по-моєму, сам буде у ставу жабів ловити!". Два дні плавало порося у воді, а літо стояло спечне, пішов сморід, та ніхто із Славкових домашніх не зглянувся над умертвленою душкою, боячись п'яного вар'ятського характеру

господаря. А Даруся видивилася, коли вся челядь з Маріїної хати порозходилася хто куди, взяла вила, знайшла у Славковій стодолі нову петельку для корови, принесла від ріки камінь, дістала вилами порося до берега, обв'язала круг нього камінь, перехрестила — лиш забулькотіло до дна невинно убієнне. Увечері Славко бушував на подвір'ї і рикав, як бугай, через паркан до Дарусі, шкірячи зогнилі зуби: – Дурна!!! Дурна, а цюці не хочеш? На тобі цюцю! На цюцю! — і кинув жменю барбарисок під самі хатні двері. Був би ліпше не нагадував про цюцю. У селі ніхто розумний не нагадує і не дає Дарусі конфет: знає, що від солодкого болить її голова і блює вона дуже. Так дуже, що на ранок не лишається ані різочки життя. І мусить вона відходити тиждень, ніби вертатися з того світу. Сталося так і після Славкових слів. Даруся два дні не виходила з хати — так її боліла голова, що не могла дивитися навіть у стелю, лиш обв'язувалася хустками, накривалася подушкою і відверталася до стіни. Не їла, не пила, до виходка не вставала — лиш чекала, коли тріснуть залізні обручі, що стисли голову, ніби хотіли зовсім її розтрощити. Марія пару разів зазирала до Дарусі. Мовчки клала на стіл півлітерку молока, тоді розвивала Дарусину голову і мастила борсуковим салом. Зверху клала капустяний листок, на листок — жмутик непареної вовни і знову зав'язувала біленькою хусточкою. Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила, змаліла, як дитинка, мовчки давала себе обертати, а потім сідала, тримаючи голову в колінах, поки Марія холодними руками мастила їй тім'я. Не мала сили сказати ані словечка. Голову зносило кудись так далеко, що вона чимдужче тримала її обома руками, ніби боронилася від злодія. Якби той злодій був такий добрий, та закликав якогось різника, а хоч би Семена, що ріже по людях свині, та щоб Семен вирізав біль з Дарусиної голови, то була б рада і, може, нарешті заговорила. Але злодія не видко, лише шугає гострий нестерпний ніж попід тім'я — і Даруся з відчаю вже, цієї хвилини, дала б голову на відтин. Нема її сили терпіти той безконечний біль. Нема сили навіть слухати, як тихо плаче Марія за столом і шморгає носом. Краще ішла б собі до свого Славка або до кого хоче, лиш би не мордувала її схлипами. Маріїні схлипи здаються ударами молота в циганові кузні. І Даруся дужче втискається у стіну, бажаючи лише тиші і спокою. Так було кожного разу, як звалював біль. Марія, трохи поплакавши і

поворкотівши під ніс нечутними словами, йшла собі далі. А Даруся лишалася з розірваною від болю головою у порожній хаті доти, поки щось не вдаряло їй ножем у серце — і тоді вставала і йшла, куди очі дивилися. …І на цей раз ноги самі принесли до ріки. Даруся зайшла у воду по коліна — і вчула, як їй зразу стає легше. Холодна вода пливла крізь неї десь аж за край неба, а Даруся із заплющеними очима хиталася з боку в бік, чуючи, як розправляються обручі, що дві доби стискали голову. Десь там, глибоко всередині, вони потріскували так голосно, що, здавалося, іскри сипалися в ріку, але Даруся не розплющувала очей, знаючи, що, як тільки відкриє їх, — обручі знов звиють гніздо в бідній її голівці, як гаддя на Здвиження звиває в землі свої кубла на зиму. Коли Дарусю болить голова, вона мусить іти до ріки і лізти до пояса у воду. Інакше біль розшматує її на дрібні кавалки. Добре, якщо літо і вода тепла. Тоді ніхто не боронить ставати у воду. Як падуть холоди, заходить у воду лиш до колін. І чим холодніша вода, тим швидше біль відпускає Дарусю. Перший раз, коли після кількаденних нападів болю щось сказало Дарусі, що треба шукати холодної води, вона спочатку довго дивилася у криницю на своєму подвір'ї. Але до води було далеко, а довгої драбини Даруся не мала. Та, що вела в курник, давно зогнила і до дна не дістане. І тоді Даруся, обома руками тримаючи голову так, ніби та ось-ось має покотитися із в'язів, похиталася до ріки, лякаючи п'яною ходою сільських жінок у грядках і городах. Поки босими ногами спроквола заходила у воду, збіглося мало не половину її кута. – Матір Божа, та вона прийшла топитися! В'яжіть її, Марійо, вона лиш вас до себе підпустить! — кричала з берега Варвара-злодійка до Дарусиної сусідки, розмахуючи скрученим шнуром від білизни. Марія довго дивилася, як Даруся із заплющеними очима хилитається з боку на бік, зайшовши по груди у льодяну воду, і нарешті тихо сказала: – Лишімо її, молодиці… Вона нічого собі не заподіє. Як Бог дасть, так буде. І не треба її в'язати, Варваро. Краще підв'яжіть собі язик тим шнуром… Розходіться по хатах, жінки, а я тут трохи посиджу коло солодкої Дарусі та й собі піду до свого дурного…

***

ВІДТОДІ ніхто більше не супроводжує Дарусю до ріки. Вона б туди і не ходила, хіба що лиш полоскати прання. Але прання пранням, а голова — важніше. Отож, як тільки після нападів болю щось її зганяло з ліжка, йшла до ріки, і ніхто не тримав більше за руки, хіба жінки дивилися услід, приклавши долоні дашком до чола, та хтось із шкільників посміювався тихо: "Ади, солодка Даруся знов купатися йде". За що не раз діставав потиличника від іншого шкільника, трохи розумнішого від себе. Добре, поки ріка не замерзає. А перший раз, як Даруся стала на лід, а він не провалювався, хотіла пробити його головою, бо мусила зайти у крижану воду, навіть коли б це коштувало їй життя. Вона стала на коліна, ударила чолом раз-другий до льоду — і тихо заскавучала: лід був твердий і не піддавався. Даруся тупцювала босими ногами по мерзлій підлозі ріки, ослаблими від кількадобового лежання ногами гамселила кригу, ніби місила глину, і ломила руки з відчаю. Аж тут звідкись, ніби йшов за нею назирці, явився Маріїн Славко. І Дарусю зразу перестала боліти голова: Славко був тверезий. їй здавалося, що вона зроду — хіба що лише в дитинстві — не виділа Славка тверезим, а тепер він рівненько йшов до неї на середину ріки з тремтячою простягнутою рукою. Завжди із повним ротом слів, Славко на цей раз мовчав як німий. І Даруся також простягла йому руку. Так вони і йшли берегом, з витягнутими одне до одного руками, ніби велися до шлюбу або на налигачі. Славко не промовив не те що кривого — жодного слова, і Даруся слухняно ішла за ним, не чуючи зимової холоднечі. Славко привів Дарусю до сільської теплички. Невелике, майже кругле озерце із жменею фонтанчиків, що не втомлювалися бити з-під землі, ховалося за частоколом прибережних облетілих верб. Чиста вода пульсувала перед Дарусиними очима, і вона, безсоромно закотивши до пупа спідницю, ступила у рясне булькотіння. Коли вийшла на берег, Славка ніде не було. Але вона і сама знала дорогу додому.

***

…ОСЬ І ТЕПЕР стоїть Даруся у холодній купелі осені — і бореться із цвяхами, забитими в голову чиїмось важким, безсердечним молотом. Та минає якийсь час — чорне залізо болю остаточно осідає на дно ріки, і

тоді Даруся, підстеливши одну хустку з голови, сідає на камінь. Її босі ноги і далі — до кісточок — полоще чистенька прозора водичка. Вона чує, як їй нарешті легшає. Шум ріки остаточно заспокоює Дарусю — і вона знову вертається до свого безконечного думання. Вона не вміє не думати. Може, тому, що ні з ким не говорить ні слова, а вона ж не є німа, тому вона думає безперервно. Отак про все на світі думає — і від того її завжди болить голова. …Даруся дивується, чому ніхто не в'яже Славка, коли він напивається і дебоширить на пів-села. На Великдень він так набрався, що хотів підпалити стодолу, а потім синє полум'я пішло йому з рота. Марія — непокрита голова — бігала по сусідах з криком і плачем: "Люде добрі, рятуйте! Христос воскрес! Славко гине!" Микола — лісник, не встаючи з-за великодного столу, спокійно сказав розпатланій Марії, що стояла безумна на порозі: – Марійо, висцяйтеся йому в рот, зразу попустить. Або розведіть коняків з водою та й влийте у рот конєчя, як не буде чим висцятися… Отамо на стежці коло Сокола колгоспні коні наслідили, а конєки зібрати ніхто не зібрав. Бідна тота Марія… Отак, як була у великодній спідниці, заголилася посеред подвір'я і висцялася у синє полум'я із синового рота. А Славка, поваленого на землю, неначе кнура до зарізу, тримав його тато із якимось приїжджим гостем. Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти ні за цапову душу, і вона увечері віднесла останнє червоне яблучко із своєї пивниці і мовчки подала Марії. На що Маріїн чоловік зітхнув: – Люди з писанками до наромальних людей ходять, а солодка Даруся останнє яблуко принесла чорному п'яниці. Марія сиділа на стільці коло ліжка, у Славкових головах, що харкотів з-під накинутої на нього куфайки, і тримала голову обома руками так само, як тримає її Даруся, коли на неї нападає біль, і хилиталася точно так само, як би її голову розривали іржаві обручі. І хто з них тепер дурний, чи Марія, чи її син, чи обидвоє зразу, Даруся направду не знає. Через те йде собі до ріки, сідає на березі просто на зелену травичку, що вже проситься до сонечка, і дивиться на воду. її сьогодні голова не болить. Сьогодні Великдень і вона вбулася у дуже давні, але все іще великодні черевики. А завтра Даруся їх скине до другого Великодня та й уже ходитиме на босу ногу доти, поки не замерзне ріка. А як замерзне — витягне татові валянки. Коли вона ходить боса, біль її мучить менше. Вона часом навіть копає посеред

городу яму на глибину до своїх крижів, спускається в неї, вгортається чорним живим покривалом, що лоскоче тіло перерубаними корінцями, червами і зотлілим листям, — і так годинами чи то стоїть, чи сидить у живій землі. Земля витягує біль і дає їй соки. Вони піднімаються тілом до самого тім'я, як по стовбуру дерева, і Даруся знову чує в собі силу, забрану з голови розпеченим залізом болю, коли воно вилазить, здається, навіть крізь вуха і шкіру. То вона собі й думає: хіба годиться з неї сміятися, що часом днює напівзакопана в землю, якщо в селі таким же штибом рятували колись Тараска, коли його била електрика? Закопали по саму шию, і земля витягала смерть із нього. І ніхто не сміявся ані з Тараскового тата, ані з його братів, які клали його у викопану яму, як у цвинтарну могилу. І нащо село роками сміється з нещасної Дарусі? Тараска один раз била електрика. А її б'є біль у голову майже щоднини. Що, їй чекати на чиюсь сторонську поміч? Вони самі собі помогти не можуть, хіба їм до неї? Вони мали би бути раді за Дарусю, що клопоту їм не приносить. Але вже… хай крутять пальцями коло скронь. Все одно, то лише дурні крутять. Аби лиш про конфети не нагадували.

***

ЛЮДИ не розуміють, що Даруся рятує себе, як може. Коли водою, коли землею, коли травами. Бо понад усе їй хочеться жити на цьому світі, такому веселому, такому кольоровому і запашному. Коли вона здорова — надолужує той час, як звивається від болю. Вона не хоче згадувати про нього, бо така вже зболена, що не знає, як іще ходить своїми ногами. Але Даруся ні на що не нарікає. Бере вицвілий клубочок кольорових вовняних ниток, кілька шматків складеної учетверо позлітки, стрічки із весільного вінка Маріїної доньки Анни, та й іде у свій золотий садочок, саджений іще татовими руками, між грушки і яблінки. Яблуні вже не можуть добре родити. Старі. Але ще десь світиться плід між ріденьким золотом листу. А груша геть розсохлася. Уже й листу на ній стільки, скільки на лисій Пітриковій голові волосся. Даруся лізе у грушу і починає перев'язувати позліткою її сумне гілля. Чому дерево має сумувати, коли пригріває осіннє сонечко, коли Дарусю не шугає біль у

мозок? Даруся в неділю завжди зодягає мамину вишиту сорочку. А що, грушка не може сьогодні мати сорочечку, вишиту Дарусиними руками? Позлітка блистить на сонці, вітер колише кольорові нитки на рудому листі — і Даруся хоче співати. Але хтось може вчути. Співанка також шкоду приносить. Іванна з Василем доспівалися про червону калину такої, що у Сибір їх відвезли і дотепер там тримають. А може, вже й не тримають, бо нема кого?! Даруся все чує і все знає, лише ні з ким не говорить. Вони думають, що вона німа. А вона не німа. Даруся просто не хоче говорити. Слова можуть робити шкоду. Вона не знає, звідки це пам'ятає, але це правда. Ще трохи — і Даруся згадає, хто їй казав, що будь-яка бесіда може робити шкоду. Що з того, що вона не говорить? Німа Катрінка також лиш на мигах показує, і ніхто її дурною не називає. А Даруся і язик не проґлиґнула, а все одно кажуть за неї неправду. Вона не солодка, але й не дурна. Та Бог їх бери, дурні людські язики. Даруся пам'ятає, як іще геть зовсім малою, ще до того, як дізналася смак конфет, вони з сусідським Славком крутили пальцем коло чола, коли вулицею йшла дурна Параска, і вони, дітваки, собі думали, що вона направду була дурною, бо так усі в селі казали; бо Параска вголос говорила сама до себе, махала руками і все комусь грозила великим грубим прутом. Параска цілими днями ходила поміж хатів, нічого не просячи, нікого не зачіпаючи, лиш грубий прут розгойдувався в її руках, як сільський вітряк, і Даруся якось запитала тата, як то дурну Параску не болять руки від прута, а ноги від ходу. Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоромах, і дав Дарусі такого шміру по сраці, що вона півдня відсиджувалася у барабулинні поза стайнею. – За що ви мене били, тату? — запитала Даруся увечері, коли очі висохли від сліз, а гузичина перестала пекти. —Усі кажуть, що Параска дурна. А ми із Славком не казали, лиш показували, що вона слаба на голову. – Слабі на голову — то Божі люди. — Ото і все, що сказав тоді тато. – А ми що, не всі Божі? — розчаровано запитала Даруся. — Мама також часом буває слаба на голову, але ви, тату, ніколи не казали, що мама — Божа людина. І тоді тато чи не вперше погладив Дарусю по голові: – Дарусю, нашу маму часом болить голова, бо вона падала з дамби. Але вона не є слаба на голову. А Параска — трохи не сповна розуму. І тому вона Божа людина, бо лиш вона собі вільно може говорити з Богом. А ми всі решту

не такі, як Параска. І, дай Боже, щоби ти, солодка моя дитинко, ніколи не була такою Божою людиною, як Параска. – То ви, тату, не хотіли би, щоб ваша Даруся з Богом говорила? – Чудо ти моє солодке… — тато поцілував Дарусю у тім'ячко. — Викажи "отченаш" і йди лягай спати. Це найкраща розмова з Богом: – Тату, а ксьондз з Богом коли говорить: коли у церкві молитву каже, чи коли ніхто не чує? — не відстає Даруся. ВОНА і за ксьондза колись дістала від тата доброї петрушки. А все через Маріїного Славка. Дітьми вони лиш із Славком бавилися. Славка завжди носило, мов крота по городу, а Даруся навіть малою була степенна, розважлива, неначе стара жінка. Та бувало, що Славко підбивав і її на дурне діло. Так сталося і того разу. Вони гралися в хованки на Маріїному подвір'ї, поміж кількох стогів сіна, просторого дровітня, стодоли, вкопаної у горб пивниці і запашної завжди олійні. Якийсь сторонський чоловік, у зеленому капелюсі і з паличкою-топірцем, спершись на паркан, довго спостерігав за галасливим біганням по оборі Славка із Дарусею, поки, зрештою, не звернувся шанобливо. Даруся пам'ятає, як він красиво і повільно скидав перед ними капелюха: – Слава Йсу! – Навіки слава Богу! — одночасне зідповіли гостеві з-поза паркана. – Чиї ви будете, дітво? Якого ґазди? — поцікавився чоловік. – Хто чий, — зметикував Славко. — Я — Маріїн, вона — Даруся. А що ви хотіли, вуйку? – Чи не знаєте ви, дітво, де тут у вас живе ксьондз? – Ксьондз? — перепитала, подумавши Даруся. —А котрий? – А у вас що, два ксьондзи? — засміявся чоловік. – А нащо вам ксьондз? — Славко перехилився через паркан, і на запитання відповів запитанням. – Дитину хочу схрестити. Я з того боку ріки, а у нас ксьондз один на три парафії. А Ваш, кажуть, дуже добрий. – Вам того ксьондза треба, що з бородою, і в мантії? Той, що високий чорний капелюх носить? — допитувався Славко. – Той-той… – То беріть отако-о-о догори, а на отій обочі, на горбу під сливами, живе ксьондз. – Славку, ксьондз живе вдолині, за церквою, —Даруся торгала за рукав сусідського хлопчика, але незнайомець з топірцем уже не чув того, зникнувши за перелазом по той бік вулиці. — А під сливами живе Василь.

***

…УЖЕ як гуляв увечері татовий тасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує. Мало того, що встиду набрався сторонський чоловік, привітавшись із Василем-теслею "Слава Йсу, Бог на поміч, ксьондзе!", то ще ним же мало не був битий. Бо теслю у селі поза очі прозивали ксьондзом за його недільну одежу, в якій він незмінно ходив до церкви: довге пальто, схоже на ксьондзову мантію, і чорний капелюх. А вже коли гість, виправдовуючись, пояснив, звідки його справили на обіч під сливи, то й Василь-тесля не забарився у них удома під вечір: – Ґаздику ґречний, я знав, що ви ґазда, але ніколи би не подумав, що ви так фальшиво дитину свою вчите! Встидали би ся! Встилали! — і плюнув собі під ноги. Даруся дуже добре дотепер пам'ятає, як тато згодом пояснював їй, що не кожна людина є такою, як про неї кажуть позаочі. – Люди часом люблять посмішкуватися з іншого, то й призвішкуються. А воно не завжди від злоби буває. І не завжди правда. – А це встидно, коли тобі призвішкуються? — тоді хотіла знати усе, ніби хто нашептав, чи попередив про власне майбутнє. – Не встидно, дитино, якщо ти не злодій і не брехун…

***

ДАРУСЯ ПЛАЧЕ, поклавши непокриту голову в самотню червону айстру, що заблудила між синіх та білих своїх посестер. Гримлять сусідські баняки по обидва боки від Дарусиної господарки. Марія, чути, варить сливове повидло, бо пахне аж сюди, в айстри, та й оси поскидалися роями з груш-дичок до Маріїної возниці. А Васюта дере пір'я — подушки буде робити внучці, навесні весілля. Марія завжди каже наперед: – Дарусю, завтра буду повидло варити. А на ранок дивиться почерез паркан: якщо Даруся обходить город, то можна у возниці класти вогонь. Марія чудна, сподівається, що Даруся не розуміє, чому вона каже наперед про повидло. А Даруся знає: Марія думає, що її повидло солодке. Ніяке воно не солодке — терпке, язик і ясна пощипує. І ніщо на світі не є солодким, окрім конфет. Та Даруся навіть з Марією не хоче про це говорити. Поки про конфети Даруся думає в своїй голові сама, без нікого чужого, голова не болить її ніколи, а як лиш хто нагадає вголос — тоді череп зносить, наче тупою сокирою: цюк та цюк, лиш

кістки довбає, а зітнути не може. Хай би собі люди їли конфети, скільки хотіли, аби лиш Даруся про це не чула. Тоді її й голова не боліла б. А Маріїне повидло Даруся їсть узимі. Бере хліб або кулешу, мисочку повидла, горнятко окропу — і їсть собі хоч до полудня, а хоч до вечері, а хоч і серед ночі може встати та й зачерпнути ложку — дві. А коли їсть, то завжди думає: понесла би татові повидла, та він ніколи чомусь про повидло не просить. А без татового слова Даруся не зважується. Вона знає, що він любить. Даруся плаче, бо давно не була в тата. То треба виплакатися наперед, при ньому — не можна. Може, він на неї і сердиться, але ще не було такого разу, щоб вона йшла до тата з порожніми руками. А не йшла, бо не мала з чим. Яблук від весни не має. Торішні барабулі скінчилися, а на сьогорічні в Дарусі неврожай, такі дрібні, як ліскові горіхи. Віддасть Маріїним свиням. Квашена капуста на татовий жолудок не дуже добра. Затірку без молока нести також не годиться. А поки минулого разу збила кулачок масельця з Маріїного молока, минуло зо два місяці, а може, цілих три. Марія принесе півлітерку раз на два-три дні, а Даруся його не п'є — лишає на сметанку. Збере раз-другий — і молоко в бідончик та в пивницю. Знов чекає на півлітерку. А потому з кислого молочка сирця зробить. І лиш тоді піде до тата. Коли додивилася, що молока зовсім мало, бо Маріїна корова почала відбивати, пішла до Павла на деньку громадити. Жінки махали руками, забирали граблі, казали води громадільникам від корита носити, та вона не випустила граблів із рук до самого підвечірку, поки не почула, як тоненький свердлик почав свердлити голову… Лиш тоді поклала граблі під бука і пішла до корита. Лила і лила на себе морозну воду відрами, що не лишила сухої нитки, і свердлики таки втишилися. А Павлиха дала тоді трошки бринзи, жменьку сиру і відро барабуль. На ціле весілля стало би того добра.

***

ДАРУСЯ ЗАВЖДИ збиралася до тата з самого ранечку. Довго вмивалася. Ще довше чесалася. Виклала короною косу. Зав'язалася двома хустками: білою і чорною. Вбралася тепло. Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого

ліжника. І так сиділа під стіною на лавці майже цілий день. – Солодка Даруся до тата сьогодні зібралася, —почула з вулиці чийсь голос і навіть не хотіла впізнати його. – Видко, молока напрятала, си-и-ирота, — відповів інший, також непізнаний голос. Коли Даруся збиралася до тата, вона мало що розуміла. Ні, не так — розуміти вона розуміла, але виду не подавала. Раз навіть Марію не впізнала, коли та поклала на лавку коло неї мисочку з кількома яйцями. Нащо їй тепер впізнавати Марію, коли Даруся яйця до тата не носить? Він на яйця не дивився з тої пори, як на Великдень сонця дістав, з'ївши одразу п'ять писанок. Сидить Даруся під хатою і збирається з думками. Мусить скласти у своїй голові до порядку те, що має сьогодні сказати татові. Даруся розказує йому все, про все питає, але найдовше слухає глуху повільну татову бесіду. Лиш ніколи при ньому не плаче. Тато Дарусиного плачу не признає. І вона його сердити не сердить. Коли сонце паде донизу, але ще не сідає, Даруся бере великодній кошик, вистелює дно половиною вишитого рушника із Матір'ю Божою, кладе туди загорнутий у марлечку сир, масло, літрову банку з молоком, трохи, але небагато хлібця, клаптик наждачного паперу, накриває другою половиною рушника, бере кошик на руку, закриває хвіртку на клямку і виходить на середину вулиці. До тата Даруся йде тільки серединою вулиці, їдуть машини, йдуть фіри, тягнуться люди — Даруся знає своє: вона по дорозі до тата — княжна. Молоді поспішають до шлюбу, мерця несуть на цвинтар — ні на крок не уступаються з середини дороги, і ніхто не перечить тому звичаєві. То чому Дарусі невольно робити так само? Вона навіть колись питала тата, чому кожна молода йде до шлюбу так, ніби вся вулиця — лиш її одної. "Бо до шлюбу вона — княжна", — відповів тато. "А після шлюбу?" — питала Даруся. Тато чомусь зітхнув: "Нещасна жінка". Поки Даруся не буде нещасною, вона завжди до тата йтиме, як княжна. І ніхто їй не розказ. Правда, це буває негусто, що Даруся ходить по селі княжною. Хоч вона й не лінива, але надоїдливою бути не сміє. Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як фіра без дишла. Іде Даруся серединою вулиці — і обіч неї, як весільні дружби, поважно трясуться сільські пси, ті, котрих господарі не присилюють до халабуди. Доки зайде до тата, збереться їх зо два десятки. Ідуть — не брешуть, лиш мотиляють хвостами, ніби облізлими

весільними деревцями, та язики висолоплюють, та шкіряться білими зубами. Але це той раз, коли Дарусю ніхто не може задобрити — навіть собаки. Щоб вона тоді їм кинула кусник кулешки — боронь Боже, їй би руки відсохли і ноги би відібрало, коли б вона, княжна, думала тепер іще про когось, окрім тата. Отож ідуть —займаючи всю вулицю, від шанця до шанця, і нібито й музика не грає, а вони йдуть якось весело, живо, дивитися на них іншим разом хочеться більше, ніж на гурт людей. Пливе солодка Даруся у супроводі собак завжди безлюдною сільською вулицею, а позаду часом фиркає кілька моторів, що так і не наважуються обганяти цю дивну процесію, як не обганяють знаючі шофери ані похорон, ані весілля. Ось уже й клуб. А щоб провідати тата, коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі. В оцій ось хаті праворуч теперішнього сільського клубу жила колись жінка. Чи то іще за Австрії, чи за Румунії. Йорчихою звалася, бо чоловік у неї був Йорко. Мале хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові. Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хороми, народили і пошколували діточок, та й ґаздують собі як уміють, а до місця, якого в селі нікому не обминути, так і припечаталося: поза Йорчихою… – Ви, Одокіпко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! Поза Йорчиху готуюся. – Та ще рано вам, бійтеся Бога! – Ніколи нерано думати про завтра. Боятися Бога за щось друге треба, а не за це. Так що й вам радю: купуйте рушники, поки є, бо може не бути… – Чуєте, Марусько, щось таке ся робить з нашими людьми у цему світі, що гаразду нізвідки не видко і кінця-краю їхньому дуренству також не видко. – Най люде густіше, кумко, ходять поза Йорчиху — звідти усе так добре видко, що а-а-але де тобі!.. Краще, як із Чорногори. Але люди не дуже квапляться просто так ходити поза Йорчиху. Може, також не дуже мають з чим, як ото не мала Даруся. Може, не мають коли. А Даруся вже має. Коло клубу вона бере різко вліво, переходить широкий дерев'яний місточок і нарешті стає перед брамою. Брама тут завжди замкнена на дерев'яний патичок. Даруся кладе кошик на землю, витягує патичок, затикає його в землю, відкриває навстіж одну половину брами і тоді озирається. Собаки, поопускавши писки, стоять півколом біля Дарусі, ніби сторожують. Вона довго дивиться на них, гладить кожну по голові, нахиляється, начебто щось наказує, бере на

руку кошик і ступає за браму. Утішені собаки тісним колом всідаються біля прочиненої брами, зірко позираючи навсібіч, аж поки Даруся не зникає між деревами і квітами. Собаки не тільки завжди чекають отут Дарусю, навіть коли б вона верталася від батька поночі, але й подають знак усім іншим: коли за брамою Даруся, ходити туди не радимо. Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси.

***

НИЗЕНЬКІ ворітця біля татової хатки причинені, і Даруся заходить тихо, ніби боїться сполошити господаря. Як і минулого разу, тата ніде не видко. Їй лиш чути його голос. Він ніби прориває́ться десь із підземелля — і простує так тихо, ледь чутно, що вона відразу сідає на землю, у високу некошену траву біля самісінького татового порога, де на неї одразу накидається метушлива мурашва. Їй робиться якось чудно, дивно, навіть солодко. Так. Вона чує чи то солодкість, чи млість у грудях — але, о чудо! — від тої солодкості в голові також стає легко. Дарусі здається, що бідна душа на якийсь час залишила її і полетіла на татовий голос. Лишилося одне тіло, нібито й не Дарусине, не зболене і не зчорніле, а чиєсь чуже, незнане холодне тіло, по якому весело снують мурашки. Вона сидить, завмерла, майже не дихаючи, із заплющеними очима, ніби боїться, що ось-ось душа вернеться назад в її тіло, але вже без татового голосу. А голос пливе звідусюди, як призахідне сонце, — лагідне, недокірливе, терпляче. І Даруся схиляє таку ясну тепер, покірну голову, сама не знаючи перед ким: чи перед сонечком, чи отим голосом, що пеленає з ніг до голови, ніби хоче зігріти, чи налюбити, чи нажаліти… Нарешті налюблена поволі зникаючим татовим голосом, із повернутою у тіло душею, Даруся ліниво розплющує очі, підводиться із землі і аж тоді роззирається довкіл. Як вона давно тут не була! Як безвстидно запустила татову оселю! Надламані вітром, жовтіючі пасма густої трави кивають голівками: давно, ой давно, доню… Даруся обриває пожухлу травичку, виносить її за ворітця залізної огорожі із слідами не так давньої фарби, як уже більше — іржі. Бере наждак, зчищає рудий накип, обтирає ганчіркою залізне пруття. Тоді іде до тата у голови. Прихиляється до верхівки хреста — і знову довго стоїть, завмерла, лиш

раз по раз хитає головою, нібито на знак згоди на голос, лиш їй чутний і зрозумілий. Вона розводить руками, обнімає хрест, і знов надовго приростає до нього. Тоді здуває з хреста порохи, обтирає його марлечкою, по черзі торгає усі чотири стовпці огорожі і нарешті сідає в ногах давно осілої, майже рівної із землею могилки. Даруся повільно прикладає вухо до землі — але за якусь мить раптово схоплюється. Метушливо шукає довкола, потім б'є себе долонею в чоло, скидає із плечей потерту половинку ліжника і накриває нею нижній краєчок могилки, ніби вкриває мерзлі татові ноги. Хіба йому, такому перемерзлому, такому перетрудженому на своєму віку, зігрітися лише травою чи землею? Коли Даруся заходить по пояс у воду чи стає у викопану по крижі яму — вона не шукає тепла, вона шукає рятунку на свою голову. Заходить у воду чи в землю ненадовго — лиш доти, поки вогонь не покидає тім'я. Але якби вона отак пролежала в холодній землі роки, як тато, мусила би шукати тепла. Ось і зараз татовий голос сказав, що йому таки холодно, то вона його трошки зігріє. Отак погладить крізь холодну глинку худі його груди, переберe холодні пальці, зачеше волосся. А тоді дасть уже й побаювати. Бо навіть найлюдніший храм у селі не є такий веселий, як Дарусин бай отут із татом. Добре, що сьогодні є з чим баювати! Даруся викладає з кошика припасене добро довкруг хреста, розгортає з марлечки сир, масло, відщипує пучечком по маленькій дрібочці, кидає в рот. Довго пережовує. А тоді схиляється близько до хреста і ніби щось нашіптує в його чорну верхівку, мовби у людське вухо. Губи ворушаться так виразно, що, коли б до неї нахилитися, можна б розбірливо почути слова. Даруся шепче довго, гаряче, палко, лиш коли-не-коли відривається від хреста, озираючись навкруг, обшарює поглядом усе довкола, і знову припадає до землі, і шепче швидко, ніби боїться, що хтось почує її страшну мову. Вона ніколи не палить тут свічку. Бо свічка горить-горить та й випалює все, що є довкіл людського. Вогонь свічки виганяє не тільки злий дух, але й дух людини, яка не завжди була мертвою. А як зникає дух — тоді за вмерлою людиною тужиш все менше і менше, поки не перестаєш тужити зовсім. Тому Даруся не любить людей, які світять на могилах свічки. Вони швидше хочуть позбутися болю, що дихає з-під сумної могильної глини. Люди втікають від туги, яка заходить зашпорами в

душу, як тільки очі вихоплюють хрест. Люди не люблять тужити. Вони взагалі нічого не люблять. А Даруся не хоче не тужити за татом. Бо для неї тут не туга — тут, коло тата, лиш стільки її справжнього життя. Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, а туга за чимось далеким лишилася в Дарусиній голові такою гострою, що від того вона болить її. І якщо не розрадить тато — то вже ніхто не поможе Дарусі. Ото вона й не палить свічку: боїться, що прийде сюди котрогось разу — а голос, який завжди пливе звідусюди, як сонце, що й не знаєш звідки, більше не зустріне її. Що вона тоді робила б? Нема барабуль, лишається жменька мукички, довго ні з чого збити татові масельця — все можна перетерпіти. Навіть довгий не-прихід сюди. Усе можна. Але щоразу, коли Даруся наближається до могилки, душа її також згортається равликом від страху, що її зараз зустріне мертва — без татового голосу — тиша. Якщо не буде його голосу — не стане і її. Без голосу нащо їй жити? Ніхто, жодна душа у світі не знає, що Дарусі лиш тут розв'язуються уста. Іноді вона думає, що й сама не знає про це. Коли вона вперше спробувала заговорити з татом, страшенно перелякалася власного голосу. Тоді їй здалося, що його почув і увесь світ, а ще гірше — все село, таким він був звучним, голосним. Даруся твердо знала, що сказала лише одне слово: "Тату…", а голос сам ішов собі з горла, ніби й не пропадав ніколи, і витворював якісь дивні чудеса, дражнився, грався, і розтікався, і утікав поміж дерева і могили, і знову вертався, срібний, до неї — аж вона хотіла ловити його руками, щоб сховати в пазусі, чи в кишені, чи будь-де інде, звідки його можна буде брати, але так, щоб про це ніхто у світі не знав. Настрашена, вона довго озиралася, ніби шукала істинного господаря голосу, ходила між сусідніми склепами, зазирала під плити, обмацувала дерева. На цвинтарі панувала якась особлива тиша, лиш оте її "тату" все іще вібрувало в кронах, у траві, горлі. І вона повторила: "Тату…" — тихо, самими губами, заганяючи звуки в горло, у найглибший закуток свого нутра. А тоді почула татову відповідь. Так близько, поруч, ніби він сидів отут, коло неї, і вона чула його тепло. Вона ніколи не вміла радіти, але тогочас якась сила підняла Дарусю на ноги і закружляла поміж могилами, похиленими хрестами, аж напнулася спідниця… – … Чуєте, Марійо, роками нікому це не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так з гріхом і

лишуся… Якось то вже буде з пара років, несу молоко до невістки, тої псячої кістки, най шляк її трафить, як вона дитину по-нехлюйськи обходила, немала би приплоду більше ніколи… Іду вздовж цвинтаря, а вже вечоріє, а я зроду боялася цвинтарів, іду борзенько, під ноги дивлюся та отченаш напровсяк кажу. Аж чую — від Довбушевої могили, а ви знаєте, вона якраз у самому кутикови, при самій дорозі, нечиста сила говорить, людським голосом говорить, та страшним таким, та грубим, таким, як би ведмідь крізь малини дерся. Слухайте, жінко добра, я, як ішла, — так і звалилася на стежку, сила мене лишила, ні встати, ні крикнути… та й то ще не все… А поміж: могилами, аби так здорова була, гуляє мара у людській подобі. Бігме Боже, нібито на весіллю "гуцулку" гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується. А голос, Боже милосердний, такий, якби з пивниці виривався. Та все "тату" каже, "тату"… Я вже думала, що розум мене покидає навіки, то як почала поклони бити, та хреститися, та хреститися… Аж тут з цвинтарної брами виходить солодка Даруся і така якась чудна та дивна, і така похожа на оту мару, що я, кажу вам правду, Марійо, уже й не зрозуміла ні дві-ні три: хто з нас дурний, а хто розумний. Якби не знала, що вона не вміє говорити, то согрішила би на неї, Марійо… най Бог мені простить прегрішеніє моє. – А все від того, Варварко люба, що ви не сповідалися цегороку… та й на невістку грішите… Ото Бог вам посилає знаки. – Ая-ая, Марійо… що не сповідалася — то не сповідалася, так мені ся получило… – А солодка Даруся уже хіба що поза Йорчихою заговорить. Гріх на каліку грішити, Варварко срібна…

***

…ВОНА ТАК старанно приховувала, що вміє говорити, що часом сама не вірила у протилежне. Замикала двері, завішувала вікна, двома пальцями витягувала язик, брала дзеркало і дивилася-дивилася, ніби чекала, що слова самі підуть з горла пішки. Язик був довгий, червоний. Даруся сіпала туди-сюди — ні звука. Якось серед ночі силою пробувала говорити. Щипала себе за шкіру. Шкіра боліла. На ній лишався синець. А мова не верталася. Навіть "гукати" як колискова дитина не могла. Тоді

вона своєю слабою головою зрозуміла, що мова їй вертала у рот лиш тоді, як вона провідувала тата. Та вона боялася ходити до тата часто. А раптом хтось вислідить?! Донесе, що вона і не німа, і не дурна, і не солодка?! Для Дарусі це страшніше, ніж напади болю. Хай дурна її довбня болить, розколюється, але мову не вертає нізащо. Вона не вміє жити між людьми із своєю мовою. Люди самі її й відучили говорити. То хай терплять німоту. Вона ж терпить їхнє дуренство? А тут, на цвинтарі, тато розумів Дарусю і розказував їй, розказував. Як жити, терпіти, не згадувати, перед людьми не соромитися, прощати навмисне і ненавмисне зло. Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички, а вертала домів — і все розліталося, ніби висохла соснова шишечка, — і великий чорний сум знову побирав її голову. І тоді вона сумнівалася: а може, й справді дурна. Не солодка, а лиш дурна?… Бо як тільки вертала додому, тато приходив у сни і мучив Дарусю несамовито. Цілу ніч стояв на дверях, не переступаючи порогу, чорний, неголений, обдертий, з простягнутою рукою і просив молока. Вона хотіла казати, що все молоко, всю сметану, і сир, і масло, яке прятала місяцями, вона віддала йому вчора, — але язик був німий, лиш руки літали над ліжком у відчаї, як ворони, так що на ранок сама не розуміла, хто їй так переколошматив постіль. Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі ґаздиням. – Почалося… — хрестилася мовчки Марія, до якої Даруся завжди приходила першою. – Треба було думати… — варнякав Славко, якщо був удома. А коли був удома — то завжди п'яний. – Заткайся, заткала би тя лиха година! Не видиш, ледя жива ходить…

***

ВОНА ВСЕ те чула і все розуміла. Але як їй сказати, що вона невинна? Що, закликати їх усіх на цвинтар і сказати?! Та Даруся знає: окрім як з татом, вона вже ні з ким у житті не заговорить. І навіть не висповідається перед тим, як буде збиратися поза Йорчиху. …Несла молоко, кисляк, сметану, сир — усе зсипане і збите в одну трилітрову банку — клала коло хреста і дивувалася несказанно: від учорашніх її

попоїдків справді мале що лишилося. Тато таки лишався голодний. Коли серед ночі її будила простягнута татова рука, знала, що через день-два почне боліти голова. Брала чистенькі хусточки, баночку із борсуковим салом, сірник і свічку — і клала на лавку коло ліжка. Іще ходила довкруг городу, іще сікла травички одинокій своїй курці, а вже чула, як тонкі жалючі п'явки впиваються в тім'я, ніби просвердлюють його. І щоразу вона думала, що то, може, прийшла і її пора… На ранок Марія знаходила Дарусю із вповитою п'ятьма хустками головою, відверненою до стіни, із землистим обличчям, про яке годі було сказати, чи то обличчя мерця, чи живої людини…

ІВАН ЦВИЧОК

ДРАМА ПОПЕРЕДНЯ

– Марійо, скажу вам одно: як нема щастя змалку… – Це ви про що, Варварко? – Про що… Про кого! Про солодку Дарусю і про Івана Цвйчка. Подивіться лишень на цих двох нещасних, — киває почерез паркан у сусідський двір. — Хай Бог милує від такого горя… Голову до голови притулили та й німують обоє, і на наромальних людей не зважають… – Хтозна, Варварко люба, які вони тепер: щасливі чи нещасні… хтозна… Може, в тому щось є, що сидять собі отак — і світ їх не обходить… – Та чи ви й собі здуріли, Марійо, таке кажучи?! Хіба наромальна людина буде отако сидіти посеред білого дня і слухати, як дурний у дримбу грає? – Може, й здуріла. Хто знає, коли людина дуріє… Але переберіть пам'ять — і згадайте собі, коли ви отак сиділи із своїм господарем — голова в голову, — а він вам у дримбу, а не на нервах, грав?! – Таке питаєте!.. Господар не для того, щоби у дримбу жінці грати. – Як сказати, Варварко люба… – Я виджу, Марійо, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали. Воно й не дивно: сусідство…

***

…ПРИСТАВ був до солодкої Дарусі жити Іван Цвичок — чудний та дурнуватий, як вважали в селі, чоловік — зайда. Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його мама-тато, і чи має він бодай би який дім-двір, чи кіл біля двору. Здавалося, він був одночасно завжди і скрізь. Мало хто коли чує, як Цвичок говорить, але вже як скаже… то краще й не зачіпати. Краще його дримбу слухати, та думати про щось своє, чого вголос на скажеш. Їде автобус на Вижницю: Іван сидить на задньому сидінні при самому вікні — у дримбу грає. Дехто з пасажирів, може, би й сварився з сусідом за неґречний рух чи ненавмисну штовханину — але гляне на Йвана, стисне плечима, та й прикусить язик. А Іван дивиться у вікно, пальцем біля губів перебирає — і таку якусь мелодію видобуває з дримби, що в автобусі поволі тихне, як при покійникові. Лиш водій спереду крикне: "Сам би тобі, Йванку, доплачував, абись лише кождий день їхав зо мною та народ утихомирював, бо наслухаєшся іншим разом такого, що й жити не захочеться. А так собі слухаю дримбу — і весело мені, ніби до мами їду". Цього ж дня рушає автобус на Косів — а Іван уже тут як тут. Припреться спиною до задніх дверей — та й у дримбу не перестає грати. Люди їдуть усякі: дехто такий веселий, як цвинтар опівночі. Проте слухає Йвана — й мовчить, бо Цвичок дурний-дурний, а таке може сказати, що хоч посеред дороги вилазь із автобуса. Якось то був так спаскудив тюдівську молодицю, що біданка до Кутів ходить пішки, аби лиш на Цвичка не втрапити. А було то так. Іван грав собі у дримбу в автобусі, а молодиця щось йому криве сказала, відей, запитала, чи не холодно йому самому на автостанціях спати. Іван промовчав. А молодиця далі посмішкується над ним, та ще обзирається, чи мужеський рід її слухає. Поклав Іван дримбу в кишеню, обтер губи і запитав на цілий автобус, ніби заторохкотів кулеметом: – А чи тобі, ненzo лєста і курво остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде? Та й далі узяв собі дримбу в губи. …Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім призвішкувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізяччя, а найбільше — цвяхи, по-

тутешньому "цвики", з яких згодом робив дримби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі. Дримби були не лише інструментом забави, але й чи не єдиним зарібком для Івана, а Цвичок — чи не єдиним майстром від дримби на всі довколишні гори. Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дримбах — не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості: все рідше можна чути троїсту музику, а густіше — таки трембіту, але Іванові дримби користувалися попитом, і то — частіше, ніж дримби тих поодиноких умільців, що іще мали сміливість конкурувати із Цвичковим виробництвом. Цвичковий інструмент купували то для шкіл, то для сільських клубів, де по неділях збирали так звані ансамблі дримбарів і пиляли на дримбах, як на цимбалах. Тутешню екзотику — одежу, писанки, співи і танці, — час від часу возили в область на телебачення, на фестивалі, чи просто перед начальством показувати. Так що все одно потреба у дримбах — хоч і не значна —існувала завжди. Але ніхто, навіть найбільший артист, не може у дримбу грати так смачно, як будь-котра гуцулка, роздобріла від своїх потайних знань і явного досвіду. Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи десь під смерекою — і світ її не колише: перебирає пальцем дримбу, і ані Букінґемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса, ані горілки. Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють, ніби дають знак із самого раю. Срібні від сонця яструби висять над головою. Легкий вітер голівки трав колише. Вселенська тиша стоїть над горами — долами. І хочеться або вмерти, або співати. Файно. Ото котра молодиця любить дримбу більше, ніж веретено, веде очима за Цвичковою торбою пильніше, аніж за чоловічими штанами: чекає, поки Іван розкладатиме десь на автостанції чи просто під парканом нові дримби. Дехто, правда, з молодиць гейби трохи встидається таки так просто виказувати свою хіть до дримби, то такі спершу питали в Івана нових ножів чи напильників, але очі між залізним крамом завжди шукали дримбу, тіло якої нагадує тіло дорідної жінки. Хтозна… може, у дримбі жінки і справді пізнавали себе: до часу байдужих і лінивих, аж поки не візьмеш їх у руки, а вже як візьмеш — то почуєш такі соковиті переливи і тонкі зойки, що зайдеться тобі серце і плачем, і співом одночасно, і не зрозумієш, де ніч, а де сонце, бо лише жіноче тіло так розкішно здригається від ласки, як тіло дримби від

пальців… Отож сільські молодиці купували — хто потайки, хто відкрито — Цвичкові дримби, хіба що лиш не цілували його в руку від утіхи, що мають забавку, яка нагадує їм самих себе… А що посмішкувалися над Іваном Цвичком — так то не дивно: у цім краю посміювалися над усіма. – Петре, а десь'те купили такі штани, чи не до церкви на пролюд? Чи не від Цвичка моду переймили? – Чуєте, Йванихо, а що у вас такий вигляд, як би вас Цвичок цеї ночі обертав? …Іван був малоговірливий про все на світі, окрім дримби й заліза, з якими говорив і язиком, і руками. До того ж мав вроджену ваду: приріслий до піднебіння язик — і через те його мова нагадувала торохтіння підводи по сільській вулиці… Може, тому й не любив пускати слово на люди. А може, не дуже й людей любив, а лиш — роботу для них. Хтозна? Жив, де доведеться: заночовував на автостанціях, у дзвіницях, улітку — в придорожних оборогах. Дехто із сільських ґаздів іноді наймав Івана траву косити або дрова колоти, але він до роботи на чужих обійстях не мав великої охоти. Тому завжди між сільським роботодавцем і Цвичком відбувалася приблизно однакова розмова: – А чи не прийшов би ти, Іванку, в понеділок до кошіння? Трави перестоюють, а косаря найти трудно. – У понеділок? — лінькувато перепитував Цвичок. — Понеділок, ґаздику, тяжкий день. Хоч узимі, хоч уліті. Так що понеділок відпадає. А травам нічо не буде до самої смерти. – Ну, то приходи, любий Іванку, у вівторок. – Е-е-е, ні, вівторок — напасний день. У дорогу у вівторок іти не можна. А кошіння — то також дорога. – А в середу? – Середа — пісна днина. А я люблю рибу. У вас риби може не бути. А як є, то не така, як треба. Так що не спішіть у середу косити. Або косіть без мене. – Іване, то прийдеш у четвер? – У четвер точно що ні. У четвер маю голитися. То також велика робота. А там, дивіться, вже п'ятниця. А в п'ятницю кликали в Петраші на весілля молодого збирати до шлюбу. В суботу маю йти до молодиці. А на це також довгі збори. Так що, вибачєйте. Може, прийдіть мене наймати до кошіння на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок — тяжкий день… Той, хто був свідком такої довгої бесіди з Іваном Цвичком, вважайте, був щасливою людиною. Бо решта не могли похвалитися тим, що чули від нього більше, ніж дві-три слові. Зрідка Іван приставав жити до котроїсь молодиці. Але приставав не надовго, і в одному і тому ж селі не приставав ні до кого. І більше, як два місяці, його не затримала ані

одна. Якщо Іван вимивав хороми чи ґанок і стелив мокру ганчірку перед порогом, — це означало, що він дякує цій хаті і її ґаздині, і йде собі далі, куди ведуть очі. Через те мало хто хотів приймати Цвичка для життя. Переночувати — будьте ласка, але не більше. Та й по правді сказати, сільські молодиці, ті, що були справді гонорові, чи такими себе вважали, гидували неклейдоватим, нехарапутним чоловіком, що людською мовою означало не дуже спритним, невдатливим, нефортунним. А котра наважувалася перервати свою сиротинську судьбу Іваном, чи вкусити солодощів а хоч би й з дурнуватим, а все ж — чоловіком, надовго удостоювалася насмішкуватих кпинів більш удатливих і щасливих. – Щось ви такі, Василинко, як би дві ночі коло Цвичка оберталися… – Думаю, Парасочко люба, що вам би одної ночі стало, аби мати такий вид, бо ви би дві ночі коло Івана не витримали, якби лиш захотів вас… але, видите, не хоче… не смакуєте йому, певно. Так що лиш хіба що думайте, як мене Цвичок вночі обертає… – А не чули'сте, Гафійко люба, це правда, що Їлена законилася цеїночі Цвичком? – Ну, не всім же, Варварко, ходити до причастя лиш до церкви. Коли не коли — й грішного тіла можна вкусити. Але чого би то вам про Ілену дбати, коли вона п 'ять років удовує?! А ви, кажуть люди, і не вдовиця, і в церкві на причасті буваєте, а гріха з чужими чоловіками не сторонитеся. – Уже як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю охіть до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг. Ви ще молода, то й не знаєте. А я від свої мами знаю, що у нашої бабки було семеро дітей — і всі від других татів. – Ну, то чого вас так мучить думка про Цвичка? Чи самі його хочете попробувати, лиш не можете сказати?

***

…ЯКОЇСЬ ТО ВЕСНИ колов Іван Цвичок дрова в Марії, Дарусиної першої сусіди. Уже як та Марія умовила Цвичка стати до роботи на своїй оборі — Бог його знає. Але факт залишається фактом: мало не все село дивилося-дивувалося, як Іван, скинувши картату сорочку, мало не пів дня вимахував сокирою — аж гай шумів і несказанно тішилася Марія. Ви вже знаєте: сказати, що Іван був аж такий дуже добрий робітник — не скажеш, бо міг собі посеред роботи сісти на пень чи на лавку під стіною

— і заграти у дримбу, або зібрати лахи і податися на автостанцію. Приблизно так само він зробив і в Марії: ні з того ні сього кинув сокиру посеред двору, і так — як був голий до пояса — сперся на паркан, витягнув із штанів дримбу — і заграв у бік Дарусиного двору якоїсь дуже тужної, аж кури перестали порпатися в пилюці, а пес завертів хвостом і подався в буду. Даруся тим часом, пов'язана весільними стрічками, простоволоса, із віночком на голові, у довгій, до п'ят, непідперезаній білій вишиванці сиділа в розсохлій груші і перев'язувала гілля, знімаючи по одній стрічки із себе. Вона то зводила погляд до неба, то втуплювалася в свої руки — і одинока сльоза котилася їй по щоці, як по засохлому рівчакові. А Цвичок грав у дримбу і дивився почерез паркан, гейби і не на Дарусю, а лиш на її подвір'я, тоді раптово засунув дримбу в штани, натягнув сорочку, взяв сокиру, мовчки відкрив хвіртку на Дарусину обору і заходився колоти їй дрова, безладно розкидані під стіною дірявої на всі боки повітки. Даруся подивилася-подивилася з груші на Йвана, втерла сльози і потихеньку злізла з дерева, лишивши вінок з голови на гіллі. Поки вона заносила дрова в повітку і акуратно складала під стіною, потім збирала тріски і складала окремо, далі замітала подвір'я — Іван тимчасом знову заграв на дримбі, приказуючи собі під ніс: – Агій на цих дурних людей, що з розумного дурного роблять, — і спльовував раз по раз під ноги. А по всьому Даруся відкрила Іванові двері в сіни. Цвичок так само мовчки зайшов до хати. Марія лиш стиснула плечима на своєму подвір'ї: солодка Даруся нікому не відчиняє хатніх дверей сама.

***

…З ТОЇ ДНИНИ Іван Цвичок пристав жити в Дарусиній хаті. Найчастіше на їхньому подвір'ї дні минали приблизно так: Іван клепає дримбу — а Даруся з гарно укладеною круг голови косою дивиться від повітки, склавши на грудях руки. І так якось по-домашньому, тепло, з ледь усміхненим обличчям, стоїть незрушно і поїдає очима його роботу. Цвичок мовчки наклепає-наклепає дримбів — і повезеться із наповненою торбою кудись у світ на тиждень. І тоді від Сторонця до Вижниці, з Вижниці —до Кутів і Верховини в салонах автобусів дрижить в його

губах дримба, як дівка перед гріхом, і видобуває із себе то смішні, то жалісливі мелодії — так, що якоїсь то днини проїхала одна розтіцька молодиця з клумаками і відрами черешень аж до Яблуниці, пропустивши свої Розтоки, бо заслухалася Цвичкової гри. Та минали дні продажу — і, як не дивно, від весни до осени все вертався Іван на Дарусине подвір'я і брався спершу за сокиру: паркан поправити, хвіртку підлагодити, дров наколоти — а там уже знову клепав свої дримби. Але, було, клепає-клепає — та й сяде просто посеред подвір'я і дримбу в губи. І вже нема ніякої роботи ані на цій, ані на сусідській, Маріїній, оборі, бо сидять дві жінки по два боки паркану — і кожна думає своє, якщо година думати, а Цвичок видобуває з тіла дримби такий жаль, що серце тріснуло б, навіть якщо було би камінне. …Серце серцем, але коли Іванова дримба здобувалася на голос, Дарусю ніколи не боліла голова. Вона тоді обходила кругом городу, чи слухала просту жалісливу мелодію, схиливши голову собі до колін, чи сиділа з Марією під стіною на лавці — і залізні обручі спадали з неї, як листя з дерева, і робилося їй якось легко-легко — аж не хотілося зранку розплющувати очей, а отак би лежати — на постелі чи на осонні — і радіти, що біль зникнув, мов і не було його ніколи. І може, лиш одна Марія то знала, що Дарусю не болить голова, і до води вона не біжить, і в землю не закопується, і в грушу не лізе, як лиш Іван береться за дримбу. Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими фасулями, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний, щоби мав силу грати у дримбу. Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку — і не знати, чи то фамілія його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка. Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної бараболі чи чавун кулеші, ще й казав навздогін: – Ви думаєте, що ви ґаздиня, то я й не перечу, але й у мене руки ростуть не із сраки, Марійо. Отож, коли був у селі, Іван чи не щодня сідав з дримбою на порозі, Даруся — коло нього. І так візся їм день до вечора. Та минав день-другий — Іван знову клепав дримби чи подавався у світ із ними, а Даруся падала в хаті на ліжко — і цілими добами дивилася в стелю, не підводячись ані до їжі, ані до печі, ні навіть до одинокої курки, що гребла під самими вікнами… – Яке їхало — таке здибало, — стискали плечима в селі молодиці, охочі до брехонь і скандалів, проте скандалів з

Дарусиного двору не виходило, хіба що Іван розперізувався в автобусах так, як ніколи до цього, аж боязко було його зачіпати, щоб не наговорив того, від чого треба було би тікати із села.

***

…ДИВО-ДИВНЕ, але одного разу солодка Даруся взяла з собою на цвинтар до тата і Цвичка. Як завжди, зібралася в підвечірок, склала кошик і відкрила перед Іваном хвіртку на вулицю. Іван подумав-подумав — та й вернувся до хати. Засмучена Даруся стояла, тримаючись одною рукою за паркан, а другою притримуючи кошик, і дивилася на хатні двері. Іван вийшов у тісному, як на його голову, літньому капелюсі, тримаючи за спиною косу. Так вони й почеберяли: Даруся з кошем попереду, Іван Цвичок із перекинутою почерез плече косою на пів крока позаду, а навкруг них— сільські пси, не загнані господарями в халабуди та не прив'язані на ланци. Чахкотіли позаду машини, торохкотіла підвода, два хлопці перебирали педалі велосипедів — та ніхто не насмілився обігнати чудну й повільну процесію, аж поки вона за клубом не звернула поза Йорчиху. Поки Даруся ходила до тата, Іван із псами стояв на брамі, а як Даруся показалася перед ними, пішов Іван углиб цвинтаря. Казала на другий ранок Марія, що Іван викосив мало не пів цвинтаря від трави і бур'янів, а особливо ті могилки, на які ніхто не ходить. Але після того став Іван якийсь лютий і недобрий — навіть з Дарусею мале що говорив. …В якімсь часі вернувся Цвичок після своїх звичних мандрів, обвішаний уламками залізних труб так, що голова його ледве проглядала з-поза залізяччя. А на ранок зробилася на Дарусиному подвір'ї мало не кузня: Іван клепає-виправляє-чистить-наждачить труби, та сопе собі носом, але ніхто його не чує, то й не заважає, лиш Марія перелякано раз по раз почерез паркан зазирає — але мовчить, небога, щоб не нарватися на Цвичковий язик. А по обіді пішли до Дарусиного двору діти швидше, як до школи. Та все із залізними прутами, та трубами, та гайками-шайбами. Діти несуть залізо, як на приймальний пункт, а Цвичок голосно розпоряджається: коротке залізо — під стіну, довгі труби — в хату, гайки-цвики — у плетений кіш. По закінченні роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, сам узяв поливане

відро на руку та й пішов у центр до магазину, приніс звідти семикопієчних коржиків, дав кожному дітвакові по одному, ще й по дримбі вручив, і спровадив по домівках. Даруся дивилася на те все з вікна почерез фіранок, притулившись чолом до шиби і закривши рот долонею. Так її і застав Іван, як прийшов у хату води напитися. А на ранок — іще ні світ ні зоря — зчинився на Дарусиному подвір'ї такий лемент, ніби кого дорізали чи пальці у двері клали. На крики збіглися близькі сусіди і застали таку картину: заспана Даруся, пов'язана кількома хустками, в білій нічній сорочці висунулася мало не до пупа через вікно, а Іван у одних підштанниках кулею вилетів з повітки, не встигнувши обібрати з голови сіно, яке, видно, служило йому подушкою. А посеред двору лементувала дружина колгоспного бригадира Передерія — Ірина, та якось так по-дурному, що встидно було дивитися: букова палиця літала в її руках, як батіг, начебто вона нею мала когось лупцювати; з-під цвітастої спідниці визирала нижня сорочка з надірваною полою; засмальцьована куфайка прикривала широкі шлейки сорочки, а на нечесану голову була накинута газова косинка невизначеного — але ближче до колись білого — кольору. Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: слова їй зашпортувалися в роті, наче спіткалися об каміння. І коли б хто не знав, то сказав би, що за манерою говорити, Ірина — рідна Цвичкова сестра. Правда, поки почалася бесіда, а точніше, тристороння сварка між Іваном, Іриною та ближніми сусідами, у людські голови вкарбувалася немаловажна (особливо для молодиць) деталь: Іван Цвичок спить від солодкоїДарусі окремо. Розчаровано зітхнула Варвара, полегшено — Їлена, жалісливо — Марія. Поки жінкам розвиднювалося на рахунок того, хто де і з ким спить, Іван вернувся в повітку, одягся, вичесав сіно з волосся, став перед Іриною з вилами — і язик йому також почав шпортатися між зубами: – Що це ти, ґаздине, з самого ранку вельон натягла на голову? Чи не задумала на старість знов віддаватися, що кричиш — язик тобі заплітається? Дивися, ніхто тебе не візьме, бо вже зморщена. Та й зареготав на всю обору. Від такого неочікуваного нахабства Ірина задихнулася: – Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію ґаліцейський, паськудо паськудна… я на тебе управу знайду,

ще не вродився такий, щоби я на нього управи не знайшла… будеш сидіти за злодійство у криміналі — кістки зогниють тобі в нім… Далі слухати такий колоритний бригадирчин монолог міг тільки хіба що дерев'яний чоловік. А Цвичок був чоловіком живим, отож він сміливо посунув на Ірину з вилами, так ніби мав її зараз узяти на зубці і закинути в саме пекло. А перед самим її носом змінив тактику — забив вила в землю і взяв бригадирку за груди: – Що тобі у нас треба, гадюко?! – Як що треба?! — аж сперло їй у горлі. — Як то що треба?! Верни мені украдене бильце від залізного ліжка! Ти намовив дитину украсти з дому половину маєтку —і ще питаєш, що мені треба??! — захлиналася слиною Ірина і, здавалося, задихалася від нестачі повітря. О, ні. Колись то, розказують старі люди, у першу войну йшло цим селом ціле кінне військо, а попереду на білім коні їхав сам Чапаєв чи то Брусилов; вигопкувалися гостинцями між двома войнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на пів села з тамтого —польського — боку; гарцювали у другу войну на конях мадяри із затиканим за капелюхи півнячим пір'ям і рваними онучами у рваних постолах — але такого кресання між дорожним камінням і кінськими копитами, як тепер між Іриниим язиком і її зубами — і близько не було. Ірина зробила одну — стратегічну! — помилку, назвавши Цвичка злодієм. Як ви вже знаєте, його називали по селах Буковини і Галичини по-всякому, але злодієм назвати не наважився би навіть п'яний. Така мовна нерозважливість коштувала тепер бригадирці зірваної Варварою з її голови і затоптаною під ноги газової косинки і Маріїних двох кулаків не так у куфайку, як у плечі. Цвичок тим часом став перед Іриною, узявши руки в боки, і запитав з притиском: – Лиш кажи правду, гадюко, бо як збрешеш — тут тобі й смерть настане! Де було те бильце? – Як де було?! Поза стайнею, на березі, там, де наш кут сміття скидає! Але то бильце наше, ми ним мали курник обгороджувати! – Іди, стара курво, до хати, вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу3 на заперті! Інакше! — Іван витягнув вила із землі і потряс ними перед бригадирчиними очима, після чого та посунула з двору з непокритою головою, залишивши косинку під чиїмись ногами. Таким чином, шоу на Дарусиному подвір'ї закінчилося без кровопролиття і особливого рукоприкладства. Поки сусіди енергійно обговорювали вранішню

притичину, Іван тихо зайшов у хату, приступив до Дарусі, що так — напіввисунувшись із вікна — дивилася поверх людських голів, на очах притиснув її до грудей і лагідно погладив по голові. Він щось шептав їй на вухо, та навіть коли б на світі стояла вселенська тиша — ніхто не розібрав би слів, що їх сказав солодкій Дарусі Іван Цвичок, лиш після цього вона злізла з вікна, закрила віконниці і почала розкладати вогонь у печі. …Але пригоди із залізом на цей раз у Черемошному не закінчилися. Десь під обід двері в кабінет директора місцевої восьмирічки відчинилися з шумом і гуркотом — і почерез поріг ввалився-вкотився Дмитро Одайний —комірник колгоспу, якого в селі називали Член Колобок за його опецькувату і круглу фігуру і за непомірно часте вживання слова "член". – Пане директоре! — не вітаючись, прогуркотів басом профундо Одайний. — Або дайте раду своїм учням, або вам буде давати раду райком партії. Ви знаєте, що я член райкому і не потерплю, щоб член бюро райкому розводив у своїй школі такий бардак. Отак! — і гепнув кулаком по директоровому столі. Директор — молодий високий чоловік у чорних окулярах — продовжував сидіти за столом, гортаючи сторінки класного журналу. – Що там у вас стряслося, пане член райкому? —підвів очі над оправою окулярів. – У мене? — здивувався Одайний. — Це у вас стряслося, бо вчора ваші діти замість того, щоб шукати по селі металолом і нести його на здачу, обікрали мій власний двір і понесли тонни металу на подвір'я отих двох дурних — Цвичка і солодкої Дарусі. А ви питаєте, що стряслося у мене, най шляк вас трафить з таким вихованням! Переповідати подальшу розмову Члена Колобка з директором школи немає сенсу, бо невдовзі двері директорового кабінету іще раз відчинилися і в супроводі конвоїра з пістолетом у правій руці —сільського дільничного Степана — Іван Цвичок переступив поріг і скинув перед присутніми капелюх: – Доброго здоров'я, пане-товаришу директоре! —сказав, як проїхав фірою. Директор дивився на дільничного міліціонера, міліціонер гіпнотизував поглядом Цвичка, а Одайний, як щур, водив очима між всіма ними. Директор засміявся: – Степане, ти привів Івана до школи восьмий клас закінчувати? – Я привів злодія! — гордо випалив дільничний. – А у мене тут що — школа чи райвідділ міліції? —здивувався директор. – Але ж Іван учора намовив ваших учнів позносити металолом у двір до цеї його

дурної. З неї спросу нема, а спрос буде з нього. За розкрадання державного майна і за грабіж серед білого дня у межах села. За порушення паспортного режиму. Цей громадянин живе без паспорта. Побирається, громадський спокій порушує. Сожительством займається з непідсудною. Тут весь Кримінальний кодекс за ним плаче. Цвичок м'яв у руках капелюх і справді дурнувато посміхався: від того, що ніс Степан, стало би смішно навіть покійникові, не те, що Іванові. – Чекайте! — майже криком перервав директор. —Іване, поясни, що вони з тебе хочуть. – Ґудза на свою голову хочуть, а на сраку — румунського бука. От що хочуть. – А все таки… – Ніж ото дітей отут пужати криком, краще би пішли ці батяри та добре діло зробили. – Яке діло, Іване? – А таке діло, пане директоре, що нема господаря у вашому селі. Залізо валяється шанцями, берегами і попід самим клубом. Пропадає задурно чиясь праця, а оцей, що з ґвером, — показав очима на міліціонера, — цього не видить. А Іван Цвичок мусить це видіти. І мусить видіти, що у вашому такому гоноровому селі і при таких гонорових мужчинах нема кому Дарусиному татові обгородити могилку та траву по цвинтареві скосити. То Іван попросив шкільників зробити по одній ходці і визбирати по селі залізні труби і пару поржавілих билець від старих ліжок, щоби татові нещасної Дарусі хатку обгородити. Оце і все, що зробив Іван. Іван труби почистить, пошліфує, зварить у кузні оградку — любо буде прийти на цвинтар. Та й порядку в селі більше стане. А ці жеребці не встилаються нападати на бідну дівчину! Та вона хоч і німа, але у десять раз розумніша від цих розумаків. А тепер можете мене везти в міліцію, то я там порозказую, скілько цей член краде в колгоспі і де ховає. Най лиш попробує ще раз обізвати Дарусю дурною! А ви, пане директоре, як заступитеся за невинну душу, поману будете мати, ви ж християнин, а не безбожник. —І тріснув дверима. Видно було по всьому, що Цвичок виговорився у директоровому кабінеті на три роки наперед. – Одайний! — по якімсь часі сказав директор. — А де ті спинки лежали? – Де… — не то перепитав, не то ствердив Член Колобок. — За дровітнем. Мав викидати в берег, бо іржаві дуже. – Ну, а чого кипиш про грабіж? – А ви чули, кому він збирається ними гріб обкладати?! Якби ж то ґазді якому, а то… тьфу. – Одайний, на щастя, і ми там будемо, де той, кому ваше ліжко пішло на браму… Ну, що за поганий і тяжкий народ такий пішов! У

цей час Цвичок знову відчинив двері і просунув голову. Він, мабуть, весь цей час стояв у коридорі і слухав. – Не пішов, пане директоре, — сказав Іван. — Народ був і лишиться таким поганим, поки йому самому не стане зовсім зле. А поки добре — народ поганий. Тому й нападає на слабшого. Не позволям! — рубанув повітря рукою Цвичок і вийшов з кабінету. А через якийсь час, перебракувавши, почистивши і посортувавши залізяччя, привіз його Цвичок кількома тачками в сільську кузню, до коваля Петра і сказав з ходу: – Петре, я буду вам помагати, а ви збудуйте огорожу Довбушеві! – Як? — сплеснув чорними руками коваль. — З оцього металолому?! Та краще ніякої, аніж з різного і старого! – То ви такий тепер хитрий, Петре! — чихвостив коваля. — А ви чого не помогли бідній каліці раніше новим і добрим? Чекали Івана Цвичка? То придумайте тепер так, щоби не було видко, що воно різне і старе. Для того я до вас прийшов, а з старого і сам умію. Коли огорожа на могилу Дарусиного тата була готова, директор школи зняв з уроку п'ять хлопців і відіслав Цвичкові на поміч. І в той день, як Цвичок примудрив на огорожі клямку, Даруся так і переночувала на татовій могилі. Пси її чекали на брамі — а не дочекавшись, поплентались по дворах і завулках, а Іван так і просидів під брамою, вгорнувшись залишеним Дарусею коцом. …Якогось то дня Марія покликала Цвичка пальцем через паркан до себе на обору. Завела його поза стайню, ще й озирнулася пару разів, чи ніхто не підслуховує. А потому прошептала в самісіньке вухо: – Іванку, прошу тебе дуже: аби ти ніколи не приносив Дарусі конфет. Ніколи! І навіть не показував. Іван якось дивно подивився на Марію, поправив їй хустку і голосно відповів: – Не дурний, сам знаю… У нас люде добрі — розказали… — та й вернувся до себе.

***

МАЛО ХТО, а може, й ніхто на білому світі не знав, що Іванові коло Дарусі рот не закривався. Іван собі робить щось коло хати — та й безперестанку говорить. Отак, що видить, про то й говорить — екскурсію проводить Дарусі. Так, що навіть коли б вона була сліпою, то він так ясно розказував, що вона могла собі уявити все, що навколо неї відбувається. Іван розказує-розказує тихим голосом, ніби гладить

Дарусю по голові, ще й рукою показує. А вона під його голос гейби оживає: і ходить прямiше, і в кутику губів складочка, як від потайної усмішки, а найголовніше — голова її перестає боліти. Але ж Цвичок є Цвичком: він вроджений для дримби і мандрів. І довго сидіти на одному місці не годен. Ото наносить Іван у хату дров мало не під саму стелю, заповнить водою всі відра, баняки і діжки, накаже Дарусі нічого тяжкого не робити і нікого дурного не слухати, а лиш одну Марію, — і поваландається із своїми дримбами автобусами і дорогами, лиш переказують люди, що зустрічали Івана як не в Яремчі, то в Багні, як не під Вашківцями, то біля Снятина. За тиждень об'їде уздовж-упоперек пів-світа — та й привезеться з торбою заліза і гостинців для Дарусі. – Марійо, а ви би могли отак, як Цвичок, їхати, куда автобус іде, чи колія біжить? Казав якось то, що їхав до Вижниці, але так йому трафилося, що добіг до Чорновець. – Не можу, але хотіла би, Варварко срібна. Та й не один хотів би… Іван — чоловік свобідний. Робить те, що совість йому позволяє і що душа хоче. А ми робимо лиш то, що нам треба. …Поки нема Івана — Даруся розслабається, як розсохла груша на її городі. Усе в хаті більше лежить з уповитою головою, і ватру в печі не кладе, лиш холодний старий дощ сьорбає, та черствий хліб надкушує. А коли голова її відпускає — стає на хвіртці і так по цілому дневі дивиться уздовж вулиці. Чекає. Вона чи то голими п'ятами чує, коли він має надійти, чи щось інше їй переказує, що Іван уже близько, але Даруся майже завжди точно перед його приходом пов'язується біленькою хусточкою і відкриває навстіж ворота, прикрашені для такої оказії білими паперовими квітами, так, як прикрашають ворота на весільному подвір'ї. І, о, чудо: Іван вигулькував з-поза повороту, як травневий гриб — шушерепок — після дощу: несподівано, зненацька, що й не встигнеш розгледіти коли. Якось ішов Іван від автобуса разом з Миколою Григорківим, що любив, як баба, всіх судити і поради давати. Ото Микола й завівся: – Іване, скажи мені таке. У селі кажуть, дурний з дурною спить… – Сам ти, Миколо, дурний, — відрубав Цвичок, не довго думаючи і не чекаючи на продовження. – Ні, ти мене спершу вислухай до кінця… Ти хоч і дурний, вибач мені на слові, але ти часом і розумний буваєш. Видиш, дримби робиш, продаєш. Трохи ґаздуєш. Значить, не зовсім дурний. То пристав би ти краще до якоїсь розумнішої молодиці,

щоби заговорила добрим словом до тебе, та обігріла тебе, а то спиш у повітці, як пес бездомний, та ще сам їсти вариш. Нащо тобі тота Даруся? Толку з неї для чоловіка нема ніякого. Якби умерла на голову, то треба було би вельона шукати, бо її ховати прийдеться, як дівку. Але хто її після смерті перевіряти буде: дівка — не дівка… Е-е-е… що говорити — слабе на голову — воно і є слабе. – Встидався би таке говорити про сироту, ґаздо! — похитав головою Цвичок. — Сам у хаті своїх трьох дівулиць маєш, то краще за ними пускай очі, а не пасеш чужого… Та й хто тобі, Николаю, сказав, що Даруся слаба на голову? Як болить її голова — то ще не значить, що вона не сповна розуму. А-ну, подивися, деякі молодиці в селі витворяють таке, що зразу видко, що вони слабі на передню свою голову і на голову, що на в'язах, — і ніхто на них пальцем не показує. А вони ж при своєму розумі. Як Даруся може бути дурною, коли вона все розуміє і все робить, сорочку мені пере?! їсти варить. Тебе твоя годує таким самим чіром4, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає. І меду до квашених огірків дає. То яка вона слаба?! А що не говорить — то судьба в неї така. Ще ніхто свою судьбу не перехитрив… Ніж має казати таке дурне, як оці наші люде, то таки краще, що мовчить. Бо нема з ким говорити у цему світі, Николаю… Та напослідок щось тобі скажу… Ні одна жінка не була така добра до мене… ні одна, а я щось життя видів… а ви всі кажете, що вона нерозумна.

***

…А ОДНОГО РАЗУ, наклепавши торбу дримбів і наточивши ножів, сказав Цвичок Дарусі: – Будемо збиратися в дорогу. Я тобі світ покажу. А-ну, що в тебе тут є? — і почав перебирати нехитрі її пожитки, залишені іще від мами, а мамі — від її мами. Отож, Дарусиним одежам — років і років. Але Іван струсив порохи, розгладив маґлівницею складки та й почав збирати Дарусю, як тато доньку до шлюбу. Для подорожі Іван вибрав картату спідницю в густі складки, біленьку — з тричвертковим рукавом —сорочку у жовто-зелені розводи і легкі — парусинові —капці невизначеного віку. Сам пов'язав Дарусину голову двома біленькими хустками, засунув у пазуху зубчик часнику і перев'язав ліву руку червоною ниткою (щоб не зурочили!) —та й пішов з нею попід руку на

автостанцію. Боже праведний! Билися і паплюжилися одурілі від любові молодиці через одного і того ж чужого чоловіка; гонорові ґаздівські дівки без вінка і батьківського благословення приносили у подолах нагуляних дітей; через ревнощі найперший сільський ґазда палив власну хату, розклавши вогнище із дружининого одягу на підлозі посеред спальні; молода тікала з-під розпису в день шлюбу; тати виховували чужих дітей, як своїх, — а такого резонансу в Черемошнім не було, як у той день, коли Цвичок вів попід руку солодку Дарусю на автостанцію! Жінки полишали причинене тісто витікати через діжі, чоловіки кидали сокири і вила, діти тікали з уроків, коли Іван у вузькому літньому капелюсі із затиканим за крису курячим пір'ям і круглим дзеркальцем, єдиній білій сорочці, штанах-кльош, модних з десять років тому, і довгому, як у оперного диригента, піджакові-фраці, з картатою хустинкою круг шиї ішов з Дарусею попід руку сільською вулицею, насвистуючи чи то "гуцулку", чи вальс. А Даруся якось ніби встидливо дивилася собі під ноги — і таки пливла поруч з Іваном, як княжна, ще й рукою зрідка поправляла волосся під хустками. … До сьогодні світ для Дарусі закінчувався за сільським млином, що стояв на самому краю Черемошного. Вона пам'ятає, як вони колись з мамою щодня ходили вранішнім і підвечірковим берегом ріки, в надії позбутися задушливого кашлю, що не давав Дарусі жити. Сусіди сказали лікувати коклюш повітрям від ріки і чаєм з підбілу, змішаним із висушеним волоссям з кукурудзи. Даруся не могла пити гіркі настої — ні світ ні зоря сама тягнула маму до ріки — і вони тихенько дріботіли уздовж берега аж до оцього, старого тепер, млина, а потім вертали назад. Від ріки тягнуло вогкістю і сіявся туман, десь блеяли овечки і брехали собаки, а Даруся трималася за мамину руку — і кашель відпускав їй горлечко, і вона вдихала різке повітря — аж затинало дух. Та їй було легко, і добре, бо вдома їх чекав тато, він підхоплював Дарусю на руки, підкидав над головою і вона верещала — аж Марія хитала головою з-поза паркану: – Агій на вас, небого, — хочете дитину перепудити?! А далі млина в своєму житті Даруся і не ходила ніколи. Хіба колись давно з Марією один раз у сусіднє село на гробки. Більше не схотіла. Люди на гробках напивалися, гаряканили, а від гаркоту Дарусю також болить голова. … Іван дурний-дурний, а зробив по-своєму: з Черемошного до Кутів віз

Дарусю підводами. Як уже він домовлявся у кожному селі та все з іншим фірманом — Бог його знає. Чи то нові підкови роздавав їздовим задурно, чи його невтихаюча дримба робила свою справу, але Цвичок садовив поруч із собою Дарусю, давав їй у руки розкриту, щоправда, діряву, парасолю від сонця — і коні везли їх у світ, якого зроду не бачила Даруся. Під обід — уже автобусом —дісталися Косова. І Цвичок, прискоривши крок, повів Дарусю прямісько в районну поліклініку. Івана тут, видно, також знали: медсестри зачіпали його незлостивим "А де твоя, Йване, дримба?" чи "Це твоя, Йване, жінка?" — та й шуськали собі далі коридорами, не особливо вникаючи в те, про що він намагався сказали у відповідь. Іванові така справа набридла, і він, не випускаючи Дарусиної руки, прямим ходом відчинив двері одного з кабінетів. Молодий доктор у білому халаті, усміхаючись у ріденький вус, довго дивився на чудну пару, а далі сказав: – Слухаю вас, шановний. – Вона не німа, — розвернувся Іван до Дарусі і майже силоміць посадив її на стілець навпроти доктора. – Але вона не говорить. Я хочу, щоби ви так зробили, щоб вона могла говорити. Бо її болить голова від того. – І поклав на стіл докторові дві дримби і новенький шестигранний напильник. – Та-а-ак… — доктор устав із-за столу і сів — коліно в коліно — перед Дарусею. — А ти хто? — запитав Івана. – Як хто? Людина! Іван! — здивувався Цвичок. —Ви дивіться на неї, а не на мене. Я хоч і лихо, бо маю приріслий язик, але говорю, а вона все розуміє, і чує, але мовчить. А ви, розказували люде, маєте тут якийсь гіпноз… або щось виріжте їй, бо мене може не стати, то хто їй поможе?.. Далі можна не розказувати, бо молодий доктор був районним інфекціоністом і дієтологом в одній особі. В Дарусину справу він і не думав вникати, а особливо, коли на його запитання, чи були вони в психлікарні, Цвичок плюнув докторові під ноги "Тобі самому треба у психлікарню". Були ці двоє з іншого району і навіть з іншої області. До того ж документів при собі не мали. Даруся дивилася на доктора великими розумними очима — і йому здавалося, що вона сама його гіпнотизує, а тепер по селах ходить повно циганів і всяких шарлатанів, що дурять людям голови, де лиш можуть, а в кишені доктора була ціла зарплата. Невропатолог на той день був вихідний. Отоларинголог — у відпустці. Ото доктор узяв одну Іванову дримбу, бо й сам умів на ній грати, іншу разом з напильником поклав

йому в кишеню фрака, засміявся і сказав: – Продавай ліпше дримби, Іване… Тут з тебе користі більше. А ця, — показав пальцем на Дарусю, — німа. І не мороч їй голову. — І доктор покрутив пальцем коло скроні: — Вона слаба на голову так само, як і ти, чоловіче. І тут їй ніхто не поможе. І не поможе ніде. – Курва мама ваша була! — кричав докторові у очі Цвичок. — Як ви її не хочете лічити, то я сам буду лічити, а вас най совість замучить, як остатню нензу… Недарма люде про вас недобре кажуть. Деколи люде про таких, як ви, кажуть правду… Зоставайтеся здорові, але пам'ятайте, що у вас є діти і внуки. І ви не гарантовані, що з ними такого не буде. — Та й хряснув дверима так, що вони знову відкрилися. …А по Петрі через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову: Варвара, до якої припечаталось прізвисько Злодійка, мало не від хати до хати носила новину — аж давилася від нетерплячки. – Свят-свят-свят… вони, кумко злотна, голі-голі-сінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купаються і не встидаються, що село спить… а вони село паплюжать… і тирлуються, певно, у воді… мало їм хати… нема на них міліції… люди добрі, хто таке у наш час видів?! – А вам, Варварко, не встидно ночами до кума Петра ходити, коли під боком чоловік є? Якби ви не шастали куда не треба, а трималися хати, — то й не виділи би того, чого, може, й не було…

***

…А БУЛО ТАК. Додивився Іван, що Дарусю від слабости вода рятує, що не раз мокне вона по коліна в ріці — аж шкіра на ногах морщиться, як сушениця після коптіння на возниці, і задумався. Думав-думав — і надумав. Удосконалив процес, сказали б сьогоднішні розумнаки. Якоїсь то ночі, коли село хропіло на повні груди, і навіть пси придрімали в халабудах, узяв Іван Дарусю за руку та й пішов з нею до теплички. Круглий місяць висів над водою і відбивався в густих верболозах, захлиналися співом трав'яні коники, крякали і лупали очима голубі і зелені жаби — і Цвичок, роздягнувшись наголо, але прикривши свою срамоту долонею, шубовснув у теплу, як молоко з-під корови, воду. Плавав не дуже зграбно, але плавав. Далі, стоячи до пупа у воді, тихо покликав Дарусю: – Ходи сюда і не бійся. Розбирайся — і йди у воду вся,

аж до голови. Будеш видіти — це тобі поможе, — і розвернувся спиною до берега, щоб не встидати бідну Дарусю, яка вже тримала в руках спідничину. Даруся зайшла у воду в жіночій майці на широких шлейках. Коли вода сягнула колін — зупинилася. Іван дивився і мовчав. Постоявши, Даруся пішла далі. Іван рушив назустріч, аж поки вода не сягнула йому грудей. Вони так і стояли — обоє по груди у воді, навпроти одне одного, з витягнутими вперед руками, ніби мали намір кинутися одне одному в обійми. Місяць тремтів на срібній водяній доріжці між ними, вітер тихо бешкетував у траві — а Іван вів за руку Дарусю, аж поки вода не дісталася їхнього підборіддя. – Видиш, як добре? А тепер трохи побовтайся, так, як я, сюда-туда… І не бійся — я тебе тримаю. Чуєш, як легко? А тепер занурся з головою… отако-о-о… —фиркнув, спльовуючи воду через ніс і рот. — Намочи голову… отак… усю… іще намочи… Боже, яка ти розумна, Дарусю… А на березі Іван вгорнув їй ноги і плечі, розчесав руками волосся, розтер руки, щось подумав і широкими кроками майже побіг до довбанки з питною водою. Люди добрі… Як добре, що іноді в житті трапляються миті, про які не знає жодна душа, окрім тої, що своїми руками творить ту мить!.. Іван носив із довбанки жменями здорову, холодну воду і напував Дарусю, як малу дитину, не даючи жодній краплі розлитися, щоб не холодити її груди. … А вдома сталося те, що мало би статися в такому випадку між здоровим чоловіком і здоровою жінкою. Проте Іван знав: Даруся розумна, та не зовсім здорова. І він зробив те, що, на його думку, не могло пошкодити. Мало не до самого ранку (скільки тої ночі в Петрівку) гола Даруся лежала поверх теплої хустки, розстеленої Іваном на ковдру, а він дивився на неї — і ледве не плакав, нашіптуючи на вухо якийсь такий чудний вінегрет зі слів, схлипів, зітхання і зойку, що той, хто не навчився розуміти тарахкотіння Цвичкового язика між яснами і піднебінням, подумав би, що він співає крізь скрегіт зубів. – Ти дівка, Дарусю? — питав у очі, а далі, опускаючи погляд, сам собі відповідав. — Дівка, ади, які кортячки на чолі повиставали. Але тобі любитися з чоловіком не можна. Чуєш? Не можна. Треба, але не можна. Дивися, аби ти не купилася на мужеські руки. Вони такі, зарази, — пристануть до… — хотів сказати "до каліки", але прикусив язика, — до чесної дівки, і не подивляться, що бідна сиротина. Ще й дитину зроблять. Я би й сам

зробив тобі дитину. Зробити? Дивися, яке у тебе туге черево. — Обводив долонею живіт. —Добре би носила дитинку, та й на старості водички було би кому принести… Але ні, не буду тобі дитину робити. Як ти її вчити говорити будеш? Мене якийсь шляк трафить, а дитину заберуть в інтернат. Буде сирота. Не треба. Я зроблю дитину другій… Дурній якійсь. Але не тобі… Слухай мене, Дарусю, добре. Ти все розумієш, то слухай: сторонися чоловіків. Боже-Боже… А як прийде тобі хіть? А я від тебе піду? Я не можу жити вічно, можу вмерти а хоч би завтра, що ти будеш робити? Ні, лишайся дівкою до смерти… це не є встидно. …А ти здорова. Не слухай нікого. Ти здоровіша від усього села цего дурного. Але я не хочу мати за тебе гріх, бо ти кругла сирота і судьба твоя нещаслива. Ти судьбою покарана… А як від чоловіка прийде охота на тебе, то можуть пустити по руках… ні, ліпше тобі не знати чоловіка… Видиш, мені жінки не дуже згуста треба. А тобі би чоловіка таки треба, щоби кров не затруїлася. Але я не хочу, аби ти без мене вила, як ранена вовчиця. А другий тебе обідить… точно обідить… …Хтозна… може, саме так вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священиками, блаженними, богомазами? Саме в такі хвилини, коли щиро бажають людині добра і допомоги, самі вірять у них і таки дають зцілення?! …Даруся лежала із заплющеними очима, слухала Івана — і враз по тілу її пішла дрож. Дрібна, як бульбашки на гладенькій поверхні літньої ріки, коли зненацька починається дощ — раптівка. У ній тремтіла кожна жилка і кровинка — і тоді Даруся так само раптово сама для себе зрозуміла: вона не дурна — а таки солодка, як і оця солодка дрож-пропасниця, якої вона не знала ніколи. Івановий торохкітливий шепіт проривався крізь постійний туман у її голові, діставався десь так глибоко і далеко, що Даруся і не підозрювала, що у ній є такі місця. Вона не мала в цей момент ані встиду, ані страху —тільки тонка-тонюсінька, як місячна доріжка на воді теплички, ниточка тремтіла між нею і Йваном і кликала її зболілу душу безстрашно іти на той поклик… А коли Іванові шкарубкі руки стиснули гладь Дарусиного занімілого черева — з неї таки вирвався чи то стогін, чи виття, чи торжество радости — та таке; що могло під собою поглинути півсвіта… Боже-Боже… вона німувала чверть століття, аж поки не вчула в собі зародки живої, забутої мови коло тата, на

цвинтарі… але тепер, під Івановими руками вона таки заговорила. Грубим, нелюдським, голосом, схожим на рев пораненого звіра чи зусилля одночасно німого, глухого і невидющого, але заговорила словами, давно запереченими її язиком і горлом словами. Це була якась дика гортанна безвихідь і надія водночас, подяка і прохання, прокльон і сміх… І тоді Іван заплакав. Встидливі чоловічі сльози котилися по неголеному Цвичковому обличчю і капали на розжарені груди Дарусі — і вона, зібравши всі свої сили, волю і злість, таки відповіла йому: "І-ва-не…". Задля цього нічного стогону він був би колінкував із край світу до Дарусиного — а тепер і його — дому. Але після тої ночі знав найголовніше: Дарусю можна вилікувати. Як — Іван не знав, але знав точно, що можна. Її все рідше і рідше мучили напади болю. Іноді — хоч і зрідка — вона могла навіть усміхатися. І якось Іван навіть подумав, що міг би оженитися на Дарусі. Брав у губи дримбу, сідав на порозі ґанку, грав довго, дивився на Дарусю із складеними під грудьми руками, а сам думав… думав… Це ж які муки треба витримувати, щоби таке життя жити… чоловіка не знати, навіть місячки на собі не мати, від людей лише дурне чути і не мати ласки ні від кого, хіба що окрім Марії?! Не могти заплакати-заридати, викричатися, засміятися, а бути живою мумією і мати в голові велику, як від кулі, рану і не могти про неї говорити, а лиш думати, думати. Другий би давно забув, а вона бідна карається, як та великомучениця Катерина… І, о, чудо: Цвичок відмовився від звичних своїх мандрів. Клепав дримби і передавав кимсь на базар у Косів чи в Кути, але сам рідко коли відлучався від Дарусі. Тепер боявся, щоб її не сполошили ці злі і недобрі люди, яких судьба нещасного подеколи займала гостріше, ніж своя, власна. Коли Іван ішов до когось на деньку, брав із собою Дарусю, садовив у тінь, давав лущити квасолю чи кукурудзу, а сам колов дрова чи косив, чи закладав вориння, і руки йому співали без музики. …Але це таки правда, що нікому так не є погано, як нашим ворогам, коли нам добре. Тоді ні пристрілу, ні ворожби не треба. Був би один-одніський язик, що вміє в роті обертатися, а решту — люди докладуть… – Ви чули, Марійо… Чи то пси, оті, що ходять за Дарусею на цвинтар, чи то самі вовки виють ночами з її хати. Ці двоє дурних і вечеряють за столом разом з псами. Волосся дибки стає на голові. – А ви, злотна Варварко, не ходіть під чужими стінами і вовки вам

не будуть причуватися. Тримайтеся своєї господарки. Там є що вчути не менш інтересне. А на калік не наговорюйте. Навіть, як вони із псами вечеряють, то що із того? Вони ж не із вашої миски їжу беруть. – Та там світла ніколи не видко! Та вони в одній постелі з псами сплять, двоє дурних. Ой, кумо, буду міліцію кликати. – Але ж до вас пси не навідуються, то нащо вам міліція? – Для справедливости. – Чули'сте, кумку, нечиста сила в селі завелася. На цвинтарі і в Дарусиній хаті. Відколи Іван Цвичок пристав жити до неї, то так і нечиста сила вселилася межи люде… – А що та нечиста сила, робить, Василинко, що вам спокою не дає? – Що робить… Солодку Дарусю підмінила. А як ціле село попідміняє?! – Ой, кумко, відей, нема на світі такої сили, що могла би вас підмінити… – Гріхи… усе гріхи, куме… неспокутані гріхи і сльози вмерлих… Але чого чужі гріхи мають на нас падати? – Та але на вас ніяка бола не впала, кумо, то чого ви так печетеся?! – Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я жию по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливости.

***

…О-О-О… Не тільки люди, але й сатана нервує, коли комусь добре трохи довше, ніж собі планує сатана. Навіть у сатанинські плани вносять корекцію прості люди, що вірять у Бога, говіють і постять, вчать дітей послуху і отченашу, поминають мертвих і дбають про майбутнє своїх дітей. Ні-ні, жоден сатана не має такої сили, як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти… …І якогось то дня викликали Івана Цвичка в сільраду. Набундючений голова вивалювався із-за столу, як із низького чавуна завелика кулеша. Дільничний міліціонер Степан раз по раз припліскував рукою кобуру на штанах, нібито щоразу пересвідчувався, чи зброя на місці. А під стіною, низько схиливши голову над паперами, сиділа секретарка сільради Дуся, безперестанно шморгаючи застудженим серед літа носом. Голова постукав пальцями по столі, підкрутив вус так, ніби хотів з нього скрутити цигарку, і дивлячись попри Цвичка, запитав: – Так що там у вас, Іване, відбувається ночами? Іван стояв коло самих дверей і м'яв капелюх. Сказати, що він був переляканий, не скажеш. Але й сказати, що був

спокійний — іще твердіше не скажеш. Очевидно, він думав, але думав повільно. Довге Іванове думання — воно й не дивне для тих, хто його збирався зараз протоколювати: Цвичок у сільраді числився серед дурнуватих, бо окрім того, що пристав до дурної Дарусі, він ще й дримби робить з таким завзяттям, як нормальні люди уліті роблять сіно чи взимку —дітей, завжди говорить голосно — на другий кут села чути, а як скаже — витримати плювок в очі легше, ніж таке чути… Та Боже мій! Він мав так багато ознак придуркуватого, що можна було б і не церемонитися з ним. Але ж радянська влада справедлива: для неї всі рівні. І перед законом всі рівні. Це поміж людьми Цвичок дурний, а довідки із психушки у нього нема. Так що закон застосовний до нього, як і до будь-кого іншого. Отак! …Іван не знав системи Станіславського, але мовчав довго. Довше, ніж мовчать в останній сцені "Ревізора". Тоді сів навпроти голови, перехилився через стіл — і тихо, не схоже на себе, дуже тихо, заторохтів приростим язиком: – Скажіть мені, пане голово, нащо я вам здався у вашій сільраді? Ви думаєте, що я не сповна розуму, а я лиш не сповна щастя. Але я ні на чиїй шиї не сиджу… нікого не пограбував, вікон не побив, у селі не надебоширив, дівку ані одну не звів. Мені скоро п'ятдесятка. У армію мене брати не будете… так що не було чого мене в сільраду кликати. А що своєї хати не маю, то нащо ви такі розумні і ваша влада така розумна забрали мамину хату, коли вона вмерла від побоїв на МГБ, а мене по людях пустили? – Це не до діла, Іване! — перебив його Степан. —І ми твою маму не били, а хату не забирали. – Такі, як ви забирали… А людину можна бити не лиш буками! І все це до діла. То чого ви мене сюда викликали?! Видко, у вас більше нема в селі роботи, як чіплятися до каліки. Так що кажіть скоренько, що хочете з мене, бо в мене Господарка стоїть без рук. Вам фірами-підводами усього до хати возять з ферми, а я своїм мозолем заробляю, аби прогодуватися самому і сироту Дарусю прогодувати. Зварений для борщу буряк має менш багровий колір, ніж у цю мить мало лице голови сільради: – Що ти тут, дурню, язик розпускаєш? Зараз тебе на п'ятнадцять суток на міліцію заберемо — то там порозказуєш… – Що вже порозказую — то порозказую… І за тебе, Штефане, порозказую, як ти п'яний за чужими молодицями з револьвером гонишся… і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру… можеш не сумліватися…

Іван усе розкаже… — Іван скочив з крісла, різко пустивши його під самі двері. — Що вам, бугаї, від нас двох треба? Кажіть, бо я дурний — можу цим кріслом у голову запустити! Голова з дільничним почухали потилиці, відпровадили секретарку і стали перед Іваном, як на останній рубіж перед наступом. Вони говорили по черзі, сподіваючись, очевидно, на ефективність психологічної атаки: – Питаємо тебе ще раз: що у вас там відбувається у хаті ночами, що люди нарікають і вимагають розглянути вашу поведінку на сесії сільради? – Хата при дорозі — люди не глухі. – Усе, що сталося недоброго в селі, пов'язане з тобою, Іване. – Поки тебе не було — Даруся була нормальна. Закопувалася собі в землю… – Груші обв'язувала… – Із псами ходила по селі… – А тепер на цвинтар перестала ходити… Тата не провідує. – Слухає твою дримбу і псів у хату ночами збирає. – …Ішов би ти, Іване, з нашого села. А далі Іван пирскав слиною в обличчя обох, але вони чомусь і не втиралися: – Знаєте що? Я, як захочу, то і вмру у вашому селі, і мусите будете мене тут ховати. І не ваше псяче діло, що робиться в чиїй хаті ночами. Робиться, що треба. Дайте людині сопокійно жити а хоч би у своїх стінах! – Спокійно, Іване, на тому світі буде. А поки ми влада — ми мусимо знати все. – Срати я хотів на таку вашу владу, що під ковдру людям зазирає! А як зачепите хоч словом Дарусю — постинаю вам голови, як псам шолудивим, а хоч би потому зогнив у криміналі…

***

…Я БУЛА б несказанно рада закінчити розповідь про солодку Дарусю та Івана Цвичка на оптимістичній ноті, мовляв, нарешті з'явився у бідної сироти захисник, який не дав пальцем зачепити її нікому, і зажили вони тихо-мирно, і біль покинув Дарусю, лиш хіба що не вернувся голос, але то не заважало їм тішити одне одного бодай скупими дрібничками, на які звичайна людина у повсякденному житті й уваги не зверне ніколи, як ніколи не звертає уваги дворукий на руки, а двоногий — на ноги. Рада би… та ба! Життя, мабуть, як і люди, — мстиве за радість. А особливо — якщо радість для двох — величезна: така, як для Івана — Дарусин стогін під його руками, а для Дарусі — Іванова любов і турбота, якої вона позбулася тоді, коли їй дали конфету недобрі люди. Сказано: такого

щастя не було, нема. І не треба. Фиркнула, мабуть, і Дарусина судьба перед Іваном… Може, вона також заздрісна? …Отож забрали Цвичка на п'ятнадцять діб у район. Перше: за вчинення опору владі і її повноважному представникові під час виконання ним службового обов'язку, друге — за намагання заволодіти зброєю дільничного міліціонера, і третє — лихослів'я, приниження честі і гідності присутніх під час конфлікту в приміщенні сільської ради. Число. Підписи. Кінець протоколу. Гайда, Іване, щоб не був такий мудрий коло розумних. Обголили в районі Івана на бубон, дали замість дримби дряпак у руки — і пішов Цвичок замітати вулиці райцентру. Ішли дощі — змивали пилюку, а Іван усе одно замітав розбиту, ніколи не асфальтовану дорогу, і йому з автобусів і авто крутили пальцями біля скронь і знизували плечима, бо то було дуренство із дуренств навіть тут, у горах, — замітати вулицю. А Іван звітував щодня про зроблене і рахував дні до закінчення своїх пекельних мук. Під дощами розлізлися його худенькі штани і світилася дірками стара-стара сорочка, яку він знайшов у Дарусиній повітці, ще, мабуть, від її тата. І вже перед відходом додому зажурився Цвичок не на жарти: у чому ж він покажеться перед Дарусині очі? Та скрізь трапляються добрі люди. Навіть у райвідділах міліції. Сержант, що всі п'ятнадцять діб був наглядачем для арештованого, дав Іванові свій — майже новий — армійський одяг: темно-зелені штани-галіфе із зав'язками круг кісточок, широкий ремінь і таку ж зелену сорочку з блискучими ґудзиками. Бракувало хіба що чобіт і картуза. Але Іван був радий несказанно і за таке багатство. Отож, як тільки перед ним відкрилися двері камери, він, нашвидкуруч переодягнувшись і добре вичистивши свого коричневого капелюха і латані-перелатані шльопанці, сів у автобус на Черемошне і вперше за багато днів узяв до губів дримбу. Від автостанції і до самого Дарусиного дому він так і йшов — граючи в дримбу. …Коли бідна Даруся побачила Івана у хвіртці, у неї якось дивно закотилися очі — і вона тихо сповзла на землю, просто у порохи. Поки Іван відливав Дарусю водою і заносив її в хату, прибігла Марія. Вона, схлипуючи, ломила собі руки, а потім, приказуючи, билася кулаками у голову: – Йой, Іване… Іване… не треба було тобі це робити… йой… не треба було. Іван, мов одурілий, трусив на подвір'ї Марію за груди, і ревів, як бугай, якого не пустили до корови: – Що мені не треба

було робити, Марійо?! Що? Кажіть! Марія плакала і хитала головою, а далі потекла собі до хати.

***

…НАПАД головного болю тривав на цей раз у Дарусі від другої Богородиці, а це з 21 вересня, аж до Покрови. За цей час вона змарніла і почорніла, вкрилася якимись дрібними ранами. Коли могла сісти — билася головою у стіну, так що Іван мусив сидіти коло неї не відходячи і тримати руки. Вона не їла, лиш пила воду із сухарями, на Йвана не подивилася й разу, а вгортати голову давала лиш Марії. Лежала відвернена до стіни, з перев'язаними поверх хусток очима, лиш безперестанно м'яла ріжок покривала. Іван носив Дарусю на руках, як дитину, до теплички. Тримав попід пахви у воді — але їй не ставало легше. Він підкурював і відгашував їй вогню. Обливав постіль свяченою водою. Приводив священика і сільського фельдшера. А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук — лиш тільки що не була мертва. – Чує моє серце, Іване, що тобі треба йти звідси… — сумно сказала якось Марія. — Жаль мені тебе, але ти не винен… – Сам вижу… Але хто винен, Марійо? — плакав, не встидаючись, Цвичок і висякався у край своєї старої сорочки, в якій колись колов у Марії дрова і в якій прийшов до Дарусі. – Судьба, Іване, і люди. А більше ніхто. …Даруся встала на другий день після Покрови. Роздивилася по хаті. Склала в мішок нехитрі Іванові пожитки. Загорнула в біленьку хусточку принесений Марією хліб, дала йому в руки і відкрила перед Іваном на ґанок двері. Вона довго силкувалася, так довго, що навіть первородки вчиняють дитину швидше, але вона таки склала у горлі букви докупи, бо ледь чутно, так, що міг почути тільки Цвичок і не почув навіть Маріїн кіт біля Дарусиних ніг, сказала: – …І-д-и-І-в-а-н-е… Показала рукою на дорогу і вернулася в хату.

МИХАЙЛОВЕ ЧУДО

ДРАМА НАЙГОЛОВНІША

– МИХАЙЛЮНЮ, ішли би ви вечеряти… Нібито питає, а може, й просить Матронка голосом, схожим на шелест ласиці в сіні, ставши на ґанку із закачаними до ліктів рукавами біленької мережаної сорочки. У призахідних вересневих променях її маленька голівка з короною туго заплетеної коси схожа на друге сонечко, що сходить з-поміж запашних груш, якими всипаний весь ґанок, аж до підвіконь хати. Матронка сміється самими лише кругленькими ямками, надкушуючи медову грушу, чим збурює навколо себе цілий рій ос. – А що'сте, бідашко-солодашко, доброго зварили? — підводить голову від дровітня, не випускаючи сокири із рук, чоловік у кептарі, вивернутому до верху цегейкою. Гора свіжо наколених дров біліє і пахне так само чисто, як мережана сорочка на жінці в призахідному сонці. Якусь мить обоє мовчать, незрушними очима дивлячись одне на одного, — так, наче ось-ось мають і собі надкусити одне одного, як оту жовтобоку перестиглу грушу, що раптово падає із жіночої руки і котиться до чоловіка з сокирою. Маленька жінка знічується, ніби встидається якоїсь потаємної думки, червоніє, а тоді береться в боки: – Закрутила кулачок кулешки, та такої — як сонце жовтої, сама сміється з круга. Аби'х так до завтра до-чекала, як кажу неправду! Не вірите, йдіть самі подивіться! — весело відповідає та й зникає у проймі дверей. І довготелесий, мов жердина, Михайло, якому ні про що двічі казати не треба, несе сокиру у дроворуб, підмітає дряпаком доріжку від стодоли до хати, обтрушує від стружки і тирси штани — іде вечеряти. Матронка вже чекає біля широкого дерев'яного цебра за піччю з глеком теплої води і перекинутим почерез плече рушником. – Михайлюню, чи я вас не просила допізна не колоти тоті дрова? — питає з докором, допомагаючи чоловікові роздягатися. Михайло мовчки скидає кептар, сорочку, схиляється над цебром до половини голим тілом, підставляючи шию під струмінь води. Голосно фиркаючи і сміючись, ляскає мокрою долонею по жінчиній щоці: – А що, може пошкодити? – Але ви, срібний Михайлику, без пояса дрова кололи, а вітер був великий, можете поперек застудити. Кому то треба?! Ледь торкаючись чоловікової спини долонею, Матронка зупиняє чомусь тремтячу руку на великій родимці під його правою лопаткою і обводить вказівним пальцем. Далі кілька разів швидко цілує, а вже тоді розтирає плечі жмутом мокрої вовни з милом. Після цього Матронка береться за

Михайлові груди, шию, руки — і відтирає їх так ретельно, нібито чоловікове тіло роками не мало на собі води. Михайло із заплющеними очима мовчки дає спритним жіночим рукам себе обернути, обтерти, зодягнути в чисту сорочку, а далі, скуйовдивши густу Матрончину чілку, питає із напускною грізністю: – То що ви там, ґаздинько, кажете, зварили? – А ви спробуйте… — хитро мружиться Матронка, відгортаючи лляний рушник із кулеші: жовта — як сонце — мамалиґа парує білим димком. Ніщо так не любить Михайло після тяжкої роботи, як гарячу кулешу з овечою бринзою. Матронка знімає дерев'яною ложкою верх, кладе у виїмку бринзу, майже таку саму жовту, як кулеша, знов накриває, сідає навпроти чоловіка — і обоє чекають, поки масна бринза пустить масло, аж воно почне протікати крізь жовті пори гарячої мамалички. Вечеряють Михайло з Матронкою завжди однаково: сидячи одне проти одного і впираючись одне в одного чолами. Збоку може видатися, що вони не хочуть або не мають сміливости дивитися в очі, через те впродовж вечері не відриваються головами. Проте збоку добре видно і те, як їхні руки дещо соромливо і спішно шукають нагоди діткнутися, а тоді так само спішно, ніби обпечені чи піймані на злодійстві, руки розбігаються по колінах чи по скатертині. Ніхто чужий дотепер не бачив збоку, як вечеряють Михайло з Матронкою, іще до темряви наглухо заслонивши вікна і замкнувши подвір'їшні ворота, чого не робить ніхто в селі. А не бачив ніхто не через те, що ця молода пара скупа, непривітна чи неохоча до бесіди з іншими. Просто чужі люди поки що не поспішали до них на обійстя: хрестин не було — нікого іще не вродили, нікого не поминали — ніхто в їхній хаті на двох не вмирав, храмувати — не храмували, бо храми не робили. Ото живуть собі, як два гриби-панчуки під буком, — потайки, неначе мохом і глицею вкриті. А після того, як сільський філософ Танасій Максим'юк сказав перед церквою після їхнього вінчання "Най тепер ці двоє роблять діти, а потому будуть робити роботу", то ніхто й поготів не надокучав молодій парі. Радитися з такими молодими також не було потреби, бо вони самі потребували поради. Зичити нікому нічого не зичили, бо лише складалися на господарку. А що по шлюбі трохи довше, ніж решта, дещо причмелені, то з ким не буває? Особливо, коли парубок бере сторонську, а не свою, сільську, дівку і роззирає її вночі і вдень з усіх

боків, як писанку, писану в чужому селі. "Ба-а-ац... Усе минає. І це минеться", — подув якось у люльку Танасій — і дав остаточну відповідь на мовчазне стискання молодиць плечима, які заздрісними поглядами вели за Михайлом і Матронкою, коли ті приходили на недільну службу: вона — з незмінно опущеною, як від устиду, головою — безшелесно прилаштовувалася в бабинці, він — як жердка, височів межи чоловіками; але очі в них все одно нібито зв'язані якимсь невидимим шнурком; і це так явно впадало у вічі, що в бувалих, а токмо жінок, від заздрості і неминаючого подиву роздувалися ніздрі, немов у корів перед отеленням. Проте людська заздрість до цих двох не мала злости. Поки що...

***

...МАТРОНКУ в селі називають Михайловим чудом. Точніше, Михайло сам її так призвав. Михайло Ілащук з малої дитини — круглий сирота. Тата привалило дарабою, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабинські язики: наговорили сільські жінки, що в бідної вдовиці підночовують шлюбні ґазди, ото й змовилися тихцем дві найбільші черемошнянські ревнивиці, вивели жінку в ліс, знаючи, що шукати її ніхто не буде, прив'язали до бука — та так і лишили на ніч охолодити свою хіть. Знайшли вдову через день, обгризену до кісток вовками, та ніхто за те не поніс кари, бо ніхто того викрадення не видів, проте знати знало все село; але село свідчити не ходило, правди добиватися було нікому, справу жандармерія закрила — то так і пішов малолітній Михайло служити по людях, годувати ґаздівські воші, та вчитися всяким ручним роботам, та заробляти собі на прожиток. Парубкував довго, поки на таку-сяку господарку не склався і ось, на жменьку сторонської, такої, як сам, круглої сироти та ще й на маленьке весілля спромігся. Може, тому, що сирота, як палець, а може, таку натуру йому Господь Бог дав, але до женячки Михайло був дуже ґречним і порядним парубком: дівок не зводив, молодицям спідниці догори не підфітькував, у вдовиних перинах не валявся. Був дуже вдатний до роботи і малоговіркий. На людях язик йому розв'язався лише раз — у весільній "гуцулці", коли свої і прийшлі з

молодою гості шумно заповнили підлогу, а музика грала так, що у скрипаля урвалася струна на скрипці. П'яний від радості, Михайло легким рухом висадив на долоню дрібненьку — ростом йому хіба що до пупа — молоду з незвичним для їхнього села іменем Матронка, підняв над кучерявою головою — і крутив її над собою, як дзигу, аж заверещала, перелякавшись, старша дружка, заломлюючи худі дівочі руки. – Гості! Дорогі мої набУтливі гості, дивіться на Михайлове чудо, любуйтеся Михайловим чудом, набувайтеся коло Михайлового чуда! На Михайлове чудо дивіться! — на одній руці крутив її над головами гостей, немовби веселу різнокольорову квітку. Голос молодого зривався, намагаючись перебивати музик, так що було незрозуміло, чи він направду п'яний, чи трохи дурний. Бо й таке в цьому селі траплялося, що один молодий стратив розум на самому своєму весіллі. Через що старі люди казали: тому винне довге воздержаніє плоті, мовляв, не треба було чекати весілля, а піти до тої, що сама просить і дає, — і не мав би чесний хлоп і його фамілія горя і по сьогодні… А Матронка, зі страху чи з радості заплющивши очі, обхопила шию свого молодого обома тонкими руками, немов дитина тата, і в несамовитому темпі "гуцулки" обвивалися її кольорові стрічки круг Михайла, як зашморг, — аж страшно було, щоб не задушила. Так вони й дотанцювали той божевільний танець — лише удвох: молодий, що діставав головою мало не до неба, і молода — всім своїм невагомим тільцем вросла в його збите від постійної роботи, пружне чоловіче тіло, обвита обома руками круг шиї і малопритомна від незвички, сорому і того, що її чекало за брамою нового життя, в чужому селі, без тата-мами — лише в Господній і її чоловіка волі. – Аби то лише на добре, аби на добре… — чи то осудливо, чи співчутливо кивали головами старі жінки і молодиці на лавах попід стінами весільної хати, ніби дивилися в якусь відкриту лише для них, але невидиму для решти, книгу долі, а може, лише видобували зі скринь власного досвіду безпомильні знання про майбутнє двох молодих і глухих у своєму щасті людей, що поволі приходили до тями після "гуцулки". – На добре! На добре! — відповідав Михайло всім одразу ґаздиням із заздрісно-сумними очима. — На добре, ґаздиньки, бо скілько того життя? Кавальчик5! І на отой малий кавальчик — он яке чудо! — пригорнув задихану швидким темпом танцю Матронку до широких

грудей, та так вони й стояли, мов присмолені, посеред весільної підлоги, аж поки не зазвучали перші акорди іще однієї неодмінної весільної мелодії цього краю — великої святкової хори, по-румунськи — "гора-маре". Після несамовитої, буйної, як п'яний чоловік, і безконечної, як похоронні голосіння, "гуцулки", здатної витрусити душу не гірше, ніж нечиста сила чи опівнічний блуд, розтяжно-сповільнена, мало не схлипуюча мелодія "гора-маре" — це все одно, що нагла зупинка серця, стрибок потойбіч цього світу, чи як примусове намацування наосліп дороги до раю і добровільний вихід із пекла водночас. Але ніде, ніхто й ніколи не пояснить вам, чому саме так звучить ця велична музика надглибокого душевного потрясіння. Мабуть, той, хто першим поклав почуту в собі мелодію на струни, зазнав усього, що може зазнати чутлива в житті людина, бо укладав ті звуки в ритм, як у пазуху: і тішився, і плакав, чи, може, тільки схлипував після купелю в них... чи скрикував, як в очищувальній воді морозного потоку. О, хто не знає, чим для гірської людини є "гора-маре", тому ніколи не перекажеш навіть найточнішими словами і барвами дивну, непередавану суміш її суті, ані її невловного трагізму, як не вловиш ніколи печалі у вічно розгойдуваній вітром смереці на вершині скали. Спочатку повільна, нібито ненавмисно лінива, з усіх боків прошена, а далі — все більш небезпечна і гостра, вона раптово накриває тебе з головою, як хвиля. "Гора-маре" проникає в людину нечутно — наче смаковита, солодка отрута сну у приспану ласкою жінку, і скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок, і боляче ранить, немов тупий ніж, що входить у тіло надсадно, із тріском шкіри. А потім ця мелодія-злодій запливає і розливається в жилах нечутно — так, як тече рідна кров людини. ...Спершу два кроки вліво, тоді два кроки вправо — і знову вліво, і знову вправо... після того маєш право один раз обернутися, але не конче... і далі вліво... вправо... — і два приростлі одне до одного тіла молодого і молодої розгойдуються, ніби маятник громіздкого настінного годинника, — не в силі одірватися від чітко визначеного місця чи змінити напрямок погойдування. Ця безпощадна у своїй хитрості музика-випробування подає танцюючому перший знак, та що там знак, — вона вказує напрямок, яким відтепер ці двоє рухатимуться тільки синхронно, тільки з тим, хто в цю мить тримає своїми руками твої палахкі долоні; завжди і тільки разом, не порушуючи

темпу, не шукаючи іншого ритму, лиш так, як у цім строгім і величнім танці — не танці, а, швидше, прилюдній, але безмовній, клятьбі на досмертну вірність чи добровільне рабство разом. І знову два кроки вправо… два вліво… під розлого-тужливу хвилю скрипки чи труби, із короткочасними, миттєвими зупинками й обривами, нібито перед розверзлим проваллям… Ні, це не весільний танець — це жорстокий, нелюдський припис всевишніх сил про неможливість вийти за лінію наперед визначеної тобі долі… О, весільна хора для того, хто її чує, звучить, як попередження, ба, швидше — завчасний подзвін, а може, навіть попередній, і дещо несправедливий вирок тріпотливому з радості людському серцю. Може, краще б ніколи не йти до танцю під цю сумну, як жіноча доля, і безконечно гостру, немов неминуче занесена сокира історії над кожною чоловічою головою, мелодію; може, краще стояти осторонь, підперши напруженим тілом паркан чи дерево, і просто слухати, і думати… думати про все — аж від самого початку світу, від Марії-Терезії, як кажуть у цих горах, і до сьогодні, але самому; може, краще ніколи не брати той навіки заданий і незмінний за жодних умов ритм: два кроки вліво, два вправо… Бо ці рухи, одночасно вповільнені двома танцюючими посеред спорожнілої весільної підлоги, — вони таки, мабуть, вищі і за саме вінчальне присягання, і сильніші за смолу оманливих нічних обіймів. Ті ритми протискуються порами під саму шкіру навіть у товстошкірого, заходять, як зашпори, як скалки, далеко під серце, а може, скрипка їх заганяє таки в саме серце — і ти вже ніколи добровільно не позбудешся тонкого, майже нечутного стогону мелодії, не витиснеш його із себе, як серце фурункула, не виблюнеш і не витравиш — хіба що вмреш — і лиш тоді скинешся чарів цієї музики, як чарів живого ворожбита. Та навіть перед смертю, кажуть старі діди, декотрим людям вчувається мелодія "гора-маре", бо кажуть, саме з таким розпачливим сумом, такими неквапними кроками — два вліво — два вправо, щоб не сполохати і не розчавити людину раптовістю, — дає про себе знати близька смерть… …О, Господи милосердний… Михайло з Матронкою так і рухалися на опустілій весільній підлозі: два кроки вліво — два вправо, вліво — вправо… а далі лиш гойдалися, притиснувшись чолами, і, здавалося, що ці молодята-сироти, хочуть наперед переважити чи відсторонити те, що на них чекає в майбутньому. Аж

гості, а особливо оковиті жінки, поприкривали свої писки долонями, немов також намагалися затамувати попереджувальні скрики про небезпеки, які не обминають в житті нікого і, очевидно, не наважаться обминути і цю пару… Бо якось так дивно та чудно для цього села покидали підлогу молоді, що з боязні хотілося їх перехрестити…

***

…АЛЕ В ЦЬОМУ селі давно ніхто нікому не дивував, бо виділи в ньому всяке. Говорити — говорили про всіх потрохи, а дивувати — не дивували. Подумаєш, велике діло: привів парубок із сторонського боку мале, вертке, мов ящірка, але незмінно тихе і мовчазне дитиня, яке не те що кривого — ніякого — слова, окрім "Дужі-здорові?", "Боже помагай!" і "Днюйте з Богом" нікому не скаже. Міг би, щоправда, взяти якусь і свою, сільську, з ґосподаркою і фамілією, але вже як Бог дав: чужим сиротам також добра доля пасує. Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила6 — а решта… най буде. Сирота до сироти — може, колись добрими ґаздами будуть. Що чудна якась та дивна — то, може, й добре: чоловіка при собі буде тримати та й сама свого, а не чужого, триматися буде. Бо воно ж і таке трапляється: не встигне дівка з-під вінка вибратися, а вже на очі стає розкоса, як по чужих мужчинських лицях застрягає, ніби не має свого. А ця онде стоїть посеред двору із складеними, як до "отченашу", долонями — та й дивиться, дивиться на Михайла — страшно те бачити збоку: чекай, що так і припаде перед ним, ніби перед образом, ще й руку, як панотцеві, поцілує. А Михайло, не підводячи голови, дрова рубає, та коли-не-коли якось так весело свисне у два пальці, ніби дідька наздоганяє після досвіткових півнів, чи після довгої розлуки яку любку на сіно кличе. Матронка утре біленьким фартушком піт з його чола, дасть води напитися, та й потече тонким станом до роботи. Чудо, та й годі! Слаба якась, чи що… Між собою на "ви" звертаються. Це, діправди, в їхньому селі не диво, коли б вона просто на "ви" казала, як усі інші ґаздині. А то ж говорить — ніби те "ви" смакує, і пережовує, і розгладжує, і перекочує між зубами, як солодку афинку чи ожину. Уже за одне оте звертання не один би згріб її десь під оборогом чи в гримучому потоці. Та чоловіки

услід Матронці навіть не прицмокують, як іншим курвам чи ласицям. А чому — ніхто й сказати не годен. Чи то встидно, чи боязко, чи жаль такої дрібної жінки, в якої і в пазусі не дуже густо і яку під собою роздушити було би легко, не те, що згорнути в обіймах. І як ота малослівна жердка — Михайло — дотепер обходиться з нею? Бо то направду молодичка, що могла би жити як не на чоловіковій долоні, то в пазусі точно, хіба що лише б заважало волосся: Матронка мала таку грубезну й довгу косу, що нею тричі обвивала голову, так що весільний вінок дружки їй шукали поміж волосся, як шукали би мак межи фасолями. Охочі до бесіди молодиці якось то брехали, що Михайло, певно, іще й не приступав до неї, бо чого б то вони так дуже любилися, ніби іще до шлюбу? І дитини їй іще не зробив… Не що інше, як вона відказує, а він, простий, впросити не може, аби жінка до своєї медівниці запустила; вже старий — а дурний, не знає, як приступити до тої штуки; жаль, що ніхто дотепер не навчив хлопа цій нехитрій роботі, а в селі є такі, що могли би розказати, як і з котрого боку чоловікові треба ловитися до молодиці, щоб вона прилипла до нього навіки, наче смолою присмолена. Або може бути й друге: Михайло зовсім не вдатний до жіночої ласиці, отож тримає свою жінку в дівках, аби довше не старіла, і ні з ким поділитися таким добром не хоче, а вона, також, видно, не від того, щоб своє добро на сторону роздавати. Та, може, й сама не знає, яким дармовим багатством володіє. Отак, чи дещо инак, побріхували між собою ґречні ґаздині про Михайла з Матронкою після недільної служби Божої, подовго набуваючись під церковними стінами, та вигріваючи гарячими крижами гладенькі прицерковні лавиці, та загріваючи безкостими язиками свої невтомні і чорнонебі від брехонь роти.

***

…МАТРОНКА ВРОДИЛА ДИТИНУ посеред білої днини в середині марта. Село вкотре здивовано подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про злоги не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче — аж надвір чути. І як той Михайло приймав пологи? І як пуп сам різав? Чого-чого, а такого незнання сільські молодиці пробачити не могли. Прийшла пора обертати

Матронку язиками дужче. В селі декотрі ґаздівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж, хоч затискалися поясами і широкі спідниці з фалдами7 носили, а порядна шлюбна жінка, та ще така дрібна, що й не знати, де тота дитина в ній вмістилася, мало не до Покрови город обходила; щонеділі рівненько шпрунькала до церкви; і черевики сама собі до послідніх днів шнурувала. Але, шельма, ні з ким так і не поділилася! Може, й з Михайлом також не ділилася?! – Казала вам, кумко, нам 'ятаєте, тому пару часу вже буде… А хто мене спухав?! Казала, дивіться, люде добрі, вони вдень дитину роблять, бо хату на замку серед літньої днини тримають. Хто, скажіть мені, із порядних ґаздів буде вдень замикати з-перед людей двері, щоби так довго одну дитину робити? Видите, на моє вийшло?! Хто-хто, а ви, кумко, добре знаєте: котра дитина родиться посеред дня, то посеред дня вона й зроблена. – Або вам, Параско, не однаково, коли хто діти робить? Можна подумати, що ваші всі десятеро посеред ночі і тілько взимі зроблені! – Ні, ви подумайте лишень собі: жінку находять злоги, а ніхто в селі не знає! Ніхто не знає, коли те діло робилося, ким робилося… – А ви що, любко-душко, хотіли їм свічку світити, чи показувати, коли ся діти роблять?! Зробили — коли зробили, коли їм ся получило. То їхнє діло. Та й устидали би ся навіть думати, що дитина не Михайлова. – Кажіть що кажіть, Калинко, але ґаздують вони добре. – Лиш людей цураються. – А нащо їм люди? Люди тілько колотнечу в чужому житті роблять. їм, може, без людей добре. – Як то до чого люди?! Для контролю. – Е-е-е, кумко-душко… Та то би нічого, якби вродився хлопець. А то дівка… та ще вдень, пополудню… Ніхто тої дитини не видів, чи не каліка… де то таке чути, щоби чоловік пуп дитині рубав, коли у нас тут пів села пуп урубати можуть? Ні Фулячку не кликав… ні сусіду Маріку, а Марія сама недавно перший раз злягала, то все те діло добре знає… Жінка-першунка — це вам не телиця, що перший раз телиться… і то коло телиці двом ґаздам треба пантрувати, а тут жменька жінки… – Аби на добре, кумко, все то… аби на добре… а то ж дитина може бути німа. – Язик би ваш чиряками обкинуло, Штефко, яке пусте пророкуєте! Чого б то дитина мала бути німа, коли тато з мамою говорящі?! – А того, що не можна шлюбній жінці приховувати свою тяж. Веремінність8 для ґаздині, що має вінчаного ґазду, — це не

встид. А Матронка ховала свою веремінність аж до самих злогів. – Дурне говорите, Параско. Дурне! Вона що, мала посеред села заголити черево, щоб усраний-урваний знав, що вони дитину собі нарешті зробили?! – Дурне — не дурне, але так мене мама-покійниця вчили, дай, Боже, їй царство небесне.

***

…ЧИ ХТО Й СПРАВДІ наврочив, чи позаздрив, чи просто прийшов час гризоти і до цієї хати, хтозна. Але радість для Михайла з Матронкою урвалася, як урвалася колись струна на Фіциковій скрипці саме посеред весільної "гуцулки", — нібито й не ночувала тут радість ніколи. …А було так. Прошуміла вітрами і цвітом довга весна. Горбами й долами взялося раптове літо із частими, короткими зливами, несказанною розкішшю трав і ягід, а найперше — тривалим очікуванням урожаїв і приплодів. Вернулася до звичних своїх роботів і Матронка — невпізнанно розквітла після пологів, з незвично повною пазухою і дещо притлумленим, чи, може, заспокоєним, блиском очей. Так само — як до дитини — викладе круг голови грубим кілечком косу, приспить дитинятко цицькою, винесе яворову колиску на ґанок, візьметься за сапку, таку ж маленьку, як сама, — і в город. Сапає — дивно усміхається в себе, на мить заплющивши очі, ніби ховає що коштовне в лише їй відомі схрони; потім нараз озирнеться, чи ніхто не бачив таємної усмішки, — і знову за сапку. А під вечір візьме дитину на руки, колише, стиха приспівуючи, — і ближче до брами переберется: Михайла з деньки визирає. Він до роботи дурний: дотепер по людях ходить. Дрова колоти, фундамент класти, столярку майструвати. В селі наймають Михайла згуста: і в комору без боязні його пустити можна, і збрехати не збреше, і язиком не піде замітати, навіть коли б його просили, і не вшахрує, та й плату помірну бере. А що вже столярку робив — ніхто не міг з ним змагатися, відколи умер Петро Ціпцяр — столяр і тесля на десятеро сіл зразу. Закладав Михайло того літа воринння в полонині черемошнянського двірника Іллі Джуряка — Їлашка по-сільському, то сходив додому з гір лише на неділю. А жінка в селі тримала господарку. Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару

дробу9. Правда, ґрунтів не мали, окрім того, що коло хати та в саду, але Михайло обтискався роботами, як обручами бочка, маючи намір купити у млинаря Заремби пару фальчів лісу у Дідьковій Ямі. Він уже навіть придивився на ту коштовну зелену латку, яка іноді снилася йому. А поки що вижене вдосвіта Матронка весь ремиґаючий товар пастися в луги над Черемошем — та й до вечора має спокій голові. Під вечір занесе колиску в хату, сама скоренько побіжить до ріки, прижене худобу, здоїть приспівуючи, візьме двері на замок, погасить каганець у хаті — стільки її й бачили. Але якогось то хмарного червневого вечора, ба, навіть вже й доброї ночі, Танасій Максим'юк, що любив зрідка поміж чужими дворами намацувати дорогу до чужих молодиць, додивився, що каганець у Михайловій хаті якось так дивно блимає, ніби вже й сили не має, а дитячий плач не плач, схлип не схлип — а жалісливе скигління проривається надвір навіть через сінешні двері. Танасій довго не думав — лиш різко взявся за дверну ручку і крикнув через поріг хоромів: – Дома ґазди? З хати ніхто йому не відповів, лише під вікном надсадно схлипувала і скрипіла в такт розгойдана плачем колиска. – Матронко! — заглядав у велику — пролюдну — кімнату і в комору Танасій, далі кочергою обшарив хороми і ґанок, знов зазирав за сінешні бочки і під хатні лави: — Агій на тебе, молодице, де ти, в холєри ділася, що дитина з плачу вмліває?! Обійшов Танасій обійстя, підсвічуване побілілим місяцем: відкрита навстіж стайня зяяла темрявою, незвичним холодом і пусткою, лише свині котомошилися в загорожі, клапаючи вухами і півкаючи голодними рилами. Розбуджені зі сну сусіди знизували плечима: увесь день Матронка чипіла10 в городі, онде сапу приходила до Марії гострити, казала, що товар із лугів іде гнати, бо через те сапання трохи припізнилася, а осьде дощ намагається, бідна моя голово, а я ще, видите, Марійо, тут, а ви вже й дитину вслонили11, і корову здоїли, та й пішла з тим до себе, а відтоді Марія її не виділа, бо й сама затяглася до хати ззагоді… Пішли сусіди з Танасієм шукати Матронку лугами. Блунькали до посеред ночі. Знайшли над дамбою збиті до купи вівці, а жінки з коровою не знайшли. Що було діяти? Замкнули хату, дитину забрала Марія і вклала в колиску коло свого хлопця. Та й далі поснуло село, як до цього. На ранок переказали в полонину Михайлові. Так почалася біда. …Михайло збіг згори ще до

полудня. Навіщось узяв у Марії спухлу від плачу дитину — і пішов до primara12. Їлашко був добрим двірником у Черемошнім — Михайла з полонини не чекав, лише зранку послав двох ґаздів до ріки на пошуки. А як тільки Михайло став на поріг, двірник порадив з бесідами не затягатися і не баритися з розпитуваннями по людях, а лиш іти на пост у жандармерію заявити про пропажу жінки. Їлашко туди вже заявив, але треба, щоби це зробив і Михайло. Надії великої нема, та там знають краще, що діється в селі і навіть поза його межами… час такий, що треба кидатися, куда можна, поки є куда і до кого… Лейтенант Лупул, начальник одночасно Черемошнянської жандармерії і прикордонного поста, по-румунськи постерунку, мовчки вислухав Михайлове повідомлення, довго крутив ріденький вус під носом, далі важко зітхнув і сказав, озираючись на відчинене навстіж вікно, крізь яке снували мухи, ніби перевіряв, чи нема кого під стіною: – Мігаю, зараз у нас дуже тривожно… скоро багато чого може змінитися… але жінку твою шукати будемо. Примар послав своїх людей, ми дамо своїх. Будемо помагати. Непевні слова Лупула про його тривогу Михайло пропустив повз вуха — він наче здурів від невідомості. Проте несподівано запитав лейтенанта: – А може, Матронку вкрали на той бік поляки?! Вона ж попри ріку корову пасе. А тепер хочуть викупу? Начальник жандармерії зітхнув удруге: – Мігаю, на тім боці вже скоро рік, як не поляки. Там тепер орудують совіти. – У мене до того інтересу нема… — мляво перебив. – Маю свою грижу… Лейтенант зітхнув утретє: – Зате в них є інтерес багато до чого… Але, думаю, кого-кого, а Матронку вони не викрадали… не було нащо… Іди, ґаздо, додому, а я дам тобі підмогу на пошуки. Бог добрий — переживемо і це… — закінчив Лупул і чомусь поплескав Михайла по плечу.

***

ДРУГУ ДОБУ ЧИ не третина черемошнянської мужської челяді шукала Матронку — а жінка щезла, як річкова нявка. Ніби запалася жива людина в землю безслідно — аж страшно було думати, що таке могло трафитися в людному місці, і ніхто того й не помітив. Іншим разом курка розгребе грядку в сусідськім городі — а на другому краю села ґаздині

вже вадяться13 про цю дурничку. А тут таке… Так, нібито люди в той день одночасно повлягалися спати ззаполудне, і нібито за цілий вечір ніхто ні до кого не йшов лугами чи то потайки, чи на повен зріст; і ніхто в той вечір не збирав берегами овечі бубушки; ні траву не косив, ні дров додому з лугу не тягав. Ну, нібито осліпло враз усе село, чи шнурком посунуло іще до заходу сонця в постелі — і заснуло, як вмерло, і не обходило його ніщо на світі, окрім твердого сну. Тим часом у лузі над рікою не лишилося жодного кущика чи камінчика, під який не зазирнув би убитий горем Михайло після всіх, хто зазирав туди до нього, допомагаючи шукати Матронку. Він заглядав, як ворона в кістку, зсував з місця каміння і розкидав заготовлене кимось до виносу ріща, подовго цюкав ніколи й ніким не займану прибережну твердь, чи не западеться де, або не зм'якне, — але жодного сліду, що дав би бодай мізерну надію, не знаходив. Хіба що дуже потолочені уздовж самої води трави та важкі, мов ковані, — явно не жіночі — сліди на піску. Але ні, не так, Михайлові відкрилися не просто сліди — а ціла тупотнява слідів біля самої води, мовби на піску гопасувало ціле військо чи товклася, — як у дурному розумі — не знаючи, куди пристати, добра череда худоби, а потім раптово канула у воду. Але ні сліду худоби, ні сліду жіночої ніжки, бодай пальчика від її постільця, Михайло не знайшов, хоч Юрко Огронник дав йому свій старий — ще з австрійської війни бінокль. Та навіть коли й був який слід, то далі ішла ріка…

***

ЩОБ ВАМ ЛЕГШЕ уявити таку — майже неправдоподібну — картину таємничого зникнення не німої, не глухої, до того ж давно тутешньої жінки водномить і безслідно, було б добре детально описати цю місцевість, рельєфи, розташування ріки, довколишніх сіл і навіть… сусідніх держав, оскільки описувані події стосуються червня 1940 року минулого тисячоліття. Так ось. По два боки мілкого навесні і повноводого влітку, але незалежно від пори року, завжди гомінкого і спішного Черемоша, між горбів і кичер, немов у глибокій жіночій пазусі, гніздилися двоє гірських сіл з однаковою назвою — Черемошне. Коли б можна було дивитися на них з висоти пташиного польоту чи хоча би із

середини ріки, то села відбивалися між собою так само однаково, як відбивається людське обличчя у дзеркалі. Споконвіків мешканці обидвох Черемошних говорили майже однаковою материнською мовою, і однаково складали руки до однакового "отченашу", в один і той же день святкували Різдво і Великдень, і навіть одяг у них був схожий, і клятьби, і подяки, лиш віталися люди по два боки ріки трохи інакше, ото майже і вся різниця. Але час від часу їхня дідівщина переходила від однієї держави до іншої, мовби безвольна жінка в руки більш удатного чоловіка, — і через те час від часу і багато років, так багато, що вони іноді трамбувалися в століття, люди попід горбами-близнюками були розділені кордоном, який проходив якраз по середині не причетної до таких змін ріки. У той день, коли нагло осиротілий Михайло зазирав чи не під кожен камінь у прибережному лузі, його Черемошне належало Румунії, де Богом і царем для його підданих служив король Мігай, а тут, на саміській окраїні Romania mare14, у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники — служиві вояки місцевої жандармерії на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідичі. Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав, але знав точно, що за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще шандарі чи жовніри. Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти. Вони, на Ми-хайлове здивування, у цьому році святкували Різдво і Великдень в один і той же день, що й по цей бік річки. …Михайло сидить на дамбі і, чи не вперше, дивиться з глухою неприязню, а, може, навіть злобою потойбіч води, де все видно, як на долоні, і без бінокля. Скільки там тої ріки? Жаба може перескочити з цього боку, особливо, коли ріка обміліє, а жаба захоче почухатися об камінь на іншому боці. У двох особливо мілких місцях, там, де каміння шкіриться над гривастою хвилею, ріку пильнують смугасті прикордонні стовпи, один з яких недавно поміняли совіти, але він був майже такий, як при Польщі, тільки більш хитливий, бо не дуже добре закріплений. Коли-не-коли по обидва боки берегів неспішними кроками міряють рінь прикордонники з карабінами, мовчки зиркаючи одне на одного почерез воду, як розминаються постовими. Хоча, якщо бути вже геть зовсім точним, то на

цім, румунськім, боці охочим приступити до ріки саме в цьому місці, звідки Михайло дивиться вовком, не так просто: за лугом, де пасеться людська худоба, уздовж крутого обривистого берега височіє довжелезна дамба — укріплення, викладена з доброго річкового каменю іще за австрійських по цей бік часів, відгороджуючи луги від води. Точніше, навіть не так: дамба не стільки відгороджує, скільки підпирає обривистий берег-скалу, який різко фіксує сільські межі за десяток метрів від кордону. Розказують старі люди, що укріплення зводили цілий рік, а потім ще довго насипали і вирівнювали місце між скалою і дамбою, де нині гнуться під вітром кущі і пасеться громадська худоба. Дамба під скалою дотепер подвійно убезпечує більшу частину Черемошного від повеней, тоді як на другому боці прИйшла раптово вода нерідко заливає городи і навіть хати. Але протилежний берег пологіший, більш рівнинний, і тому відбивати воду від нього дамбою важче. А може, просто нікому зорганізувати добру справу. Австрійська дамба на румунському боці була не тільки старою, добротно укладеною і скріпленою, але ще й мала чомусь незвичну — дугоподібну — форму. З того боку ріки вона нагадувала дещо деформовану, нібито трохи розігнуту з обох кінців підкову. Кажуть, що той ґазда, хто організовував її будівництво, колись тут був не тільки великим дідичем — на всі двадцять пальців майстром, але трохи й химерним чоловіком: любив усе робити так, як не в тутешніх людей і не скрізь. А ще кажуть, привіз зі світу молоду, але слабу на легені жінку-німкеню, і жінці треба було днями ходити над водою, щоб чим більше дихати річковою вільгістю, їхати на лікування на теплі води без чоловіка жінка відмовилася намертво. І щоб їй було веселіше ходити над Черемошем, придумав той майстер маленьку хитрість — скомандував класти дугоподібну дамбу, щоб його добрій пані здавалося, нібито вона спочатку піднімається догори, як в Альпах, а потім спускається вдолину, догори — вдолину; так і день, дивися, минає швидше, і здається, що ти мандруєш іншими — далекими — краями. Отож, з того часу широким гребенем дамби можна було не тільки йти, але навіть бігти. Але, якщо стати на оцьому — найвищому — місці і зненацька подивитися вниз на ріку, то може закрутитися в голові, в кого голова не дуже здорова. А якщо дивитися просто так — задля цікавості, то внизу, попід саму воду можна побачити

такі ж прибережні кущі і каміння, як тут, зверху. Діти, бувало, бавляться і збіжать по дамбі вниз, як дрібні сонечка після дощу по веселиці, — а потім плюскаються цілими днями у воді. Але батьки воліють дати дітям по парі букових палиць на сраку, ніж пускати їх купатися під дамбою: кажуть, місце прокляте — то й небезпечне. Сидить Михайло на гребеневі дамби, спустивши вниз находжені ноги, і дивиться на той бік. Прокляте — не прокляте, а що місце моторошне, — то правда. Не раз і діти падали сторч головою, задивившись на шумливу воду, і худоба ішла на той світ із дамби, і не одного контрабандиста, або, як кажуть по-тутешньому — шварцівника, з того боку пристрелили отам, унизу, прикордонники-graniceri, і потопельника не одного там виловили. Так що сільські люди намагалися пантрувати худобу в лузі, обклавши воринням місце від дамби, а до купання йшли майже в кінець села, на більш рівнинну, спокійнішу воду вниз по течії, ближче до Зарембиного млина. Коли по той бік ріки панували поляки, бували часи, що на шварцівників-ґешефтарів вони дивилися дещо крізь пальці. Іноді ті могли собі навіть посеред дня дістатися з крамом на румунський бік. Чи то перевізники були у змові зі стражами кордону, чи задля заробітку подеколи невиправдано ризикували, чи тамтешні закони були трохи такі, як дишло… а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталося поволіше, ніж де-інде, але зрідка із шпаровитими16 ґешефтарями траплялося саме так. Може, іще й через те, що з Польщі тоді було що перекидати на румунський бік більше, ніж з румунського — на польський. Щоправда, поляки час від часу влаштовували побої порушникам прикордонного спокою також серед білої днини, особливо, якщо шварцівники були з румунської сторони. Доправлять до свого посту виловленого серед ріки небогу, наб'ють на подвір'ї буковими палицями в чотири руки, відберуть крам, потримають межи жовнірами, заставлять траву скосити чи сіно скинути — та й відпускають битого назад. А тут уже румунські буки грають йому як не "гуцулку", то "аркан", та все по гузиці, та все по вже синій від польських палиць гузиці. Після того на якийсь — дуже нетривалий — час притихне ґешефт з обох берегів. І знову шнурують прикордонники по обидва боки води мало не на відстані простягнутої руки, лиш хіба що тільки не говорять один з одним. Але минає день-другий — і

просвистить з того на цей бік камінь від польського постового із прив'язаним запашним ґаліцейським тютюном, а з цього боку — поділяться ґранічери сушеними сливами в міщуликові17, зачепленім до верху довгої і гнучкої ліски чи жердки; та й далі підуть хлопці в дещо однакових, якщо дивитися з цього берега, мундирах уздовж ріки, нібито нічого й не було, не доповідаючи начальству про своє хоч і дрібне, але строго-настрого заборонене порушництво. …Ото сидить Михайло на дамбі і думає, що таки, діправди, брехав лейтенантові Лупулу, начебто інтересу до польського, а віднедавна совіцького, берега не має. Якщо вже по щирій правді, то живого інтересу не має, але ж Михайло має очі, і очі, слава Богові, поки що добріські, то все він видить. Видить, що від минулої осені стало на тім боці якось так тихо, ніби там тривали щоденні поминки за щойновмерлими, чи так, якби тамтешні люди раптово об'їлися маковиння — і надовго впали у сплячку, як лісові вуйки-ведмеді. Щось там не так… ой, не так, як у тамтешніх людей раніше. Кажи що кажи, а за Польщі таки було по-іншому. Колись, бувало, людське гаряканнѧ, безсоромні дівочі писки чи вдоволені парубочі свисти відбивалися від скали на тім — до скали на цім боці, а особливо у дні церковних свят чи сільських набутків; і подвоювала денна або вечірня луна змішані голоси, і стояли вони, мов єдиний чистий дзвін, у долині між горами, розітнутими водою; і хто не знав, то й не сказав би та й не подумав, що звивиста, як гадина, і зелена, мов кобиличка, ріка, неприродно мічена смугастими стовпами, робить той дзвін тріснутим надвоє. Ще май тамтої зими, ще на тім боці за поляків, далеко за північ верталися Михайло з Матронкою з коляди додому, і стали, мов укопані, глянувши на другий бік порубаного Черемоша. Там було так гарно — що аж страшно, як, може, буває невагомій душі лише перед райською брамою. Білі — неначе вовняні — сніги лежали від верхів до низу непорушним саваном, прошиті хіба що лиш чорними піками смерекових і букових лісів, та вирвані латками теплих осель, над якими вився пахучий дим. І ці, мініатюрні здалека, розкидані між срібними, блискучими снігами темні цятки хат світилися тепер веселими вертепними звіздами; і чорніли між хатами тонкі вервечки колядників і маланкарів, як плетені пастуші батіжки. І притулилися Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні

сардаки18 було чути прискорене биття сердець — бо затрубила на тім боці чоловіча коляда оленячим рогом, а з цього боку коляда жіноча спохопилася скрипкою, і нараз довколишні гори потрясло єдиним з двох боків "Гой, дай Боже!" — і Михайлові захотілося впасти лицем у сніг на срібному горбі з того боку, де знову заклично трубив ріг, як зрілий олень у шлюбну свою пору; бо не лишилося на світі нічого, окрім полохливого, як пташка, Матрончиного серця в Михайловій жмені, її твердої, майже дівочої цицьки, і отого різдвяного рогу, що ставав то тривожним, як гул повеневої води, то несамовитим, як чоловік біля вдатної йому жінки… Часом після всіх денних робіт, спізна увечері, ішли Михайло з Матронкою в луг, спускали ноги з дамби — і слухали чи то самих себе, чи прохолодне дихання гір і шумливий неспокій води. Притуляться головами — і мовчать, лиш тереблять одне одному гарячі пальці, та хіба що на мить покладе Матронка голову в чоловікові коліна — і слухають… слухають. А там, на тому боці, плутається ногами котрийсь кучерявий19 ґазда з набутку, — та й крикне почерез ріку до такого самого кучерявого, що вертає з Капету-терової корчми, посвистуючи на два Черемошних: – А що, ґаздику, йдете сьоговечір до кобіти20? – А чого би не йшов?! – То пан ґазда має любку? – Маю, най мені здорова буде. – Же би вам здорова була і моя мені буде здорова, бо я також маю любку, смачну, як сметана. – Пане-домнуле, а ви бих поміняли свою любку на мою? Може, моя ще май смачніша? – Може, на один раз би й поміняв, а на більше ні. – То поміняймося на сю ніч. – Іду мінятися. Наздоганяй. – Піду поражуся з жінкою, ци позволить. – Моя мені точно скаже: "Не позволям". А ваша що — позволям? – Моя, може, й позволила би, якби не надовго. – А чуєте, ґаздо, як ваша кобіта дає вам знак, що свобідна від свого чоловіка? – Кладе дзеркало у грушу проти сонця. – А коли сонця нема? – Вішає опудало від ворони. І так собі перегукуються почерез ріку два підпилі ґазди — аж на двоє сіл, та де там на двоє сіл — на дві держави чути. Чухаються по два боки шандарі і жовніри — а охочих до бесіди ґаздів не поспішають розганяти нагайкою. Може, своїх любок-кобіт згадують? А поки згадають, що ґаздам слід розмовляти одному по-польськи, а іншому — по-румунськи, ґазди, дивися, уже розтеклися між хатами, як дим. Чи до жінки, чи до любки… та все одно до жінки…

***

ВІД МИНУЛОЇ ОСЕНІ, відколи на Ґаліцію21 прийшли совіти, на той бік утекло пару люду і з Михайлового села. Чого? Для чого? Що їм вийшло з тої втечі — Бог знає. Але ніхто більше не чув — не видів від них ні привіту, ні одвіту і ніякого іншого знаку, так, ніби людей віднесла вода без сліду; хіба що про Курика брехали, що сидить десь по той бік у тюрмі… Але чи правду казали, чи таки брехали, хто знає? Люди такі — брехати вміють ліпше, ніж правду казати. Михайло в тому не розуміє, бо то ґаздівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка, але, Боже прости, Курик у селі такий був каламітний22, що ще трохи — і тут тюрму був би собі заробив. Якісь такі то люди є, що самі на свою голову гризоти шукають. Але то їхня справа. Правда, в Курика громада дітей тут ся лишила… І як то можна було тікати від своєї крові, а все на крішечку23 такої маленької жінки, як Куричка, звалити? Однак, щось тягнуло чоловіка туди, на Ґаліцію, сильніше від дітей і від жінки… Щось тягнуло. Ондечки Михайла верстат і сокира тягнуть так, як не тягне ні корчма, ні набуток. Може, йому також хтось дивує, як дивує тепер Михайло Курикові і тим, що здиміли з Куриком по той бік. …Дивиться Михайло з дамби на другий бік — і чує, що, може, вперше в житті серце його коле. І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей половик24, що мертво висить над карком, як над мершею25, ніби справді цілиться в саме тім'я. Михайло підводиться з дамби, бере в руки бук — і далі намотує дорогу в лузі. Укотре спускається до води і зблизька знову вдивляється на той бік. Звідти віє холодом і такою ж неясною тривогою. А вже ж минає червень… Скоро можна буде дерево в лісі на столярку рубати. Тепер ще не можна — може бути червиве. Столярка струхлявіє скоро.

***

…ІЩЕ ЛИШ ТІЛЬКО зоріло, як Михайло почув обережний стук у вікно. На ґанку стояв дещо розгублений лейтенант Лупул з карабіном на плечі. У Михайла обмерло серце. Лупул заговорив по-нашому, чим ще більше здивував Михайла: королівські стражі так добре пильнували сільських

людей буковими "сороківниками"26 за порушення указу vorbiti romaneste27, що не одна молодиця і не раз відмовила своєму любчикові, аби не показувати пругів і синців на тілі, отриманих за свій язик, який не хотів обертатися в роті не по-своєму. Так що Михайло, зачувши рідну, а не румунську мову від того, хто увесь час тримав бука над селом, закашлявся. А Лупул тим часом тихо, майже пошепки говорив: – Не бійся, domnule28 Мігаю. Нічого не трафилося. Я лиш прийшов сказати, що ми вибираємося із Черемошного. Завтра-позавтра тут будуть совіти. Може статися по-всякому, Мігаю. Але скрізь є живі люди, може, і в них вони є. То ти не стискайся, а йди й кажи, що в тебе пропала жінка, а мама цицькової дитини. Вони можуть щось знати… — Лупул подумав іще якусь мить і додав: — Тяжкі часи настають… Замельдувати — замельдуй, але ні на кого твердо не сподівайся. Шукай свою жінку сам. Теплий після постелі, Михайло іще довго дивився з ґанку на куряву передвранішніх порохів, збитих грубими постолами десятка добре муштрованих, але погано вбраних Лупулових вояків, що поволі зникали на вузькому сільському гостинцеві в напрямку Берегомета, а за ними гналося півняче кукурікання та собаче цяхкотіння. …А через день, в ополудне, донесли люди, що в Черемошному змінилася влада… Сиротливо потоптавшись на своєму подвір'ї, Михайло пішов до жидівської корчми купити нафти29, та, видно, невчасно — вперше на його пам'яті корчма була закрита. Непусто люди кажуть: нема щастя змалку, то й до останку. Михайло кілька разів поторгав двері, зазирнув у незвично прикриті віконницями вікна, неспішними кроками обперезав подвір'я: моторошна тиша стояла на завжди гамірній господі — навіть не було видно як взимі, так вліті голопузих, але у незмінних ярмулках господаревих синів-трійнят — Йоськи, Давида і Якова. Михайло навіщось приклав вухо до сінешних дверей корчми. Довший час звідти також важко дихала тиша — лиш було чути, як миші на горищі совгали горіхи, та під розсохлими драницями даху лопотів вітер. А далі з-за дверей почувся шурхіт, так ніби хто обдирав кукурудзяні качани; потім двері озвалися скрадливим, ледь чутним голосом Лазаря Капетутера — господаря корчми: – Чуєте, мамцю… ішли би ви собі до хати… і не мозолили би отут кому без потреби очі… У мене, мамцю, нафта є, але ці нові батяри із зірками і карабінами прийшли надовго, може, навіть так

надовго, що й дочекаються моєї з Сарою смерти. І ви мені будете казати, що вони так багато — аж до моєї смерти — нафти мають?! Присягаюся своєю лисою головою, що вони ще дадуть нам жару, а не лиш нафти… так що, побудьте, мамцю, без світла. Днина тепер довга. Світити не треба. А там — як Бог дасть… Робіть, мамцю, без світла діти. Так, як робимо ми з Сарою. А є діти — не треба нафти, бо є гризоти з дітьми. А не буде нас — не треба й нафти. Зате лишаться діти. Зітхнув Михайло, не відповівши за двері Капетутерові й слова, і подався так, як був — з порожньою каністрою до Гершкового млина — кукурудзяні крупи забрати, що Гершко погодився їх виміняти на нове вікно. Вікно Михайло ще два тижні тому відтраджував30 мельникові, а крупи забрати не встигнув. Білий від старості чи від осілої на нього муки, завжди запопадливо усміхнений і незмінно рухливий власник млина та єдиної сільської олійні сидів тепер при вході в млин маком. Ні, не так: Гершко сидів не при вході, а чомусь просто на величезному, як острів, овальному камені перед входом, увесь у чорному, із мертво складеними на колінах руками. Він довго мовчки дивився не стільки на Михайла, скільки крізь нього, а потім тихо сказав: – Правдивій людині не шкода навіть своє віддати… Бери, любчику Мойшо, два, а то й три міхи крупи і неси додому, поки я не передумав… Може прийти такий час, що будемо, як миші, шукати зернятка, а його не буде кому дати, а ти тоді згадаєш доброго Гершка і поділишся з ним своїм мозолем. Правдиво говорю, Мойшо? – У мене вже такий час настав… — перемовчавши, стиснув плечима Михайло і сів на поріг млина. – О, ні, добрий чоловіче! — захитав Гершко головою так, ніби знав щось йому лиш відоме. — У тебе всього лиш пропала жінка. Це лише твоя, хоч і велика, біда. Але жінка знайдеться. Попомниш мої слова. А сьогодні надійшли такі часи, що колісниця їде — і людини не бачить. Переїде — і не спам'ятаєшся, що вже ні тебе нема, ні совісти твої, ні чести. Чоловік один, а колісниця кождого разу друга. Розумієш, Мойшо? Кождого разу друга! А чоловік один. – Що ви таке говорите, Гершку? – Не знаю шо, але говорю правду. Ніхто мені її не казав, але я чую. Шкіра моя горить, бо чує: ця колісниця, що в'їхала сьогодні в наше життя, не обмине ані німого, ані сліпого, ані християнина, ані іудея. Попомниш мої слова, добрий чоловіче… А тепер бери свою і мою крупу, думай, що то наша, і ховай її подалі від людських

очей… А тобі скажу таке: не може бути, щоби жадна душа не чула — не виділа сліду твої жінки. Не може бути! Те, чого не треба, ці люди-юди видять і знають… Але така погана людська природа, добрий чоловіче… Михайло топтався по селу, як у дурному розумі. І великого сонця не було. І в городах повно роботи, а люди якось зашилися по хатах, що й заговорити нема до кого. Хіба що ото коло дзвіниці трохи челяді зібралося. Але то все ті, з ким Михайлові не дуже до бесіди. Вони коло Курика більше ошивалися. Вхід до дзвіниці чомусь був перегороджений фірою. На фірі сиділи зайшлі в село вояки у благенькій, добре вицвілій коричневій військовій формі, розбитих чоботах, а хто і в постолах з березової кори, і з карабінами почерез плече. Між челяддю і вояками йшла якась не дуже жвава бесіда. З каплички, що поруч із дзвіницею, втираючи краєм хустки очі, вийшла Василина Макушкова, а за нею Дмитро Попович — іще добріський дідок із опришківським топірцем у правій руці, та й собі пристали до Михайла, що крутив криничну корбу на подвір'ї вчорашньої школи. Попович сів на низьке, мало не під саму землю кругле цямриння, набив тютюнцем мундштук і запалив люльку, та якусь таку носату, як Гафія Берлова — весільна пані кухарка з Черемошного. Зафайкувала собі й Василина, раз по раз затягуючи носом схлипи. – Чого ви слинитеся, небого? — як міг лагідно, запитав Михайло, подаючи їй горня води. — У мене, чули? жінка пропала, цицькова дитина лишилася, і я не плачу… що плач поможе? Василина затягнулася запашним димом, потримала в носі, а потому випустила крізь ніздрі в'юнкими кільцями: – Флинькаю31, Міську любий, бо, як надумаю, що нас усіх тут чекає, то й камінь би заплакав. Ти подивися на оцю голоднечу, що забралася в наш край! Скажи, мені, Міську срібний, що вони нам можуть зробити доброго і що можуть дати доброго, коли самі мало не голими сраками світять?! А подивися на їх онучі! А на оті постоли, з березової кори сплетені. Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постолах. А на пролюдень маєш телячі вироб'єки32. Так чи не так? —сама питала і сама собі відповідала Василина. — То подумай собі у своїй голові, що у них може бути на пролюди, про неділю чи свято, якщо вони перший раз ступили межи такі ґречні, як ми, ґазди, голодранцями?! Тяжкі часи нас чекають, Міську. Згадаєш мої слова. Ти пам'ятаєш нашого дідича Флорескула? Ой, не

пам'ятаєш, ти ще май малий тогди був. А хоча би згадай нашого двірника Їлашка, що дідичем ніколи не міг бути. Чоловіче, чи ти видів колись їх коло людей як будь, із латками, помняцканими33, ніби їх пси тягали? Та ніколи! А ти пам'ятаєш, як від ріки можна було видіти польських панів з того боку, завсігди виквасованих, як до шлюбу? То також була влада. Ти того не помниш, бо ти ще май малий був, але я добре чую на собі й потепер раховані Флорескулом буки за зрубану не в тому місці деревину… Дідич був грамотний, акуратний і чистий, а який поганий та лютий був до людей! То що ти собі думаєш, таке обірване і ніяке, як оце, що плює перед дзвіницею, і не знати, де йому пуп рубали, може бути май ліпше чи добріше, як румунський жандарм чи учений дідич? Ти собі годен надумати, що хтось з постерунку міг би плюватися перед церкви?! А ти питаєш, чого я хлипаю… Ой, чує моє серце, це нам так не минеться. Дмитро Попович мовчки слухав Василину, цюкаючи топірцем гравій навколо обнесеної деревом і накритої бляхою круглої криниці, а далі й собі випустив дим крізь білі, закочені догори, вуса: – Видиш, Міську, правду каже Василина: нічого з цего доброго не буде. – Ви так думаєте? — перепитав для годиться Михайло. – А ти подивися на їх офіцерів, що снують селом, як ошеленні. Я на австрийській войні не був старшим офіцером, я був всього лиш старшим куда пішлють — солдатом. А по войні я ще два роки служив у армії. То можу тобі казати не гірше від розумного, як воно і що воно буде. То скажу, тобі, Міську, що навіть я, коли був солдатом, задурно так не бігав та порохи не збивав дорогою, пужаючи псів, як ці тепер шурують від дзвініці до жандармерії, ніби їм помилилося в голові. Ти ж видиш, наша Анниця-біданка, що стратила розум, — і та по селу ходить поважно, навіть коли їй у голову вдаряє. Що руками махає — то нічого. Але на людей страх не наводить. А ці якісь такі нарвані. Нервові люди не можуть заспокоїти других людей. Михайло дивився від криниці до дзвініці — і чув розлиту в середині гарячість від того, що все було так, як казав колишній австрійський вояка Попович: – Скажи мені, щось горить чи палає, що вони метушаться і лиш людям нерви роблять? Як нова влада, Міську, приходить людям голови каламотити34, то вона має бути степенна, сопокійна, аби втихомирити народ, як хоче, аби було добре там, куда вона приходить. А як так — галай-палай… Ми це вже не раз виділи. Я

так собі думаю… Прийшли — ну, то й добре. Зберіть людей до порядку. Розтолкуйте, що до чого. Бо вони ще не встигли прийти, а слава іде перед ними. Там то на Україні який голод був, а вони нам про це сказали? Не сказали. Переказували люди з Ґаліції, що стільки звідти самих ґаздовитих людей забрали у світ, і навіть фамілія не знає, де вони й що вони. То хто буде дихати на них рівно? Як вони не всю правду кажуть —то щось, значить, є. А ти дивися, яка у світі колотнеча робиться. Пожар. А тут тобі ще й такий пожар роблять у людському нутрі, що не знаєш, чим його прийдеться гасити. Так що правду каже Василина, нічого доброго не чекай, лиш шукай свою жінку, бо то твоя найбільша приятелька, а більше чоловікові в цім світі ніхто не є приятелем. – Що мені до них, коли в мене своя гризота? —непевно запитав Михайло, дивлячись то до дзвіниці, то на Василину з Поповичем. – Е-е-е, не скажи… Ти думаєш, що ти без них обійдешся, але вони без тебе не обійдуться точно. Точно тобі кажу, Михайле! І не думай навіть! А далі Михайло скинув перед обома капелюха і побрів порожньою вулицею додому. Навпроти дзвіниці іще донедавна містилася румунська жандармерія. Тепер на її ґанку сиділи ті самі вояки, що перед цим перегороджували вхід до дзвіниці, і далі плювали на землю гарбузове насіння. Говорили між собою голосно, так, що Михайло навіть розпізнавав деякі слова. Але їх мова була трохи не наша… і Михайло не пішов до них мельдувати. Його жінка — його гризота. Лиш завернув до Марії по дитину. – Ви би, Михайлику срібний, якось заглагоїли35 дитину. Дали би квач з маковиння — хоч би спала. Бо так дві добі біднятко без цицьки плаче — волосся на голові диба стає. Та й грижу може з плачу дістати. – Я даю дитині кулешу і молока Марія приносить. Та й дитина все більше у Марії, дай Боже, їй здоров 'я. А маковиння давати не буду. Дитина має бути розумна. Знайдеться Матронка — дитину відгодує. – …Щось буду казати вам, Михайлику ґречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, абих так до завтра дочекала. Казала якось-то вашій ґаздині: не годуй, ґаздинько, дитину лиш цицькою, все може трафитися. Перетри фасуль, барабуль та й нагодуй — здоровіша буде. А вона ні — лиш цицьковим молоком годувала. Що то є молодий розум! Молоде — дурне. А старшого слухати не хоче. – Матронка мала молока багато, то

добре робила, що давала дитині. Життя — штука довга. Хто його знає, чим буде дитина годована в цьому житті? А від цицькового молока здоровіша рости буде. – Так то так, Михайлику злотний, але видите, що си спричинило… А коли би була ваша ґаздинька слухала других ґаздинь, то, може, була би гостила ліпше…

***

…МАТРОНКА знайшлася на третю добу. Точніше, на третю добу Михайло знайшов її там… де три доби шукав, як рибу, — під камінням: у лузі. Щось таке говорили по тому люди, що вона нібито поночі впала з дамби і пролежала увесь цей час без пам'яті в ямі, куди сільська громада тачками звозила непотріб. Якщо по правді, то яма таки була доста велика. Але якщо іще правдивіше, то мало хто вірив, що Михайло не промацав ту яму до самого дна, коли сам шукав Матронку. Та й якої дідьчої мами було п'їланитися36 на дамбу, коли корови пасуться ближче до скалистого берега, на лузі, а дамба йде за лугом, та ще й відгороджена від пасовиська дротом і воринням? Або який любчик призначив їй здибання над самою водою, або з якою нечистою силою зналася, що понесло її увечір на дамбу, та ще коли чоловіка нема вдома. Матронка — скритна жінка. І яка біда її туди затягнула — лиш вона сама знає. Навіть якщо ніхто з чоловіків у яму-сміттярку не зазирав, то Михайло вже точно… Але що тільки на світі не буває. Жінка знайшлася, а корова, бачте, пропала без сліду. Як таке може бути? Якби корова розбилася, то корову би знайшли здохлу. Якби її взяла вода — то десь би з другого села дали знати, що сплила здохла корова. А так нема корови — як би й не було. Чудо — та й ґата37. Так слово за словом переказували люди. А як воно сталося насправді — Бог його знає. Свідків не було. Село вгомонилося скоро: кожен має свою біду у своїй хаті. А тут ще таке — нова влада селом спацірує та лиш кров холодить у жилах. А що знайшлася жінка — то добре: на один ліжник їмості менше, та на один гріб на цвинтарі ширше. – …Не хочу грішити, кумко-любко, але здаєми'ся, що з тою Матронкою щось нечисте замішано… Таке може бути, що відьма вона, кумко, хоч з вигляду дуже лагідна і робітна дуже… Може, вона перекидалася тої ночі з людини у відьму, а потому

назад у жінку, а її хто застав при тому, а то, боронь Боже, комусь видіти, як з відьми людина робиться… І може, тому таке ся причинило… може, вона десь лісом ночами лазила на збіговисько їхнє відьомське. Ми ж не знаємо, хто її мама-тато. Може, були нечистої крови? Якби на неї ззаду увечір подивитися — то, може, там самі кишки та нутрощі. – Певно, того той Михайло такий, як би угорілий. Пам'ятаєте, такий самий заморочений був Іван з Кінашки. Але його била кагла сливовими дровами. А нема нічого гіршого на голову, як угар від сливових дров. Добре, що Івана знайшла його жінка. А якби жінка не вернулася під ранок від того свого любаса, то втратила би була і чоловіка, і любаса. Бо то таке. Любас любить молодицю, коли вона шлюбного чоловіка має. А як не має-то й любас уже дивиться в другий бік. – Що вам скажу, Паютко… Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда. Я вже забула, з чого ви починали… Правду кажете, все може бути. Але на відьму вона не виглядна. Не виглядна — і фертик38. Абих так здорова була, але даю вам голову на відтин, що вона не відьма. У відьом лице завсігди червоне, а в неї таке, як би сметаною поверх воску змащене. Малокрівниця вона якась, а не відьма… …Михайло не дав нікому, навіть сільській знахарці Фулячці, оглянути жінку: Матронка була дуже побита. Так, нібито вона не з висоти падала, а били її буками чи батогами по всьому тілу, особливо по спині і ногах: великі синці і підсіла кров розлилися по біленькому тілу, як гнилі падалиці в саду. Пальці у неї були такі, немовби їх кліщами тиснули або били камінням. Груди спрутило39 від надлишку довго незціджуваного і запеклого молока, потім ударила гарячка і трималася тиждень, а далі молоко в грудях геть-чисто перегоріло — і почав Михайло привчати дитину до молока коров'ячого і до всього решти їстівного. Довший час Матронка лежала нерухомо на ліжкові під вікном і німувала. Дивилася то в шибу, то в стелю, зрідка голосно зітхала, мовчки хрестилася і знову мовчала. Може, з Михайлом говорила більше, але ніхто того не чув. А хто приходив навідати Матронку — заставав одну і ту ж картину: раз по раз зітхаюча на постелі жінка, підперта зусібіч подушками, із складеними до хресту пучками пальців і мовчазний Михайло з дитиною на руках. – Що то є, кумко, коли чоловік не знає другої жінки, — то ладен своїй у сраку дути! Ви подивіться лишень на

нашого Михайла! Геть чисто утратив чоловік голову, відколи Матронка пропадала. Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так нібито ніхто до нього не мав гризоти. Ще дивіться, через таку любу'40згине чоловік. – Агій, на вас, кумо, таке дурне прийшло вам у голову! Що ота люба не одного загубила, то це правда, але ж то не якась фойда, а вінчана жінка! А що би ви хотіли, коли вона така слабонька, си-и-и-ирота-небога? Чи то блуд який вхопив її тої ночі, чи Бог його знає, що воно таке спричинилося? Самі видите, терплять обоє — а біду на люде не виносять. – А що його на люде виносити?Якби щось добре… а то ж одна болиголова… – Е-е-е… казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, — на людей не зважали… бо ніхто, навіть Бог, не любить, коли людина жиє — і лиш тілько тішиться. Людина, поки на землі, мусить страждати. А на небесах буде тішитися. – Поки будете на небеса йти — там можуть уже всю втіху розібрати по інших людях. Так що тішитися треба, поки живий. Але що вам хочу казати… хіба ці двоє що лихе людям зробили?! Та й молоді вони ще дуже… мають коли попоїсти всякої біди. Зарано вони покарані, зарано. Чи гріхи чиї відбувають? Воно то таке… гріх іде за людиною із сьомого коліна. Так що не думайте собі, кумо, що то так все просто. – Людина, коли щаслива, — вона гонорова. Інших недобачає. Думає, що Бога за бороду злапала. А то Бог її на своєму гачку тримає… А людині, токмо, щасливій, треба видіти всіх. І всі тебе мусять видіти. Тоді всі рівні. А ці двоє хотіли бути вищі. – Хоч і дурне, кумко, кажете, але то є істинна житейська правда… А коли вже по великій правді, то, як на те пішло, нічого ці двоє не хотіли… хіба що хотіли бути окремішними від усього. А воно так не виходить.

***

…МИХАЙЛО ВИХОДЖУВАВ Матронку літо, осінь і цілу зиму. Поїв молоками-медами, вигрівав шкірками молочних собачат, відпарював у настоях арніки і валер'янки, натирав борсуковим салом і обвивав свинською оболонкою. А що вже нічого не давав робити — то раз. Щоб люди менше докучали підгляданнями та розпитуваннями, він навіть поміняв круг обори дрантивий паркан на глухий, чим викликав чергове

невдоволення молодиць, що любили зирити на чужі обійстя, як не завжди любили зазирати у власні чавуни. Зав'язана білою хустинкою, Матронка сідала на ковбчик дров посеред подвір'я, складала долоні, як до отченашу, дивилася на Михайла, що тесав дошки чи стругав заготовки на столярку, — і тихо плакала. Вона не схлипувала і не шморгала, сліз не втирала і не розмащувала — лиш великі градини котилися їй по лиці і ніяк не могли зупинитися, так ніби хотіли доплисти сметанним лицем до самого моря. – Вас болить голова, Матронко? — тихонько питав Михайло, прикладаючи до чола долоню. – Ні. — А що? – Нічого. – А чого ви плачете? Матронка зітхала, тоді втирала кінчиком хусточки сльози — і вже так ясно дивилася в Михайлові очі, ніби знову до шлюбу хотіла кликати. А тоді спохоплювалася і питала: – Де моє чудо? Дрібненьке — як макове зерно — чудо в яскравій тканій сукеночці, в такій же як Матронка хусточці, чеберяло поруч товстенькими ніжками в постільцях, намагаючись зачепити прутиком півня. Діставши червоний гребінь на диво сумирної птиці, чудо-дитя зупинялося, усміхалося обидвом зразу — і з вереском бігло, шпортаючись, до мами. Матронка притискала до себе дитину так, ніби її хто намагався в цю мить відібрати, цілувала в кругленьку голівку і знову починала плакати. Михайло лишав роботу, заводив жінку з дитиною в хату, укладав на постіль, схилявся — як, було, колись під час вечері, чолом до її чола і знову питав: – Скажіть мені, Матронко, чого ви плачете? Що ви таїте від мене? – Наперед, Михайлюню, плачу… наперед моє серце плаче… – Матронко, казала мені колись покійниця мама: не можна наперед плазувати, бо ти кличеш біду до себе. – Біду не треба кликати. Біда давно навкруг нас. Лиш вона така, як смерть — невидима… — якось дивно говорила Матронка і відверталася до стіни.

***

…У ТАКІЙ ГРИЗОТІ минув майже рік. Слабість помало відпускала. Але тої веселості й жвавості, що була колись у Матрончиних очах і рухах, ніхто більше не бачив. Не бачив її і Михайло… А в Черемошнім колотилося, як під циганською спідницею. Нова влада забила Капетутерову корчму дошками навхрест, і з чого тепер жили

Капетутери, ніхто не знав, але жили вони таки гірше, ніж до цього. А замість корчми у двох кімнатах колишньої Флорескулової садиби совіти відкрили кооператив, а решту маєтку роздали: кімнату — фельдшеру, кімнату — майстерні по ремонту різного домашнього начиння, одну — шевцеві, дві — молочарні. В колишньому бездоганному маєтку стало так людно, що тепер там був повний гармидер. Може, з того горя саме на християнський Великдень вчинила Сара Капетутерові іще одного хлопця, і тепер Капетутери могли хвалитися зразу чотирма синами. Але на Великдень родити дітей не дуже добре навіть християнинові, не те, що жидові. Хоча, як сказати… рожденний у світле Христове воскресіння зоставався щасливим на все життя… ціною смерти когось із родини. Капетутери були богомільними іудеями, але в християнські прикмети також вірили, і тепер Сара, турлюнькаючи під грудьми найменшого Самуїла, журилася потайки від чоловіка, хто в родині має вмерти дочасно. У Гершковім млині тепер порядкував чи не найбільший і найгаласливіший сільський ледар — Лесьо Онуфрійчук, у котрого відколи світ та сонце, паркан коло хати був підпертий латками. Але вже так, як умів дурити людям голови пустим і безкостим своїм язиком Лесьо, то треба було ще такого пошукати… Коло млина, щоправда, молоти язиком не треба, але владі видно видніше. А Гершко тепер зрідка був на підмозі в нового мельника, який за кожним разом питав, з котрого боку приступити до колеса. Старий власник усе частіше сідав на камінь перед млином і брав до губів дримбу, чим дивував тих, хто приходив у млин по своїй требі. "Ніж говорити, що думаєш, краще у дримбу грати…", — виправдовувався не раз Гершко, але це звучало надто сумно для завжди веселої вдачі старого жида, в якого, до того ж, забрали й олійницю — і тепер вхід до неї також заколочений навхрест дошками, як Капетутерова корчма. А люди били олію хто як і хто де. В колишній румунській школі зробили сільську читальню, але туди тепер ніхто не ходив читати, бо хто хотів — потайки далі ходив у колишню "Просвіту", так само заборонену колись румунами, як тепер совітами; а в читальню зганяли людей хіба що силою, щоб послухати з уст щоразу нового лектора, що робиться у світі, та ще коли-не-коли крутили кіно; а туди вже кликати двічі не було потреби — люди самі йшли, аж бігли, подивитися на таких самих, як вони, що говорили з білого полотна і

рухалися по ньому, як живі. Декотрі жінки наразі зомлівали, чоловіки крутили вуса, але все більше мовчали. У світі нічого доброго не робилося. Під боком — у Польщі — палала війна. І допотопні діди пошепки передавали, що сни їм віщують скоре зарево десь тут близько, може, навіть і в їхньому селі. А школу перенесли в просторий будинок черемошнянського священика, потіснивши його велику сім'ю в колишню крамницю Юзя Розенфельда, що втік разом з румунами, не забравши з собою і синього за нігтем. Крам із Розенфельдової крамниці вночі без свідків забрали, а маєтки батюшки перевезли серед білої днини чотирма фірами по два рази. І в один мент Михайлові відкрилося, що в його селі поволі ставало так тихо, як у Черемошнім по той бік ріки, хоча мерців у селі не побільшало, і тиф людей не косив; як і раніше, люди робили весілля, храми і хрестини, але набутки стали якісь укорочені і пригнічені, а село — смутне і малоговірке, як переплакана жінка у півроку після чоловікової смерті. Якоїсь то пізньої червневої ночі в Михайлові двері щосили загупало. На ґанку стояла захекана Параска Данилюкова — перша сусідка Куриків, із полотняним мішком у руках. Вона грубо відсторонила Михайла від дверей і, не прошена, забігла в хату. Матронка якраз складала вечірнє шиття в кошик. – Любко Матронко, я вижу, ти знов нову сорочку до Богородиці хочеш шити, а воно ще до Богородиці є та й є, так що лишися того, і йди зараз зо мною, вік тобі не забуду. Ти добра жінка. Нікому не скажеш, та й сама користь будеш мати. Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні вберя. Та я й собі трохи пригонорюся. Бо вже до церкви треба приновити одіж. А мені голка в руках не так тримається, як у тебе, та й очі не дуже добрі маю. – Агій, на біду, молодице, — невдоволено спинив її Михайло. — Станьте отутки та розкажіть до прикладу, що си робить, що ви такі, якби вам чіп у одне місце забив. Михайло не любив Данилючку, бо знав і без чужих язиків, що Параска була ласа на чуже добро, то ж очі мала добрі, але не до голки з ниткою і не до веретена. – Михайлику злотний, пусти Матронку мені помагати. Я не можу втратити своє, Курик колись зробив мені таку каламоцію в хаті, що я потепер без чоловіка лишилася. І потепер з моїх плечей не зійшли знаки від жандармських буків і пасків. Я тоді дитину через Курика скинула, шляк би'го був трафив ще в утробі, як він не одному тут життя перебив! Але Бог добрий, він усе видить. Бог

б'є не буком і не макогоном, і не по сраці, і не по плечах. – Данилючко, станьте! — крикнув Михайло, аж скинулася спляча дитина на постелі. — У вас що — язик уломився, чи що з вами є, що ви не можете розумно говорити?! Який Курик? Де Курик? За ним скоро два роки як діти плачуть! І тут Параска на диво тихо сіла на лавку під стіною, вхопила зі столу і залпом випила горня молока, і вже поволі сказала: – Дограли ся Курики в політику! Усі дограли ся. Дівки на відданню, ґрунту — ні пощеку, ані кавальчика, ані фальчі, а вони фани вишивали та людей баламутили. Ти що, не видів, хто з фанами, синім та жовтим шитими, вибігав аж у Хорови зустрічати оцих опришків, що вже рік у селі порядкують? Ще слід за румунами не затерся, а Куриччині дівки у великодні запаски повбиралися та канадськими хустками поперев'язувалися, як дружки весільні, та й понесло їх з тими фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година. І що то їм дало? Що? Скажи мені, Михайлику злотний? Скажи мені, Матронко срібна?! Може, ґрунтом їм маскалі віддячили? Чи худобою? Може, до якоїсь отої великої школи, що у Вижниці відкрилася, спровадили їх малолітніх дітей? Чи золоті порохи з цісарського крісла їм перепали? Що, скажи мені, кроме устиду від людей, зазнали Курики цього року?! – Далися вам ті Курики, Параско… — нарешті заговорила Матронка. — Кождому — своє. У них тато такий був, так дітей навчив. Діти пішли в тата. А що, може, щось не так, як вони думали… то хто може знати? Думаєш одне — стається друге. – Голова має думати, Матронко, а не заднє місце. Але вже як хотів Курик політикувати, то нащо мого ґазду втягнув? А Славка Петришиного? А Дзьодзя? Де вони тепер, питаю? Як пішли на той бік маскальського щастя шукати — так і щезли, щезни, бідо, в болото! Думаєте, щось вони там виходили? Хіба що ґудз на голову. А діти тепер маються через дурного тата. – А що діти? Куриків Петро посильним у совіцького примаря. А старша Маріка підлоги у школі миє. Видите, дали роботу. — Заступилася Матронка не так з охоти, як бажаючи швидше випровадити Параску з хати. – Прокинься, Матронко, — сплеснула руками Данилючка, — ти хоч з дамби падала, але ти не є дурна і не відьма, як люди кажуть. Що тут неясно? Забирають Куриків з села! Оцеї секунди виваковують. Ади, пакують зараз на фіри. Я чого до вас прийшла? Перед вечором хотіла була іти до Курички сваритися через

їхню козу, що сливку мені в городі обгризла, та ще мало не завісилася в сливі, а я потому була би винна через козячу смерть. Аж тут таке… Дивлюся від горіхів, перед Куриковими воротьми носяться воєнні люди, як корова перед положінням, а на оборі також воєнні, та все покрикують, та підганяють. А я стала у тіні шовковиці поза стайнею — та й усе чула. Сказали пакуватися всім. Брати теплі речі, а більше нічого. Щоби за годину були готові. А на других двох фірах на дорозі вже плаче спакована жінка Славка Петришиного з дітьми і свекрухою, і Дзьодзева ґаздиня з дітьми схлипує. А Курики збиралися довго, то один як дав Петрові карабіном у плечі — той так і повалився під порогом. Уже, може, й поїхали. Бо сказали не говорити, не голосити, а лиш тихо збиратися, а як будуть тихо збиратися, то сказали, що позволять на цвинтар до родичів перед дорогою навідатися. Та попрощатися. Уночі. Розумієш собі, що діється? Як злодіїв забирають. Та румуни наперед би злодія перед людей вивели, та вибили би добре, а потому в тюрму би брали. А Курики ж нічого не крали, лиш вірно їм служили. Що мутили людей — то слово не шкодить, якщо на плечах голову носити, а не баняк. Але все. Закурилося за Куриками. А я собі подумала, може, й грішне подумала, але ж мусить бути справедливість на світі: мало я через тих Куриків набідувалася? То чого їх хатнє добро мають розібрати чужі люди? Зараз, дивіться, по селу скоро брехня піде, що цілу фамілію забрали, то охочих пошнурувати їхніми коморами знайдеться, хоч і порожні комори були, але все-таки щось лишилося, бо ці нічого не дали брати в дорогу. То я що, не можу забрати собі ті великодні сорочки чи канадські хустки з тороками? Вони в мене чоловіка забрали, а мене ні за то, ні про то фойдою зробили, бо не встигне мужчинська нога хату мені переступити, а я уже, видите, фойда. Хто в чужого забирає, тому таке саме Бог дає. Ви не думайте, Михайлику злотний, і ти, Матронко срібна… я не радуюся, що Курикову фамілію забрали, але правда мусить колись запанити межи людьми. Та й ще не знати, куда їх забрали. Може, за ті фани, що Куриччині діти несли аж у Хорови, їм хочуть віддячити, але так, щоби ніхто в селі не видів і не знав, та й не заздрив?! То що — вони такі мудрі, а я — дурніша? Завтра знайдуться другі ґазди — і все одно позабирають добро. А що, добру пропадати? Ходім зо мною,

Матронко, пусти її, Михайлику сердешний, бо мені самій страшно іти в Курикову порожню хату. Там, може, ще вечірішня кулеша не застигла…

***

…А ЗА ТИЖДЕНЬ збулися сни допотопних черемошнянських дідів, які в молодості, видно, так добре нанюхалися воєнного пороху, що відчували на відстані заворушення новітнього пороху у всесвітній порохівниці. За кілька днів після таємного вивезення десяти черемошнянських фамілій у невідомому напрямку у світі зробилася нова война. Сказати, що в селі відбулося щось надзвичайне —не скажеш. Нова недовга влада зникла без "будь здоров" і без "дякую", бодай за те, що черемошнянські люди цілий рік її терпіли. Якийсь час в усіх околицях і на тому боці ріки панувало повне безвладдя, так що старі діди пішли просити колишнього двірника Їлашка знову робити порядок у селі. Дехто цілими сім'ями перебирався у гори, де хіба що лиш дідько каже "добраніч" — подалі від того, що неминуче повинно було прийти з війною. Та хіба що черемошнянські жиди після вимушеної перерви вернулися до свого колишнього ґешефту: Капетутер знов відкрив свою корчму, Гершко — і млин, і корчму. Не відстали від них і решту жидів…

***

– …ТЯЖКІ ЧАСИ НАСТАЛИ… — недільної днини випускав дим із люльки змалілий до дитини Танасій Максим'юк, сидячи на лавці під стіною Маріїної хати. Ясно світило сонечко. Після служби здалеку глухо калатав церковний дзвін. Дві великі кані41, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Маріїною. Та ще цяхкотів пес на дорозі. Та в придорожному поросі купалися кури. – Теперішні часи — не для життя, не для веселости, хіба лиш для думання та смерти… — хитав головою Танасій. — Дивися, навіть кані не вступаються від Михайлової господарки… Що за місце якесь недобре! Я то казав колись Михайлови — не доточуй стріху ззаду, поклади веранду, як хочеш розширити хату, або комору вибудуй збоку, але стріху ззаду не доточуй. То не на добре. І дивіться, Марійо, відколи доточив він стару

хату, зачалася у них біда. А тут ще й без того тяжкі часи настали. – А коли були нетяжкі? — питала Марія, замішуючи в літній кухні тісто на пироги. – Були, як нас не було. Тоді, як в утробі жили. – Е-е-е, не скажіть… — дивилася на Танасія Марія, витираючи піт з чола і поправляючи молоду пазуху. —І в утробі, ґаздику, тяжко, бо й там неволя. Та й темно дуже. Так що, Танасію, часи — часами, а судьба — судьбою. Біда від часу не залежить… Може, докладена стріха винна, а може, судьба так писана в нашого Михайла… Але, дивіться, вони собі файно люблятьcя, ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом. А біду усі мають, лиш не однаку. – Що правду кажете, Марійо, то правду. Якби кожен вигнав свою біду на царинку та добре роздивився, то бігом хапав би свою назад, бо в другого ще гірша… Ви то не дуже у цему розумієтеся, бо баба-челядина не від войни і у воєннім ділі не розуміє ні дві — ні три. Але дивіться, Марійо: позабирали румуни чоловіків на войну-бойню — і хто його знає, скілько їх вернеться, чи вже їх кості ворони рознесли? А як вернеться хто — то що далі буде? Та послухайте, жінко добра, щось то значить, що румуни забралися тепер із села під німецьку команду, як колись маскалі, — ніхто не чув, не видів?! Поверх двадцять років тут були, а німець за один день вимів їх, як спузи з комори. То неспроста тепер замість румуна мадяри селом шнурують та дівок наших збавляють. Видко, німець не дуже румунам довіряє, коли оборону хоче з цим поганим мадяром тримати. Сходив цими днями Онуфрій Матіос з Околени та розказував, що всю Околену окопами зрили, а другу лінію на Сіруці лаштують. Видко, не сьогодні-завтра бойня велика тут буде… Щось там переінакшилося на фронті, бо, чуєте, канони наближаються. А раз канони стріляють уже десь з-під Берегомета, то, значить, німець надумав тікати назад до себе. А раз німець тікає — буде йти фронт, село можуть вакуювати. У німця на це порядок… Я ночами не сплю, чую, як двигтить земля, і думаю собі у своїй голові. Про все, Марійо, думаю… Ви ще молоді, то не знаєте в життю нічого, як синє за нігтем, не знаєте нічого. Та воно вам і знати не треба. Родіть собі діти, поки годні і маєте від кого. Бо поперебивають чоловіческий рід — не буде кому дитину зробити. Так що не цурайтеся й чужого чоловіка, як просить, бо може прийти такий час, що свого може не бути… І напровсяк повиносіть трохи Господарки кудась отамо у

ліс та прикопайте, бо, як треба буде вакуюватися, не встигнете й пушку соли взяти, так може бути… Кажу вам достеменно, тяжкі часи настали — а будуть ще май тяжчі… Видів я на своєму віку багато, але такого — навіть я не видів. І що то далі з людьми буде?..

***

…А ПЕРЕД ЦИМ БУЛО ТАК, що в Черемошне з початком війни зайшла ріденька німецька частина і розквартирувалася по людях. У саду колишнього черемошнянського двірника Їлашка розмістилася німецька польова кухня, а в колишній совіцькій воєнній комендатурі тепер також стояв воєнний німецький пост. Німчуки в селі поводили себе мирно. Хіба що ходили по хатах та забирали птицю і свиней на заріз, але ні до кого німець не прийшов по кури двічі, чим викликав мовчазне схвалення. А так людей особливо не чіпали. Дітям роздали не бачені досі в Черемошнім довгі цукерки у блискучих обгортках та якісь дивні фрукти, формою схожі на яблука. На другий день після свого приходу німці через посильних скликали село перед церквою на віче. Німецький офіцер у наваксованих до блиску чоботах, високому чорному кашкеті з високою кокардою і добре випрасуваному чорному мундирі із таким знаком на рукаві, як у Черемошному писали писанки — двома перекладеними навхрест і загнутими в різні боки скобами, — говорив недовгими реченнями, а Танасій Максим'юк перекладав німецьку бесіду зрозумілими для людей словами. Він по-німецьки говорив ще з австрійської войни. Німець сказав, що велика Німеччина і великий фірер Адольф Гітлер почали війну з большевиками заради визволення окупованих людей з-під страху і безчинств; казав війни не боятися, але нову владу слухати, а про тих, хто тут чинив людям кривди впродовж останнього року, забути назавжди. Школу в селі відкриє нова адміністрація. Священик щонеділі правитиме службу. Людям повернуть право раз на тиждень легально спілкуватися зі своїми родинами з другого боку ріки, де також панує німецька влада, як скоро запанує і по всій Європі. В село приїжджатиме німецький лікар і лікуватиме всяку заразу, яку плодили і заохочували большевики. Іще німець попросив мовчанням пом'янути тих, кого кривда торкнулася найбільше, — і з

листка прочитав фамілії десяти черемошнянських ґаздів, чиї сім'ї були забрані з села за тиждень до початку війни, чим викликав поодинокі жіночі схлипи. Воєнний стан, казав офіцер, триватиме недовго. Різдво люди будуть зустрічати під залпи переможного салюту. Після закінчення промови первий42 брат Курика — Дмитро Угрин підніс офіцерові хліб-сіль на вишитому рушникові з пришпиленим прапорцем, тканим синьо-жовтою волічкою. Німець дещо гидливо ущипнув калач і відвів його рукою разом з Угрином у бік молодшого офіцера, показуючи стати за ним. Після віча німці влаштували на сільській толоці розвагу під губні гармошки. Але люди чомусь не веселилися, хіба що мовчки і неосудливо дивилися на молоденьких солдатів, що намагалися крутити в танці кількох сільських дівчат та молодиць, та стиха перешіптувалися між собою. Німці стояли в селі недовго і великої шкоди людям не зробили, так само як черемошнянські люди не робили шкоди і їм, хіба що біданка Анниця, яка роками слабувала на голову, ходила по селу із запаленим на кінці тички ганчір'ям; так, що під вечір у темному селі тичка здавалася велетенським факелом, за що німці закрили Анницю на ніч у пивниці комендатури, а вранці, з'ясувавши, що вона не сповна розуму, відпустили під чесне слово родичам. Перед своїм відходом знову зібрали людей коло церкви, і той самий старший офіцер повідомив, що їхня частина змушена йти вперед, а тут, у Черемошному, німець так і сказав, у Черемошному, вони залишають своїх союзників — представників румунської воєнної адміністрації, яку тутешні люди добре знають, і німець сподівається, добре зустрінуть. Згадка про румунську адміністрацію потягнула в людей наступну згадку — про букові палиці — "сороківники" за непослух і небажання "ворбешти романешти", — і в декого з челяді трохи покривилися лиця. Цього разу німець не влаштовував гулянок на толоці — лиш відмарширував у бік Вижниці за критими зеленими тягачами, а черемошнянці взялися до своїх роботів, як раніше. Бо ніхто не відміняв робітній людині догляду за худобою, сінокосу, лісоповалу, народження дітей і поховання небіжчиків. Навіть під час війни. Ті самі, що й до війни, а може, ще гірші, грубі свинські постоли нової-старої румунської адміністрації дуже дисонували з наваксованими чоботами зниклого німця, але в Черемошному бачили й не таке: чи один маєтний ґазда нерідко брав собі за союзника злидоту,

аби лише мати на селі більший вплив, а швидше, чисту фізичну силу. Новими-старими порядками були ті самі, а подеколи, іще пекучіші букові палиці, та тепер уже повсюдні й категоричні заборони будь-яких політикувань. У Черемошнім по той бік ріки незмінно стояли німці — і дехто з цьогобічних черемошнянців, навідуючи родину чи брешучи, що навідуючи таку, залишався там і добровільно просився їхати на роботи до Німеччини разом з ґаліцейською молодцю, яку везли спочатку до колії, а далі — хто його знає… Румуни такі справи своїх союзників з того боку не заохочували — а далі під приводом воєнного часу різко обмежили можливість спілкування з дзеркально розміщеними по другий бік Черемоша людьми. …В невдовгому часі румуни забрали з села чоловіків відповідного віку на кончентрари. Одне слово, мобілізували підданих румунської держави на війну. Точніше, в її армію. Війна жорнила… …Михайло якраз сушив дошки на столярку, коли на подвір'ї став… Хто би ви подумали, прийшов повідомляти Михайла про мобілізацію до війська? Правильно. Передвоєнний начальник жандармерії і прикордонного поста лейтенант Лупул, який тепер був старшим представником воєнної влади у Черемошнім. – Боже помагай, домнуле Мігаю! — привітався, закриваючи зсередини браму на засув. – Дякую за слово добре! — відповів схилений над деревиною Михайло, чуючи, як різко обривається щось всередині. Чоловіки якийсь час мовчки і незмигно дивилися просто в очі один одному, по тому мовчки подали один одному руки, а далі Лупул скинув воєнного картуза, сів посеред подвір'я на вискладені в ряди дошки, запрошуючи рукою сісти й Михайла. – Прийшли мене брати на войну? — безбарвно, так ніби це його не стосується, питав Михайло по-румунськи, всідаючись поруч. Лупул не відповів. Мовчав і Михайло. – Перед тим, як іти на войну, ти би закликав мене в хату та почастував би чим… — якось незвично, по-доброму, засміявся військовик. Поки Матронка накривала на стіл, торкітлива, як сорока дитина, всілася лейтенантові на коліна лицем до обличчя, торгаючи білі плетені косички на мундирі і зазираючи в очі. Іншим разом, Михайло був би дав дитині по пальцях, але тепер сидів, важко поклавши великі долоні на край столу, дивився чомусь на двері і раз по раз зітхав. – Doamno43 Матроно! — сказав Лупул, коли стіл був заставлений полумисками, і зсадив говірливу дитину з колін. —

Вибачайте, але я би хотів поговорити з Мігаєм у чотири оці. У Матронки одна за одною, як град, пішли лицем сльози. Михайло здригнувся: Матронка не плакала давно. – Не плачте, домно… — якомога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в сінях. – То коли мені ладувати в дорогу рупцак44? —Михайло дивився на Лупула такими очима, що, здавалося, з них також зараз поллються сльози. – Я не прийшов тебе брати на войну, Мігаю. З несподівано почутого Михайло захлинувся слиною: – А хто буде брати? – Поки я тут, тебе ніхто не візьме. Як мене тут не буде, то може бути всяке. – Що я для вас зробив такого, що ви зо мною так жартуєте? — Михайло м'яв край скатертини, але відчувалося, як він кипить. – Я не жартую, — говорив Лупул, не торкаючись зовсім їжі. — Я, Мігаю, людина — не жартівлива. Я солдат. Сказав, що не буду брати — значить, сказав. – А чого не будете брати? Моїх верстаків45 забирають. Лупул трохи подумав, а далі подивився Михайлові в очі: – Видиш, Мігаю, я не є впевнений, що без тебе війна не скінчиться. А межи цивільними людьми хтось також мусить тримати порядок. Ти думаєш, лиш воєнні люди утримують між людьми порядок?.. Так що тут я дуже сподіваюся на тебе. В селі залишаються самі діти, старі й каліки, а як би що скоїлося, поки гармати б'ють на фронті, то не було би кому й стати на порятунок. – А хіба так можна? — здивувався Михайло. – Не можна. Але ти ж не будеш на паркані писати про нашу розмову. Тим більше, ти вже покараний: у тебе жінка не є здорова. Малолітня дитина. Є поважна причина. – Вона вже відійшла… — намагався непевно заперечити. Лупул перебив його: – А потім… ти не зовсім благонадійний, як для воєнного часу. Михайло з несподіванки захлинувся вдруге: —Як то?! – А хіба ти забув, за яких умов і як пропадала твоя жінка? — Румун запитав якось так легко, як здалося Михайлові, майже безтурботно, ніби він пропадав з Матронкою разом, а для Михайла це нібито й не було таємницею. – При чому тут моя жінка? – То ти що, так і не знаєш?! — тепер уже не на жарти здивувався лейтенант, щоправда, чимось спантеличений. – Про що? Лупул зітхнув так, як зітхав тоді, коли Михайло прийшов мельдувати, що пропала Матронка: – Та, власне, жінка тут ні при чому. Так, згадалося, що пропадала, а хто його знає, може, вона який агент… А я справді не маю права тебе не брати в армію, Мігаю. Але хай це буде єдиним найбільшим моїм гріхом перед

його величністю нашим королем, великою Румунією і Господом Богом. У мене брат загинув на фронті, а в нього лишилися малі діти. Якщо можна не сиротити чужих дітей, то так і треба робити. А завтра прийди до мене на пост. Будемо міняти підлогу і двері. Грибок з'їв підлогу начисто…

***

…У ТОЙ ДЕНЬ важка, мов камінь, Михайлова рука вперше рахувала Матрончині ребра. Іще ззавидка Михайло відвів дитину до куми Марії, замкнув браму і хату на колітки46, застав вікна, обв'язав Матрончиною косою лавицю у найдальшій від дороги кімнаті, поклав її на коліна і взяв у руки австрійський ремінь. Господи милосердний… Немає гіршого, ніж доброму чоловікові мутиться розум від підозри жінки у зраді. Ані нагла кров, що заливає людині мозок під час боли-хвороби, ні фізичний біль, ні втрата близької людини, ні найбільша пропажа, ні вогонь, ні вода не діють на ревнивого чоловіка так, як одна маленька, дрібна, як блоха, і гостра, мов кинджал, думка, що його жінку знає інший — чужий — чоловік. До сьогодні Михайло плюнув би в очі любому, хто посмів би сказати криве слово про його Матронку, яка навіть по багатьох роках шлюбу лишалася такою ж лагідною, богобоязкою і майже колінопреклонною перед Михайлом, як і за свого дівоцтва. Що ні дня не годна без нього — то, може, того, що слаба. А що слабонька бідашка — то він її жаліє. Але що вже любить Михайла… Колись Михайлові здавалося, що він би став на оборі і співав би від одної гадки: як вона щосуботи увечері заливає посеред хати велику дерев'яну балію гарячою і запашною від трав водою, а потім швидко ховається в ній, сором'язливо закриваючись розплетеною косою. Матронка могла би й не закриватися: її густе, мало не до п'ят волосся важко спадало уздовж маленького зграбного тіла, ховаючи всі його ямки і горбики — аж Михайлові мутилося в голові від гарячості. Та мутна гарячість не минала йому навіть тоді, коли після своєї пропажі Матронка тижнями незрушно лежала і дивилася в стелю. Він і тоді був би колінкував до самого Бога, аби тільки Бог зостановив біль і повернув йому назад жінку, хай не зовсім здорову, але його… його… А сьогодні Михайла зарізали без ножа і

застрелили без карабіна: Лупул знає про його жінку те, чого не знає він, шлюбний її чоловік. Ну, певно, що так… Бо чого б то було Лупулові говорити так дивно, та ще й посміюючись? Матронка пропадала три доби? Пропадала. Хто перший пішов нібито її шукати? Лупулові вояки. Михайло раніше не думав, чому тоді вдосвіта Лупул постукав у їхнє вікно і нібито іще давав якусь пораду? Може, то навмисно, бо, може, румун десь валявся разом з нею в оборозі на постерунку, чи в якій недалекій лісовій хижці, а потім віддячив —сказав підкинути жінку так, щоб її точно можна було знайти? Ото й підкинули на людне місце під дамбою. А тепер, видите, румун вернувся в село, і навіть на войну Михайла не відсилає. Так, щоби люди не говорили, що відіслав чоловіка на смерть, а сам заловляє до молодиці. Може, він хоче ходити до неї посеред білої днини, тоді, як Михайло мінятиме підлогу чи вікна на постерунку? Бо чого б то йому так клопотатися за чужу жінку, якби він з нею не був свій?! …Він бив її, як б'ють норовисту худобину: мовчки, не клянучи і не шляхтуючи, але вкладаючи в кожен удар усю силу своєї ненависті й злості. Червоні іскри немилосердно скакали перед очима — і він думав, що то дурна кров уже заливає мозок, і хотів чимшвидше звільнитися від її жару, щоб не вмерти отут, на Матрончиних очах. І Михайло бив жінку дужче — аж заболіла рука, і він переклав ремінь у другу. …Матронка не просилася. Не верещала. Значить, була винна, бо навіть не питала, за що він б'є. Лиш закусила волоссям рот і тихо стогнала після кожного удару, поки безсила її голова не впала на лаву непритомна. Михайло відлив жінку водою — і знов узяв ремінь… Вже потім, коли він вилив на себе відро води просто коло криниці, відчув дикий приплив фізичного болю, так наче це його щойно звели кривавого з лавки і відв'язали мокре — пітне — волосся. Навіть коли б хотів, він не міг би пояснити самому Господу Богу, що з ним трапилося, і через що, власне, він так познущався над жінкою. Михайло пам'ятає, що лейтенант перепитав щось про давню пропажу Матронки. І запитав іще щось невинне. …Нещасний Михайло простояв цілу ніч на колінах перед Матрончиною постіллю і, ламаючи руки, допитувався: – Скажіть мені правду, Матронко, що з вами тоді було? Відвернена до стіни, вона кволо проговорила: – Я вам уже казала: я нічого не пам'ятаю. Пам'ятаю, що падала. А більше — не пам'ятаю ніц. …Відтоді Михайла почали з'їдати

ревнощі. Хто ніколи не був ревнивим, тому важко пояснити простими словами, як може здуріти чоловік за маленьку долю секунди від того, що йому повсякчас привиджається або причувається. …Іноді Михайлові здавалося, що йому легше було би відрубати собі палець, ніж ходити за жінкою назирці повсюдно і скрізь. Аж, вважайте, до виходка. Але він не міг нічого вдіяти не так із собою, як з отою страшною каламуттю, яка щоразу заповнювала голову, коли він дивився на затулену розплетеним волоссям Матронку в балії, уявляючи, як чужа рука відгортає важке волосся з її грудей. Колись давно, коли ще він ходив по наймах, Михайла в толоці бив грім — і він уже майже говорив з ангелами. І тепер йому здавалося, що то було легше —відчути миттєву смерть, аніж носити в серці цю зненацьку муку, що забрала і сон, і спокій, і охоту до самого життя. Ревність, важка, як рука мерця, ревність переслідувала Михайла — і він почав переслідувати жінку. Матронка до Марії — Михайло поза Маріїну стайню, лиш визирне з-поза стіни, мов злодій, і знов сховається, мов злодій. І аж доки жінка не піде додому. Матронка в корчму за сіллю — Михайло вже підправляє сокирою воринння навколо корчми. Від гидких здогадів, а ще більшої фантазії не рятувала навіть чотирирічна дитина, яка ходила з Матронкою, не відпускаючи її запаску ні на хвилину. В разі чого дитину можна приспати, думав Михайло —і шукав собі хід разом із жінкою, лишаючи всі наглі роботи на оборі, аж йому почали дивуватися люди: ну, не може ж так ходити чоловік за бабою, навіть, якщо вона його жінка і навіть, як трохи слаба. Одна Матронка розуміла справжню Михайлову грижу — але виду не подавала: намагалася триматися подвір'я, та все більше мовчала. Отако сапають собі з Михайлом за хатою — і так, наче одночасно двоє німих до роботи найнялося, лиш дитина щебече, мов сороченя, та бур'ян за ними підбирає. Вони майже одночасно поцілують дитинку в голову чи в чоло, мовчки усміхнуться про себе — та й далі сапають-німують. Іноді Михайлові здавалося, що ревність йому переходить, як потрохи перейшла Матронці слабість. Тоді він майже радісно хрестився а хоча би й посеред дороги і, веселий, майже біг до хати, як напідпитку. Але варто було побачити, як повільно, ніби перебитими ногами, Матронка з дитиною йде в луг за худобою, — і чорний туман підозри розливався в змордованому недовірою тілі; і він уже не знав, чи йти назирці, чи сидіти

отут посеред обори чіпом, аж поки знову не прийде Лупул чи хто інший, і не скаже йти забрати жінку. Михайло ставав подалеченьку за луговими корчами і до болю в очах вдивлявся, як Матронка дивиться на той бік ріки. Маленька, така сама дрібна, як за дівки, вона спускала ноги вниз і, розвівши руки в боки, трималася долонями за камінь, ніби боялася, що хтось її зараз потягне вниз. Потім вона прикладала дашком долоню до чола і починала незмигно дивитися на другий берег. О, це був найбільш небезпечний — бо не зрозумілий для Михайла — ритуал мовчазного споглядання Матронкою потойбічного села. Михайло підходив ближче до дамби, прикладав і собі долоню дашком — і знову глуха злість підкочувала йому до серця, аж починало млоїти, як від передчуття смертельної небезпеки. Дивився на другий берег до різі в очах — але, крім шумливих кущів та поодиноких фігурок на городах і обійстях дзеркально відбитого Черемошного, нічого там не знаходив. Що вона там бачить таке, чого не бачить Михайло, і що йому навіть не дається в очі? Чому її завжди гладеньке чоло в ту мить порізане зморшками, як у столітньої Марії Трандачихи? Що її так тягне до цеї дамби? По якімсь часі Матронка повільно підводилася, брала дитину на руки і чимдуж бігла до хати, підганяючи ззаду прутом корову. А Михайло допізна ходив лугом. Він і сам не знав, навіщо це робить. То йому здавалося, що він зараз побачить який зоставлений Матронкою знак, то іноді різала думка, що десь у заростях має бути прим'ята лежанка із обрисами людського тіла. А якоїсь то днини Михайло у лузі таки зустрів лейтенанта Лупула. Він сидів приблизно на тому ж місці, де любила сідати Матронка, і чомусь водив тоненьким прутиком по босих пальцях, ніби лоскотав чи пестив сам себе.

***

…ХТО ЗНАЄ, ЧИМ БИ закінчилися раптові і, скажемо наперед, безпричинні Михайлові ревнощі, коли б… коли б не війна, не швидкозмінне життя і… не історія, яка ніколи не припиняє їхати колесами по людях… На цей раз Лупул зі своїми вояками покинули село серед ночі і без прощання, навіть не замкнувши колишнього постерунку. Під далекий грім канонади, яку ночами у Черемошному чув уже навіть

глухуватий Танасій Максим'юк, в село вернулися німці, тепер уже з мадярськими жовнірами. І дехто з місцевих ґаздів у цьому безчассі і тимчасовому черговому безвладді встиг навіть поживитися залишеним майном не тільки румунської адміністрації, але й потрощив вікна у колишньому маєтку Юзя Розенфельда, де за других румунів ґаздував онук колишнього черемошнянського дідича Флорескула — Флоря, і який зник разом з Лупуловими вояками, покинувши свої великі статки напризволяще. …Найближчої неділі, коли в селі панував повний розгардіяш, оскільки румуни пішли, а ніхто інший іще не прийшов, Матронка, як завжди, була у церкві на службі Божій. Вона роками незмінно стояла у першому ряду бабинця, ближче до ікони Миколая Угодника, і намагалася не піднімати очей ні на кого, окрім як на Михайла, що стояв так само у першім ряду челядинця, та священика. А тут чомусь посеред служби її очі затрималися на жіночій постаті, що вкривала рушником посеред церкви образ Матері Божої. Матронка не могла би сказати, чому вона спочатку так довго розглядала жінку, яка виціловувала образ, як живого чоловіка, ніби намагаючись якдовше затриматися на виду всієї церкви. Але за якусь мить зрозуміла, що вона не бачить жінки, а лише рукави її явно не простої недільної — а святошної, може, навіть великодньої —сорочки, з густими червоно-жовто-зеленими ружами у дрібний-дрібнюський хрестик, з великими круглими китицями-зав'язками. Ці незвичні для черемошнянського шиття — троякі — ружі нагадали Матронці щось дуже гостре, а може, навіть трагічне; та зараз, посередині служби, перед очима святого отця, із складеними до "отченашу" долонями, Матронка не могла згадати, що саме так вразило її, що в неї навіть дужче забилося серце. Десь вона вже бачила на комусь таку сорочку раніше, та ні, не таку, а таки цю саму, ось на лівому рукаві верхня пелюстка удвоє ширша від нижньої, мабуть, полінувалася вишивальниця перешивати заново, щоб вирівняти квітку, а на правому — пелюстки однакові. Але тоді ця сорочка була не на Васюті Калинич, а на комусь іншому… ну, так! Цю сорочку довоєнного Великодня вдягала Їлена — старша Курикова донька. А цю запаску, що сьогодні висить на Калиничці, як на паркані, носила Дзьодзева жінка лише на Різдво. Господи милосердний… у бездітної Калинички було стільки своєї одежі, що стачило би на три дівки-відданиці. То нащо їй

чужі сорочки і запаски? Та й як вони на ній опинилися, коли їхніх господинь забрали з села вже тому скількироків?! Ще ніколи Матронка не йшла з церкви сама, до закінчення служби Божої, а тут тихонько висунулася помежи люди, знаючи, що ось-ось її подогонить Михайло. – …Ви виділи, Михайлюню, вона хрестилася і казала отченаш, вона вкривала Божу Матір, і їй не горіло ні лице, ні совість, і пальці їй не скрутило! Як таке може бути, Михайлюню? Що з цими людьми зробилося, що вони такі недобрі не до чужих — до своїх?! Як ці люди думають жити далі і не боятися, що гріхи перейдуть на їхніх дітей?! Таже не лиш я очі і пам'ять маю! А другі люде хіба сліпі? І чому вони всі змовчали, і ніхто із церкви не вийшов? Чому?! Усі ж виділи! —Матронка плакала так, як би її перед цим вибили. Михайло сидів коло неї під стіною хати на лавці і втирав рукою сльози. – Ви, Михайлюню, були свідком: уже яка злосна була Данилючка, а вона таки тоді не пішла грабувати Курикові статки. А ця пішла, хоч і повні комори всього мала, і Курики їй нічим ніколи не допекли, а вона пішла. А тепер до Бога хреститься. – Матронко, прошу вас, не плачте. Вас буде боліти голова, — просив Михайло, картаючи себе за дурне своє ревнування, яке знову зробило Матронку плаксивою і вразливою на будь-яку, навіть не свою, кривду. – Михайлюню, але то чуже! Проплакане. І люди не бояться гріха. То для чого тоді молитися? Хіба ці слова дійдуть до Бога, і чи вони будуть почуті Богом? Мені би згоріла шкіра під краденою сорочкою… Але скажіть мені, Михайлику любий, — як на таке дивиться Бог і чому він не карає недобрих людей так, щоби це було всім видко?!.. – Час такий, жінко… — тільки й зітхнув Михайло.

***

…А НА ЗАВТРА в село в'їхала німецька частина і без особливих церемоній наказала людям негайно готуватися до евакуації від фронту, що наближався до Черемошного. Через село повинна була проходити перша лінія оборони. Німці виділили кілька машин для людей з домашнім начинням, а худобу сказали лишати на пасовищах. Тверді сільські ґазди німця послухали, а далі порадилися між собою і вирішили гнати скільки можна худоби лісами. Поділили, хто має йти за погонича,

хто за розвідку — і гайда, в дорогу. Сказати, що це було легко чи безпечно — не скажеш, але евакуйовуватися у безвість невідомо на скільки без молока, без м'яса, та ще з дітьми… це не по-ґаздівському. Дітей лісовими кислицями у горах не прогодуєш. А вже як у село зайде фронт та військо, то шукайте потому свої корови та вівці… Та поки ґазди поприганяли в дальній Конятин та його довколишні хутори худобу і свині, вже треба було вертатися назад: фронт небувало швидкими темпами обійшов Черемошне, не зачіпаючи його, і посунув на Захід іншими землями. І черемошнянські погоничі та пастухи завернули худобу назад, укотре шляхтуючи війну, німця і свою судьбу. Коли втомлені дальнім переходом люди вернулися на свої обійстя, в селі вже порядкували другі совіти, повідомив Танасій Максим'юк, який у Конятин не евакуйовувався, а переховувався в селі — у своїй бужарні-возниці47. На місці всіх сімнадцяти жидівських корчмів страшно чорніли згарища, і на них тепер, не боячись людей, походжали чорні круки, шукаючи собі яку падаль для поживи та розгрібаючи мало не до неба іще гарячий попіл. Кілька хат були пограбовані на ніц, так що їхнім вчорашнім господарям довелося ходити по людях просячи. Вдовиця Юрчачка вродила у пивниці, без сторонньої допомоги, хлопчика від румунського жовніра, якраз перед втечею останньої машини з німецькою командою. А залишена Бундяком у саду тільна корова привела бичка, але чомусь сказилася своїм коров'ячим розумом — і тепер їй з рота неперервно ішов шум, а бичок уже добре мотиляв — чорненьким у біле —хвостиком. … Життя і війна тривали одночасно, водночас залежні і незалежні одне від одного.

***

…У НЕДІЛЮ, коли люди виходили з церкви, їх півколом оточили військові зі зброєю. Від дзвіниці до самого ґанку сільради на другому боці дороги також стояли озброєні солдати, утворюючи живий коридор. Люди затупцювали, збиваючись докупи, як загнані в кошару вівці. Одні повертали в церкву, інші —заходили у дзвіницю, створюючи там неймовірну духоту і тісняву, а хтось із більш винахідливих чоловіків — виліз між дзвони і щосили вдарив на сполох. Дзвонити можна було хоч

до завтра — за порогом дзвіниці двоє військовиків, а поміж ними жінка, доправляли людей у сільраду, не випустивши ані одну душу. Матронка правою рукою міцно стиснула дитячу ручку, а лівою взялася за Михайлову. Вони так і йшли крізь стрій солдатів з автоматами — утрьох тримаючись за руки. Посеред кімнати колишнього сільського двірника стояло два великих столи. За ними сиділо по одному військовому. Ззаду бовваніло іще по двоє військовиків з пістолетами на боці. Кімнатою ходив старший офіцер, перекидаючи з руки в руку револьвер. У Черемошному його знали недоброю пам'яттю: уповноважений від районного МГБ, майор Дідушенко. Час від часу він налітав у село як фурія, — і разом з ним зникало кілька людей незалежно від статі, майнового стану і віку. Дехто вертався з перебитими чи поламаними пальцями або припеченою шкірою, багато — не вернулося досі. А хто вертався — йому заціплювало рот. Після Дідушенка люди ходили, як мотилишні вівці: на рахунок нібито жива душа є, проте користі з неї — мало. – Підходьте, підходьте, — майже вклонився Дідушенко Матронці з Михайлом і дитиною, показуючи рукою в бік столів. — Записуйтеся, куди хочете. Матронка подивилася на Михайла, Михайло — на Матронку, а далі — на столи. На одному височіла купка білого паперу, на іншому — самотньо білів списаний лист. – Отам, — Дідушенко показав револьвером на стіл з єдиним листком, — один ваш ґазда записався до депортації, до виселення, одне слово. Каже, клімат йому тут затеплий, то він забажав трохи охолодити свою голову, а заодно своїй багатодітній сім'ї показати білого світу. А он там, — спрямував револьвер на стоси списаних паперів, — люди добровільно побажали йти до колгоспу і здавати туди свою худобу, реманент, і все, що зайве в господарстві, і починати господарювати не поодинці, а кучно. Так що підходьте, вибирайте, куди хочете. Вибір великий, — засміявся офіцер, якось вульгарно кліпнувши Матронці. Матронка застала собою дитину, ставши перед нею, а Михайло переминався з ноги на ногу, мнучи в руках капелюх. – Бачите, нарешті ми можемо говорити, що і в цьому регіоні встановилося спокійне життя. Останні бандити і їхні пособники самі поздавалися радянській владі. Дехто здався з людською поміччю. А хто довго думав — хай вибачає. Радянська влада любить у своїх тилах порядок і спокій. Місцеві люди нас підтримують. А хто вагається — тому

ми допомагаємо прозріти. Так що ти, Михайле, ти ж Михайлом звешся? — Дідушенко різко розвернувся до нього: — Можеш і не сумніватися: ми тебе вже призначили колгоспним заготівельником. Будеш у колгоспі збирати молочні продукти, а потім везти на маслозавод у Вижницю. Тебе порекомендували самі ж сільські люди. Кажуть, чеснішого чоловіка в окрузі годі знайти. Поки що заготконтора побуде у тебе в хаті, а далі побудуємо склади. Так що, будь ласка, — підсунув чистий лист паперу ближче до краю столу і подав Михайлові олівець. — Пиши заяву з проханням прийняти тебе до колгоспу імені Кірова, я продиктую. А ми розглянемо, подумаємо, і може, приймемо. Конкуренція у нас велика. Сам бачиш, — знову показав на списані папери. – Заодно запиши і жінку… О, яке гарне дитя! — обійшов ззаду Матронку і погладив дитину револьвером по голові, аж вона забилася обличчям у мамину запаску… – Як ти називаєшся, дитинко?..

***

…А ЗРАНКУ, НА ДРУГИЙ день після Дмитрія, в Черемошне привезлася ціла машина солдатів зі зброєю. І знову зганяли село до сільради. Було холодно і дуже вітряно. Сіявся сніг із дощем — то люди вбиралися по-зимовому: у куфайки і старі сардаки. Чоловіків, яким наказано бути в обов'язковому порядку, відокремили від жінок — і тепер два чорні гурти горбилися з тильної сторони сільради. Під чорною стіною, якраз під великим вікном сиділо… двоє мерців: молоденький хлопець і зовсім юна дівчина, можна сказати, майже дівчинка. Вітер ворушив їм волосся на голові — і здавалося, що вони живі, тільки бояться відкрити від сорому очі. Геть зовсім голі, як мама на світ родила, вони підпирали сільраду, одночасно підпираючи головами одне одного. У хлопця з правого, а в дівчини з лівого боку були прострелені скроні. І коли б не знати, що то запекла кров, можна було подумати, що вони собі припасували під волосся по маленькій засохлій ружі. З-поміж хлопцевих ніг стирчав обріз, ніби націлений в небо. У дівчини між широко розкинутими ногами, так що було видно велику родиму пляму на внутрішній стороні стегна, стирчала соснова шишка, прикриваючи руде волоссячко її срамоти. Замість грудей чорніли дві глибокі діри із запеклою кров'ю. Одне око у

дівчини було вибите і також зяяло моторошно виколупаною дірою. На ґанку стояв Дідушенко у довгому шкіряному пальті, курив і мовчки міряв людей очима. Жінки плакали, ховаючи лиця в рукави куфайок. Чоловіки стояли з опущеними долі головами. Було тихо — аж здавалося, чути, як падає сніг і стікає слізьми на вбитих. Хлопець був черемошнянський. Юрка Огронника син. Іван, на псевдо Яструб. Коли в селі стояла іще німецька команда, Іванова боївка розгромила їхній обоз з провіантом. Повстанці зняли вартових, поклавши кожного лицем до землі, а на спини прилаштували по… яйцеві, пригрозивши, що то гранати. Поки німці відлежувалися не рухаючись, Іванові хлопці добре поорудували. І коли б не евакуація, хтозна, як німці могли розправитися з тутешніми людьми. А Іван відтоді удень був господарем у лісі, а вночі — по довколишніх селах Буковини і Галичини. Нова влада добре чула на собі його роботу, щодня недораховуючись як не міліціонера, то голову колгоспу. Другі совіти, як тепер називали нову-стару владу гірські люди, обіцяли великі гроші тому, хто викаже Іванове місцеперебування або можливі його контакти. В селі знали, що Іванова боївка лишилася в їхній окрузі останньою: йшов 1950 рік. Але ані систематичні облави, ані хитромудрі засідки на жодну Іванову криївку не виводили. Добрі люди повідомили кому треба, що про істинне місце перебування сина знає єдина людина на світі — його батько. Отож за хатою Огронника і за самим Юрком було встановлено стеження як дуже зіркими місцевими людьми, так і численними військовими, проте й воно нічого не давало: Юрко зникав з села невідомо як, але завжди вертався додому серед білого дня з порожніми бесагами за плечима, ніби міряв дорогу після утомливих, та успішних базарних торгів. Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його бесаги, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання. І якоїсь днини емгебісти зрили все Огронникове подвір'я і перевернули хату догори ногами — а потайного ходу не знайшли. Тоді вони забрали старого у Вижницю на МГБ. Огронник сидів уже кілька місяців, та до сьогодні село знало, що сина він не продав. Певно, продав хтось інший, якщо мертвий тепер Іван підпирав сільраду. Дівчина, видно, була сторонська, бо ніхто її не впізнав. Одні шепталися, що то зв'язкова, і що то, може, навіть вона показала Івановий бункер. Інші кивали головами, мовчки натякаючи на

щось інше. Але так чи інакше, майже ціле село зараз тяжко мовчало, набравши в груди повітря і затамувавши зі страху подих. Тим часом Дідушенко зійшов з ґанку, щось нерозбірливо гаркнувши озброєному солдатові, що стояв обіч трупів. Той, не довго думаючи, підбіг до стіни, обома руками відтягнув спершу дівчину, уклавши її горілиць мало не перед самими людьми, а далі зверху на неї, лицем донизу, поклав хлопця. Іванова голова ззаду була розтрощена начисто, лиш на самій маківці вітер здіймав залишки м'якого білявого волосся — і від такої картини у людей, здавалося, волосся також ставало дибки, бо деякі чоловіки раз по раз пригладжували простоволосі голови долонями. – Ну, що? — запитав Дідушенко, кинувши цигарку на трупи: — Впізнали, що за блядь носила їсти цьому бандері? — узяв за підборіддя першого, хто стояв у чоловічому гурті. — Знаєш її? Не знаєш! І я не знаю. Але мені тепер байдуже, хто ця лярва. Любов до гроба! — засміявся крізь зуби і сплюнув. — Зараз привезуть іще одного. Хотів бути розумнішим від усіх. Не вийде! —кричав Дідушенко, ходячи взад-вперед перед переляканими людьми. — Так буде з усіма, хто наважиться чинити опір чи перечити радянській владі. …Тим часом на подвір'я в'їхала підвода. З неї солдати стягнули мертвого Юрка Огронника і посадили так само під стіну сільради, на місце щойнозабраних трупів. Мертвий батько зі зламаною у в'язах головою дивився на картину нелюдського знущання живих людей над своїм убитим сином — а занімілі і скам'янілі люди дивилися на три трупи з таким виглядом, як дивились би ті, хто знає достеменно, що і їх повинні закатрупити слідом за цими нещасними. Старий Огронник був голий до пояса, а його руки — обрубані по лікті. Юркове лице також нагадувало криваве місиво, і коли б на голові, між вистриженим волоссям, не велика родима ґуля, люди, може, б і не впізнали старого. – Я вам сам розкажу, як нас хотів обвести круг пальця цей недорізаний кнур! — бризкав слиною на людей Дідушенко. — Бо все одно перебрешете. А я розкажу правду, щоб ви собі затямили: так буде з кожним, хто сприятиме бандитам. Цей старий пердун три місяці упирався показати бункер свого сина. Але ми терплячі. Ніхто не є такий терплячий, як радянська влада і її представники! — Дідушенко кричав не передихаючи. — А потім він нас задумав обдурити і повів у Чортове урвище. Цей австрійський йобар намагався скочити у провалля разом з

нашим офіцером, до якого був прикутий наручниками. Не вийшло! Ми йому допомогли полетіти униз самому. А руки допомогли лишити нам. Для цього ми маємо гострі штики. Свого товариша ми витягли за шинелю, разом з дідовими руками. Але цього недобитка також витягли з дна, щоб іще раз показати, що така доля чекає кожного, хто хоч найменшим чином спробує обдурювати нас! Кожного! Радянська влада все чує, все бачить і все знає, бо скрізь має вуха і очі. І дістане будь-кого з будь-якого бункера. Як цих двох сук дістала і їхню підстилку. Хотіли любові до гробу — мають. І свідків мають… Ото дивіться і перекажіть всім, хто має вуха, але хто ще не зрозумів: сьогодні на цій території зліквідовано останню банду і її главаря. Оста-а-анню!

***

…СЕРЕД НОЧІ СТУКАЛИ тричі. Ні, тричі шкреблися так, як шкребеться у віконну шибку гілка близького до хати дерева, розгойданого вітром. Спросоння Михайло подумав, що то миші дірявлять підлогу. Але стукіт-шкреботіння повторилися через однаковий проміжок часу — і в Михайла дужче забилося серце: з нічного стукоту іще ніколи не вийшло нічого доброго. Він накрив сонну Матронку під саму шию джергою, а сам, накинувши таку-сяку одіж, пішов у хороми. Хороми були заставлені лавицями, бідонами і бочками, так що Михайло навпомацки, щоб не гримнути і не зачепити нічого, олов'яними ногами дістався дверей. Ковані залізом, важкі дубові двері з хоромів на ґанок запиралися зсередини на два залізні засови і один тисовий — дужчий від залізного — ключ. – Хто там? — приклався губами до дверей Михайло, одночасно прикладаючи до дверей вухо і беручись за один засов. – Пускай, ґаздо Михайле, — свої люди… — почувся тихий чоловічий голос знадвору. Двоє чоловіків, що зайшли в хату в чоботах, куфайках і мазепинках з обрізами почерез плечі, ані Михайлові, ані Матронці не були знайомі. Ще скілька лишилося надворі. Матронка, вгортаючись у велику вовняну хустку, намагалася підкрутити на столі лампу. – Не треба, ґаздине, — зупинив її той, що був найвищий ростом. — Чим менше світла, тим ліпше. Ми прийшли не на світло дивитися. В запічку заворушилася дитина. Чоловік стишив голос: – Багато говорити не будемо. Ми прийшли взяти сира,

бринзи і масла. А решта — що дасте. У тебе, ґаздо, — цілий склад того москальського добра, а наші запаси вийшли. Михайло зітхнув на всю хату: – То людське добре. – Людське — то людське, але йде воно до москалів. Ми заберемо не все. Тепер уже на всю хату зітхнула Матронка: – А що він завтра в колгоспі скаже? — показала рукою на Михайла. – Так і скажеш: ввірвалися серед ночі з лісу, вчинили у хаті погром, напудили зброєю, пограбували і щезли, як щезники. Ще пару штурханців у плечі дали. Сам же ж і замельдуєш удосвіта. І нічого тобі від них не буде. Не збідніють. А від нас і всіх істинних українців подяка буде. У хаті стало тихо-тихо. Лиш знов у запічку повернулася на другий бік дитина. – А на суботу заріжеш свиню. Прийдемо за свіжиною. Ти на нас сердитися не можеш — ми від тебе ще нічого не брали. А нам люди помагають як можуть. Інакше нас би давно вибили. – Дідушенко ще тої осені казав, що… Найвищий ростом чоловік не дав доказати: – …дурна його бесіда була. Сам видиш — ми є. Нас уже не так багато, але ще й не мало. І ми їм спокою не дамо, скільки зможемо. Ми з сотні Голуба. Може, чув? Усе більше на Галичині орудуємо. А буковинські люди нам харчами та речами помагають. Добре помагають. Тепер твоя черга, ґаздо. Матронка заломила руки так, що було чути, як хруснули пальці, і заридала на всю хату, не стримуючись. Михайло, подумавши, тільки й сказав: – У нас нема другого виходу… … Ще добре не розвидніло, як подвір'я заповнили військові. Вони нишпорили всіма закутками при-садиби, гриміли відрами у стайні, перекидали дошки в стодолі, час від часу коротко перегукуючись між собою. З двох хатніх вікон стирчали розбиті кавалки скла. Михайло з Матронкою сиділи під стіною на низенькій лавці, не дивлячись одне на другого і навіть не перемовляючись. Михайло тягнув вогкий тютюн, Матронка сиділа непорушно, стиснувши на грудях у замки долоні. Дитина бавилася біля дровітня, розклавши коло себе діряві каструлі і дерев'яні полумиски з ложками. На подвір'ї, незважаючи на присутність такої кількості людей, червоний — як пожар — півень топтав курку-сивулю, а біленький безхвостий котик валявся в поросі, ніби чухав спину. Чекали Дідушенка з Вижниці. А поки чекали — допитувати нікого не допитували, лише двоє військовиків у портупеях почерез плече пішли по ближніх сусідах. Дідушенко приїхав не сам: з ним був іще один військовий — низький, дещо опецькуватий, з меткими,

як у тхора, очима і глибокими залисинами. На ньому якось незграбно, ніби на виріст, висіла темно-зелена форма з портупеями, стовбурчилися, ніби під вітром, штани-галіфе і блистіли юхтові чоботи. Чи то від тривалого нервового очікування, чи може, від голодної млості, але, як тільки емгебісти ступили на обору і привіталися, у Матронки довколишній світ пішов обертом — і вона зненацька биркицьнулася просто на поріг. Поки солдати відливали її водою, надававши перед тим пару уписників, щоби швидше прийшла до тями, поки заспокоювали перелякану таким видовищем дитину, Михайла допитував сам Дідушенко. Майор сидів за столом, гортаючи якісь папери, а потім надовго втуплюючись у Михайла очима. Той стояв посеред хати, втягнувши голову в плечі, і тримав руки вздовж тіла майже наструнко. Проте погляду не відводив. – Та-а-а-ак… — протягнув Дідушенко, ніби випустив пару кілець від цигарки. — Значить, кажеш, вчинили погром, дали пару штурханців і ще й пограбували… – Я вже вам казав… – Скільки, кажеш, їх було, двоє? — перепитував Дідушенко, стукаючи пальцями по столу. – В хаті двоє і надворі, мені ся здає, двоє. Я більше не видів. – … вони отако прийшли, ти їх тихо-мирно впустив у двері, а вони, зарізяки, давай вікна трощити, та псів лякати… – Ні, вони спершу забрали з хоромів, що їм було треба, а вже на відході той, що був послідний, бив вікна. А в хату пустив, бо що мав робити? Мала дитина… жінка… та й з обрізами вони були. – Та-а-ак… — Дідушенко на цей раз говорив якось підозріло повільно, спокійно, не матюкаючись. — Кажеш, четверо забрали, скільки, Михайле, будзів сиру? Двадцять по два кіло кожний? Та ще діжку збитого масла. А масла скільки там було? — Дідушенко знову дивився в папери. — Ага, майже пів центнера. Та-а-к… не стало іще й сметани. Скільки відер, Михайле? П'ять? А у відрі… Ага! А ще ж дві бочки бринзи… Чуєш, Михайле, — майор тепер свердлив його очима, не мигаючи, але з-за столу не вставав: — А що би було, чуєш, якби ти не крутив хвостом і не придурювався, та розказав, як воно сталося насправді?! Ти брехати, чоловіче, не вмієш. І шахрайство — не твоя парафія. Бо ти розказуєш-брешеш, а воно тут мені не сходиться — і край… – Я вам казав… — уперше опустив очі долу. — Я казав, як було. Я видів чотирьох. Може, їх де було в стороні більше. Але брали двоє і носили надвір. Вони якісь сторонські, не з нашого села. Та й не говорили

вони багато. А що було далі, куди пішли — звідки прийшли, вони мені не казали, а я не дивився. Може, вони мали фіру. – Каза-а-ав… Слухай, чоловіче, а чого сусіди не чули у тебе в хаті ґвалту? Дитина з переляку не плакала, жінка не лементувала, на допомогу ніхто не кликав. Тут грабують колгоспного заготівельника — а він ні пари з уст, ніби сам гостей покликав. І фіри сусіди не чули. І міліціонер нічого не чув і не видів. І яструбки патрулювали село. Ніхто не знайшов ніяких затоптаних слідів. Вони що — люди-великани, що з горба на горб ступають і слідів не лишають? Тим більше, ти кажеш, що то були не сільські. І до сусідів ти не побіг відразу після того. Ти казав, що це трапилося по опівночі, а один чоловік бачив, що шиби у тебе вилітали перед досвідком, але з хати ніхто не виходив, так, ніби ті вікна трощила нечиста сила. Може, ти, Михайле, від страху що забув, то подумай… згадай і скажи правду, а ми зачекаємо. – А що тут думати? Може, то вам казав який п'яний, то й не пам'ятає, коли то було. А сусідів не мав чого пужати. Вони що, помогли би вернути сир з маслом? Я пішов замельдувати вам, а сусідам люди рознесуть без мене. Дідушенковий напарник у допит не встрявав, а лиш сидів і слухав, склавши перед собою руки, як до отченашу, постукував пучками пальців та цмокав язиком. Далі він вийшов з хати, а коли по якімсь часі вернувся, був чимось явно вдоволений. – Ходімо… — сказав Дідушенкові, і всі троє чоловіків посунули надвір. Зів'яла, зовсім безвольна і навіть байдужа Матронка тепер сиділа на ковбчикові посеред обори, закриваючи хустиною обличчя по самі очі. Дитина стояла коло неї, тримаючи руку на голові матері. Став коло них і Михайло. Офіцер у галіфе і собі сів на ковбчик у трьох кроках і, посміхаючись, мовчки витягнув щось із кишені гімнастерки, не спускаючи очей з господарів. То був зелений півник-льодяник на довгій паличці, з розкішним гребенем і видовженим, добре закрученим догори хвостом. Офіцер підніс півника до губів і один раз повільно лизнув його по всій поверхні, так повільно, що стало видно товстий шар білого нальоту на його язикові. Тоді він лизнув півника вдруге — тепер уже довго водячи кінчиком язика то по хвостові, то по гребеневі. Він мовчки смакував льодяником з такою насолодою, що навіть здивований Дідушенко голосно ковтнув слину. Насолодившись, офіцер витягнув із кишені галіфе іще одного — тепер червоного — півника з таким же закрученим

догори хвостом і розкішним гребенем і поклав його собі на коліно. Знову піднісши до губів зеленого півника і коротко лизнувши, він тепер дивився виключно на дитину. Посмоктуючи зеленого півника так, що стало чути голосне цмокання язика, вказівним пальцем лівої руки офіцер поманив дитину до себе. І тут Матронка скинулася, ніби зі сну, нібито мала намір не пустити дитину, але дитина вже стояла перед офіцером, не зводячи очей з півника на його коліні. – Як ти називаєшся, дівчинко? — в'юнким, улесливим аж до непристойного, голосом запитав чоловік, дивлячись дитині просто в очі. – Даруся — донька Михайла Ілащука, сина Петрового. – А скільки тобі рочків, Дарусю, — донько Михайла Ілащука, сина Петрового, що ти така розумна? – У місяць по Стрітенню минуло десять. – А ти отченаш знаєш? – Знаю. І "вірую" знаю. – А конфети солодкі любиш? – Люблю. Офіцер і дитина дивилися одне на одного, ніби змагалися, хто кого передивиться. Зелений півник у офіцеровому роті з вертким язиком знову зменшився на одну пір'їну з хвоста. Дівчинка переступила з ноги на ногу і собі ковтнула слину. Офіцер підніс червоного півника з колін близько до дитячих губів, але в рот не дав. – Дарусю, тато казав, що вночі до вас приходили вуйки… Дитина дивилася на зеленого півника, що знову повільно ховався у чоловіковому роті спочатку залишками гребінця, а далі — зникнув там увесь. Вона кліпала очима, ніби щось думала. – Приходили, — відповіла, стежачи, як червоний півник засовує свій розкішний гребінь і їй у ротик. Не встигла вона облизати його як слід, а червоний гребінь уже вискочив з рота і заскакав у неї перед носом. Офіцер одною рукою тримав двох півнів —зеленого, геть змалілого, і червоного — ніби настовбурченого до бою, а другою обмацував і гладив дві грубі і довгі — аж до колін — дитячі кіски з кольоровими вовняними зав'язками. – Дарусю, а хто тобі так гарно заплітає кісочки? – Мама Матронка. – А ти сама що, не вмієш заплітатися? – Вмію. Показати? Офіцер сам розв'язав зав'язку на одній косичці, швиденько розплів її до половини і переклав шовковий жмутик волосся у руки дитині: – Покажи. Дівчинка швиденько заплела кіску, зав'язала, поправила другу, і тепер дивилася на офіцера. Червоний півник знову скочив на дитячий язичок. А коли офіцер іще раз висмикнув його, півень був уже безхвостий. Офіцер засміявся, покрутивши льодяником перед дитячими очима. Засміялася й дівчинка. – Дарусю, а

твоя мама — вона чия донька? – Мама Матронка —донька Івана Яків'юка, сина Тимофія з Малинешного. – А ті вуйки, що приходили вночі, дуже били тата? Дівчинка перевела погляд з безхвостого півня на тата. Тато стояв позаду мами і дивився в ноги. Збайдужіла — ніби мертва — мама сиділа, не відбираючи хусточки від очей. Хусточка була геть чисто мокра. – Вони тата не били. – Вони тата не били, але били вікна? – Ні, тато бив вікна сам, коли вуйки пішли. – Але мамка плакала? Так? І казала давати вуйкам бринзу? – Мамка плакала дуже. А казали дати бринзу вуйки, мама не хотіла, щоби тато давав. Тепер безхвостий червоний півник спочатку скочив просто в Дарусину долоньку, а далі швидко опинився в її роті. Коли він вибіг звідти уже й без гребеня, офіцер знову питав: – Дарусю, а що ще казали татові вуйки? – Казали зарізати до суботи свиню. Офіцер устав з ковбчика, дивлячись то на Дідушенка, то на дитину: – От і добре. До суботи є час… А тепер біжи, солодка Дарусю — донько Михайла Ілащука, сина Петрового, до тітки Марії та й побався із Славчиком. А заодно дай і йому півника. Він такого півника, певно, не бачив. — І офіцер витягнув із галіфе іще одного — тепер уже жовтого — льодяника. – …А ти куди, Михайле — сину Петра, зібрався? —в'яло поцікавився Дідушенко, розтираючи чоботом цигарку, коли Михайло вийшов з хати із спорядженим, як у дорогу, рюкзаком за плечима. Михайло дивився, не розуміючи, про що його питає Дідушенко. – Якщо в тюрму — то нам тебе там не треба, щоби задаремно годувати. Там інших нахлібників і нероб вистачає. Ми багато не потребуємо. — Майор дивився на офіцера в галіфе, що вмивався, ніби після важкої роботи, просто з криничного відра, фиркаючи, як огир: — Повернеш в заготконтору до суботи подвійну норму молокопродуктів — лишишся дома. Нам спішити нікуди. До суботи є купа часу. Сибір до того часу не потепліє. Не збереш — сам знаєш… не мені розказувати тобі, дурневі недоробленому. А дитину не бийте. Дитина завжди справедлива… Головою треба думати, а як думаєш ногами, то хай голова страждає. Видко, дурний піп тебе хрестив, Михайле. І запам'ятай: іще не знайшовся такий, що обдурив би радянську владу, йоб вашу мать. Дідушенко такого хитрого не знає, бо такий хитрий ще не народився. … Матронка похапливо ладувала речі до вивозу. Потому так само похапливо розкладала їх на місце. Далі лягла лицем униз до подушки і,

не промовивши й слова, пролежала так до вечора. Михайло мовчки робив порядок: склив вікна, замітав хороми, сортував бочки і бідони, а потому як сів на подвір'ї під стіною — то так і не випустив люльку з рота, також до вечора. – Краще би була струїла в утробі таку нечисть чи родила німою… — зло сказала увечері Матронка, не встаючи з постелі. Михайло поклав руку їй на голову: – Бійтеся Бога, жінко, що ви таке кажете, дитина не винна… – А хто? – Люде, що донесли. А ці лиш за дитину зачепилися. Хтось доніс скорше від мене. Усе, як було, доніс. Може, хтось навіть з тих, хто вночі приходив. Ти ж видиш, що робиться. У нас люди вміють зробити добре другій людині, та й служити двом зразу вміють. Що вміють — то вміють. А дитина не розуміє, що робиться. Ми дитину брехати не вчили. Та й хто знав, що вона все чула? – А ви, Михайле, розумієте, що робиться?! —кричала і плакала Матронка, б'ючись головою в стіну. — Ви розумієте?! Як ми тепер вийдемо з цього? – Я не знаю, жінко… Але якось вийдемо… Бог поможе. Раптом Матронка зірвалася на ноги і вперше відколи він її пам'ятає, стала перед Михайлом так, ніби замахнулася його вдарити: – Де той ваш Бог, коли він відвернувся від нас, як від послідних грішників? Чого він не відвертається від того, хто робить другому зле, а сам гараздує? Що я завинила Богові, що він прислав сьогодні мені в хату мого ката? Я думала, що за мої муки мій кат давно зогнив, а він мені сьогодні з моєї дитини ворога зробив? То де Бог, чи він осліп, Михайле, коли я так ревно молилася йому все життя, а він і у вас відібрав був розум, бо ви били мене, як худобину, а я мусила мовчати?! Задурно били, самі знаєте, а той, що винен, прийшов мене сьогодні доконати. І Бог не зупинив його. – Станьте, Матронко, — притулив жінчину голову до грудей Михайло, відчуваючи, що на нього зараз чекає якесь іще одне — і може, не менш страшне, випробування. Він дихнув так глибоко, ніби мав намір піти під воду. — Про що ви говорите, жінко? Про якого ката ви говорите? І тоді Матронка розказала Михайлові правду, якою замкнула собі уста на десять років. Аж по сьогодні.

***

…ДОВГО ШУКАЮЧИ того червневого вечора зниклу зненацька корову, Матронка обійшла дамбу далеко знизу, але й там худобини не було. Чомусь більше, ніж завжди, шуміла вода, та ще на тому боці було якось не так — неспокійно, чи що? Змерзла і знервована, вона вже хотіла вернутися додому, як раптом із кущів хтось її покликав притихлим голосом. На смерть перелякана, Матронка спочатку хотіла тікати, але, трохи постоявши, таки пішла на голос: і з темряви очі вихопили чоловіка й жінку, геть чисто мокрих, так що одіж поприставала до тіла, ніби вони щойно вийшли з води. Жінка дрижала від холоду чи від пропасниці, а чоловік лаштував лежанку з гілля. – Жінко добра, поможи, чим можеш. А як можеш, забери з собою, або скажи, де можна переховатися, — скоромовкою говорив чоловік, упритул наблизившись до Матронки. — Ми з того боку ріки. З Черемошного. У нас сьогодні совіти вивозять людей цілими сім'ями. Жінко добра, самих ґаздовитих людей з села вивозять! Вони там знають, що ми з жінкою втекли на цей бік. Але, думаю, не дістануть. Хоча ваші румуни мають з ними якийсь ґешефт і продають людей. Але, як можеш, аби ми пересиділи цю ніч у тебе, — забери нас. – Зараз забере, — сказав, ніби скочив на плечі ззаду, тихий, але грубий чоловічий голос… Два совіцькі прикордонники швидко переправляли їх трьох на той бік ріки, нижче по течії, де була менша вода, штурхаючи прикладами у спину і зі зв'язаними за спиною руками. А на цьому боці було тихо — ніби мертво: ні вітру, ні румунських гранічерів. Лиш шуміла вода. …Спочатку били всіх трьох, ні про що не питаючи і не слухаючи. Далі їх розділили — і тоді Матронку били саму, тепер уже поміж допитами. Питали, відколи вона зв'язана з тими двома оунівцями, що перейшли кордон, як і коли вони домовлялися про зустрічі, скільки разів зустрічалися до цього, які відомості передавали одні одним. Потім Матронці кілька разів повільно затискали пальці між двері — і вона лиш чекала, коли упісяється від болю. А далі били — і відливали водою, а тоді били знов. Після того в неї питали, що робиться на тому березі ріки. Вона розказувала все, що знала: хто родився, хто вмер, як росте городина, як називаються її сусіди, скільки в селі жовнірів — але це не влаштовувало тих, хто її бив, і все починалося знову. На ніч її закрили в пивницю без сходів, де бігало повно щурів і не було нічого, на що можна

бодай спертися. Так вона й простояла всю ніч під стіною, час від часу совгаючи побитими ногами, щоб розганяти нічну гидь. А з самого ранку озброєний конвоїр мовчки відвів Матронку так само в порожню, але світлу, кімнату і надовго лишив саму. Десь за годину зайшов офіцер і приязним, призначеним для здибання, а не допиту, голосом попросив Матронку сісти на принесений стілець. Матронка безсило впала на стілець, поклавши, однак, руки на коліна. Спочатку офіцер затягнув білі шторки на вікнах, замкнув зсередини двері, а тоді кілька разів обійшов круг стільця, довго роззираючи жінку. Раз-другий мовчки поторгав розтріпану косу, пригладив їй волосся на маківці, а далі взяв за підборіддя: – Я тебе бити не буду. Я буду питати — а ти відповідай тільки правду. І тоді я тебе відпущу. Добре? — зазирнув у очі. Витерши набігліе сльози, Матронка похитала головою на знак згоди. – А тепер скажи, хто тобі сказав чи змусив іти в умовлене місце до ріки, щоб забрати втікачів? — одним пальцем боляче притискав ямку на підборідді. – Ніхто. Я шукала свою корову. А вони там уже були. – Добре. Тоді скажи мені таке: це також ти, чи ті, що тебе послали до ріки, допомогли сховатися двом чоловікам з нашого боку тиждень тому? – Ні. Я вам казала: наша хата недалеко від ріки, і в лугах ми пасемо худобу. Я ходила гнати додому корову. Я кожного дня ходжу до ріки за худобою. Хіба вам з цього боку не видко? – …ага, кожного дня ходила — і давала знати на цей бік… Як ти це робила? – Я нічого не давала, — заплакала Матронка. – Добре-е-е. Ти нічого не давала. А чого в тебе пазуха мокра? – Зіграло молоко. У мене тримісячна дитина. Відпустіть мене, пане… дитина у хаті сама і голодна… молоко перегорає… — знову заплакала, витираючи рукавом сльози. — Я нічого не знаю. Я вам кажу всю правду. – Ага! — нібито зрадів офіцер, відводячи їй від очей руку. — У тебе там лишилася тримісячна дитина і в грудях зіграло молоко! Видно, ти дуже молочна. Зараз перевіримо, чи ти кажеш правду. З цими словами він низько нахилився над нею, обнюхав пазуху, тоді грубо висмикнув з-під запаски сорочку, задер її до бороди, став на коліна і двома пальцями з усієї сили стиснув спочатку розбухлу пипку одної, а потім всією долонею взявся за другу цицьку. Так, ніби хотів її видоїти. Тонкі цівки забризкали в офіцерове лице — і він швидше і швидше, обома долонями, тиснув і відпускав твердіші, ніж у найпо-ряднішої дівки, і круглі, як м'ячі,

Матрончині цицьки обома великими долонями, час від часу припадаючи до Матрончиного рота, ніби намагався її чи то вкусити, чи поцілувати, а вона кричала від болю не своїм голосом, бо він тиснув груди, немов корові дійки, — аж поки вона не звалилася непритомна на підлогу. … Коли прийшла до тями, офіцер поправляв штани-галіфе і вдоволено кривився, витираючи з лиця залишки грудного молока. Говорив повільно і знехотя, так ніби, щойно встав від жінки: – Я тебе відпускаю тільки тому, що у тебе мала дитина, великі груди і довге волосся. А твоя корова буде тепер давати мені молоко замість тебе. Але запам'ятай собі, жінко, одне: якщо ти хоч раз, десь комусь, бодай чоловікові, скажеш, що з тобою було… – Я нічого не пам'ятаю… — не дала доказати Матронка і подивилася йому в очі. – От і добре. Розу-у-умниця. Вночі прийде чоловік з вашого села і переведе тебе через воду. Будеш сидіти там, де він тебе залишить доти, доки хтось не знайде. Але того чоловіка також забудь, навіть якщо він тобі брат. …Переводив Матронку Дмитро Угрин, той, що за пару днів підносив німцеві у наваксованих чоботах хліб-сіль на рушникові. Не казав їй ні слова і не дивився в очі. Вони перейшли ріку серед ночі, неподалік прикордонного поста, але їх чомусь на цей раз не зупиняв навіть вартовий, який чи то куняв у будці, чи робив вигляд, що куняє. А сьогодні її мучитель випитав у маленької Дарусі нічну правду, не впізнавши своєї колишньої жертви…

***

…ВУЙКО ВАСИЛЬ — материн брат у третьому — дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас: він добре розумів, яка біда наздогнала його свояка, але не розумів, якої помочі той просить у старого ґазди, що тримає в Бозні полонину. Полонина наполовину колгоспна, наполовину — людська, а вуйко Василь — старший у ній ватаг. Михайло вже другу добу ходив з полонини в полонину, від хати до хати, випрошуючи в людей, яке можна їстівне добро, обіцяючи відробити на деньках позичене. І дехто, вислухавши його, допомагав, бо знав, що Михайло не бреше. Дехто, а особливо маєтні ґазди, усміхалися у вус і відмовляли — і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафилося, але він перечікував у травах чи під стаями доти, доки не можна було вкрасти з видного

місця бодай кулачок масла чи ґарчик сметани, і далі сідав на коня. Як не дивно було Михайлові з себе, але ці поодинокі і зовсім не відчутні крадіжки не смутили його сумління. Хоча, якщо по правді, Михайло тоді про сумління не думав. Він знав одне: або подвійна норма молокопродуктів, або Сибір. Та навіть вкрадене і позичене не могло і близько покрити того, чого від нього вимагали емгебісти. …А зараз вуйко Василь махав розчепіреною долонею перед Михайловим носом і пирскав крізь вуса слиною: – Та ти слабий на голову, Михайле! Як я тобі віддам людську працю просто за так?! Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, вибачєй мені на слові. Усе не як у людей… А потому, що я скажу ґаздам? Я розумію, що літо довге і коло роботів можна урватися, але навіть тобі, знаєш скільки, треба буде робити, щоби відробити таке ґаздівство? Та й як я скажу людям, що через твою дурну голову вони позбулися стілько праці? Ти думаєш, усі будуть раді, що їх мозіль пішов не у свою комору, а в совіцьку заготкантору? Ци ти думаєш, що инчі будуть раді, що їх молока загриміли до ґаліцейських шугаїв? Я мало чим поможу тобі, Михайле. У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось скапав цеї напасти, то й тепер не хочу. …Хто зна, чим би скінчилася ця одноголоса вуйкова бесіда, коли б із кошари не вийшов… високий чоловік, у котрому Михайло впізнав свого нічного гостя з сотні Голуба. Чоловік був у вуйковому кептарі, з крісом почерез плече і в зеленому капелюсі. Отут Михайлові й перехопило дух. – Ґаздо Василю, — звернувся Михайловий нічний гість до вуйка, — лишіть цю пусту бесіду. Ми вернемо ґазді забране, а з вами порозуміємося, як чоловік піде в село. – Але ж ви вивмираєте з голоду! — несподівано для себе перебив його Михайло. — Я назад не возьму… – Як узимі не вивмирали, то тепер точно ні, — засміявся чоловік з лісу, — подивися, яке літо зачинається. А Бог добрий. Та й люди поможуть. Ти не один, що хотів нам помогти. – Ні, — зітхнув Михайло. — Я вже краще в Сибір піду… – У Сибір маєш коли, — присвиснув лісовик. — Бери отамо на коня бесаги з сирами і бринзою, і шуруй у село, поки не пізно. Наладований повними бесагами кінь ішов так, ніби ніс мерця, але Михайло не підганяв тварину. Зараз кінь був до нього добріший, ніж люди, які зробили його злодієм. "Я перший раз у житті крав, — якось байдуже думав Михайло,

перебираючи за конем спутаними своїми ногами, не дивлячись ані по сторонах, ані на дорогу. — Я став злодієм — і Бог мене не карає. Чому?" — питав себе Михайло, чуючи, як тривожно б'ється йому серце в грудях. Він перший раз за багато років почув, що в нього є серце — і крикнув коневі "гайта"… …Матронка висіла в дровітні, зачеплена за бантину обмотаною круг шиї косою, з чорним, висолопленим з рота язиком, у білій — мережаній до Великодня — сорочці на голе тіло, майже торкаючись пальцями землі, а під нею була велика калюжа. Простоволоса, розплетена Даруся обома ручками трималася їй за голі і босі ноги, так що спершу дитину не могли відтягнути два чоловіки — Михайло і чоловік Марії-сусідки — Дмитро. А потому, коли приїхав Дідушенко, і ще двоє чоловіків не могли зняти Матронку з бантини, аж поки Дідушенко не сказав відрізати їй косу… Відтоді Даруся втратила голос. А з часом у Черемошному її почали називати солодкою. Аж дотепер. – Видите, кумко, як то на світі буває… І скажіть, що це не так. Коли Михайло так дуже любився з покійницею Матронкою, прости їй, Боже, таке її прегрішеніє, сільські парубки призвали його Довбушем. Казали, дивіться, одну любку має, аби не вмер через неї. І так воно ся злучило… – Так то так, але правдивий Довбуш мав не одну любку… – Нібито ви у Довбушевих любках були, шо знаєте, скілько він любок мав… – Була — не була, але ґаліціяни ліпше знають про свого Довбуша, а в мене чоловік був з Ґаліції, то розказував мені всяке, покійник. – Ніж розказувати вам усяке, ліпше був би вам май діточок більше наклепав, кумко, то не думали би'сьте тепер, хто вам має очі закрити, коли ваш час прийде… – Боже-Боже… яке страшне якесь прокляття було на цій сім'ї і ніхто не знає, яке, свахо… – То не прокляття. То час такий був. Хіба тут одного Михайла переїхали, як фірою? Хіба його одного заставили іти проти свої волі і одні, і другі? Але мовчать люди — дотепер бояться… декому й невигідно правду згадувати. А про вмерлих легше говорити, бо знають, що нема кому заступитися за них, та правдиву правду сказати. Німа Даруся не дуже велику правду скаже… Був один розумний, що правду казав — Іван Цвичок. Та нема Цвичка. З 'їли Цвичка без олії. – Хрестіться, дітво, рано і у вечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба. Ви тепер ні в що не вірите. І нічо не розумієте. А я вам на прикладі скажу, що старих людей треба хоч коли-

не-коли слухати. Видите, ця хата з самого початку була проклята, і проклятими лишилися ті, хто жив у ній. Дивіться, яку тяжку смерть мав Михайловий тато. Усе життя сплави по воді спускав, а сплави його життя забрали. А мама? І мама проклята. Хоча брехали на неї люди. Михайлова мама — чесна жінка була. Наговорили на неї. Зависть усе зробила. Людська зависть — гірше, як слабість. Ото людська зависть усе й зробила. Ціла фамілія на пси зійшла. Ні добра, ні дитини, ні гаразду. Ніц нічого… Одна нещасна німа Дару ся, що за всіх відбуває гріхи на цему світі, сирота. – Видите, Аннице, мені ще моя мама розказували, дай Боже здоров'я її згадувати, що Дарусина мама порушила звичай одразу по шлюбі. Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі. Жінка, що має чоловіка, — то не дівка, що вона розплітала косу, а Михайло, вповідали старі люде, чесав її, як дитину. Маєте вже вам гріх. А гріх — то спор із Богом. Бог мусив колись розв 'язати цей спор із собою. Вона перед хати стояла з розплетеною косою, як відьма, а він коле дрова й усміхається. – Діправди, правду кажете, кумко Маріко. Вона спорила з самим Богом. З непокритою головою часом по селу ходила. – Але, жінки, до церкви непокритою не ходила. – Але ж спорила з Богом! – Щось тобі, дочко таке розкажу, що нікому ще не казала. Але скоро буду вмирати, то мушу виговоритися. Пам 'ятаєш, уже тому є пару років, як бездітна Калинячка вмирала? Мучилася перед смертю страшно — спокійнитися ніяк не година була. То також: все гріхи. Людські маєтки не давали їй легкої смерти. Як забирали перед войною людей із села у світ, то вона в усіх коморах ревізію робила — і понабирала, як бідний на Великдень коло церкви. А то ж маєтки проплакані. Їхні господарі мало хто назад вернувся. Усі там у світах смерть свою познаходили, а кому й вертатися не можна було, а вже як було можна — то не було кому. Калинячка своїх дітей не мала, то взяла вона собі годованку. І що ти думаєш, дочко? Калинячка годованці чужі — крадені — сорочки у віно дала, думала, що люди забули, чиї то сорочки. Люди, може, й забули. Але Бог усе видить і все пам'ятає. То та годованка-приймачка скидала всі свої діти ще до трьох місяців, як кобила неугодного йому вершника. Гріхи за не свою маму відбувала. І тоже вийшла порожна, як діряве відро, вік свій доживати. А Калинячка, покійниця, тогди і мене на то дурне підбивала. Каже, ходім, товаришко, а ми собі замолоду удвох товаришували, ходім

та заберемо лиш сорочки. Однако їх ґаздині не вернуться. Ніхто й знати не буде. Там такі, каже, сорочки, а хустки, Боже праведний, —трьох любчиків ще до завтра будеш мати. Але мені Бог дав розум не піти… Та й любчиків мені не треба було. – … О, що ті маскалі лиха межи людьми наробили, най Бог боронить! – Всякої було, кумко… І добро, і лихо робили. Я то ще пам 'ятаю, яку сороковім році прийшли перші маскалі. Кумко, скажу вам по секрету, бо я вже стара, то можу тепер усі секрети розказати… То скажу вам, кумко, що так ті маскалі файно наших жінок просили, що легше було їм дати, як відказати. І що ви думаєте — ми давали потрохи, бо свій так файно не запросить. – Що правда — то правда. І мене не один просив, але таки упросив лиш один. А другі маскалі, ті, що прийшли уже по войні, вже май просили менше. Вони більше пужали наших жінок сибірями… І що мали робити бідні жінки? Ади, цей Петрюк, що коло кузні жиє, ви думаєте Петрюків син? Скапеніський Дідушенко, запалася би йому могила, який був поганий та скілько людей вибив. А думаєте, чого у цего Петрюка молодшого дитина калічка? За татові гріхи, Дідушенкові. Ци з одного він тут каліку зробив? – Бабко, а що, ця наша солодка Даруся від роду така німа та дурна? – Не від роду — від судьби. Але вона не дурна, внучку, то люди думають, що вона дурна, бо не така, як усі. А я так не думаю… Та й не винна вона ні в чому. Але така судьба в неї. Тобі то ще знати рано. Виростеш — я тобі все уповім. Як дожию… – Видите, Марійо, ви тут усе знаєте, бо в сусідстві які роки жиєте… Якби той Іван Цвичок не убрався був у воєнну форму та у то галіфе, усе було би добре. – Може, й так, а може, й ні. Він не знав. Та й ніхто не міг знати. – Але хтось міг сказати. Ви могли сказати, Марійо… – Усього сказати не годен, навіть коли б хотів. Та й ніхто не хоче мішатися в друге життя. Але з другого боку, дивіться, виходять хлопці з армії, ідуть по селу у воєнній формі — і нічого Дарусі ніколи не було. – Так то по селу вони ходили, а Цвичок став перед її очі. А він уже був їй, як рідний, то й збоялася, певно, його виду. Що ви думаєте собі, певно, що вона згадала давнє, коли таке з нею приключилося. А шкода… Я вже думала, що хоч трохи полегша бідній дівчині хоч на старість буде від Івана. А так, сирота, хто її догляне, як ми, Марійо вивмираємо? Вже ближиться нам до Йорчихи дорога. – Ох, кумко-любко, Васютко злотна… Життя — то трояка ружа, казала колись

моя свекруха, дай їй царство небесне. А я молода — дурна була. Думаю, таке каже, у очах їй троїться, чи що… А вона каже: невісточко, ти думаєш, що ружа ружевий колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним. Ніколи не знаєш, яку барву завтра уздриш. Чекаєш одної, а воно тобі показує другу. Ох, довго думав Бог, аби людям усякі кари попридумувати. Довго і добре думав, кумо. А ми і не знаємо, за що… 7 лютого — 7 березня 2002, Київ — Конопківка на Тернопільщині 3-10 січня 2003, Київ 13 жовтня 2002 — 4 травня 2003, Київ — Гута на Івано-Франківщині

Примітки

1 Георгіни (розм.) — жоржини. На Буковині георгіна — це не русизм. Є навіть таке жіноче ім'я. 2 Дримба — гуцульський губний музичний інструмент. 3 Дямба (зневаж.) — рот. 4 Чір (діал.) — собача їжа, каша. 5 Кавальчик (діал.) — маленький шматочок. 6 Мольфарити (діал.) — чаклувати. 7 Фалди (діал.) — складки. 8 Веремінність (діал.) — вагітність. 9 Дріб (діал.) — вівці. 10 Чипіти (діал.) — бути нахиленим. 11Слоняти (діал.) — присипляти. 12 Primar (рум.) — сільський голова, двірник. 13 Вадитися (діал.) — сваритися, сперечатися. 14 Romania mare (рум.) — велика Румунія. 15 Granicer (рум.) — прикордонник. 16 Шпаровитий (діал.) — винахідливий, метикуватий. 17 Міщулик (діал.) — мішечок. 18 Сардак (діал.) — верхній вовняний гуцульський одяг. 19 Кучерявий (перенос, знач.) — напідпитку. 20 Kobita (польс.) — жінка, любка. 21 Ґаліція (розм.) — Галичина. 22 Каламітний (діал.) — заводій. 23 Крішечка (діал.) — дрібка. 24 Половик (діал.) — яструб. 25 Мерша (діал.) — мертвечина. 26 Сороківники (простон.) — побиття сорока буковими палицями. 27 Vorbiti romaneste! (рум.) — Говоріть румунською! 28 Domnul (рум.) — пан. 29 Нафта (розм.) — гас. 30 Траджувати (діал.) — нести, переміщати. 31 Флинькати (діал.) — плакати, схлипувати. 32 Вироб'єки (діал.) — взуття, святкові постоли з телячої шкіри 33 Мняцканий (діал.) — зімнутий, непрасований. 34 Каламотити (діал.) — крутити, колотити. 35 Глагоїти (діал.) — заспокоювати. 36 П'їланитися (діал.) — лізти, дертися. 37 Ґата (рум.) — по всьому. 38 Фертик (діал.) —

по всьому. 39 Спрутити (діал.) — напнути. 40 Люба (діал.) — кохання. 41 Каня, половгік (діал.) — яструб. 42 Первий (діал.) — двоюрідний. 43 (рум., зверт.) — пані. 44 Рупцак (діал.) — рюкзак. 45 Верстак (діал.) — ровесник. 46 Колітка (діал.) — замок. 47 Возниця (діал.) — дерев'яна споруда для коптіння м'яса димом.